

---

# **LEERPLAN**

## **CLUSTER GAMMA**

GESCHIEDENIS/ECONOMIE/  
AARDRIJKSKUNDE/  
MAATSCHAPPIJLEER  
**2019 / ....**

---

## Voorwoord

Voor u ligt het leerplan waar wij het afgelopen jubileumjaar (2019) hard aan hebben gewerkt. Het schrijven van een leerplan hebben wij als Rotterdamse bovenbouw niet gezien als een doel op zich. De ervaring leert immers, dat in ons dagelijkse werk weinig gebruik wordt gemaakt van zo'n papieren of digitaal boekwerk. Toch hebben we ons afgelopen jaar opnieuw bezig gehouden met het formuleren van wat we op school doen en waarom.

Alles wat wij op school aanbieden, willen we in dienst stellen van de ontwikkeling van de leerling. Door ons gezamenlijke werk aan het leerplan zijn we ons weer (en meer) bewust van onze doelen op korte en langere termijn. Het telkens maar verbinden met het waarom en het hoe in ons werk helpt ons om betere leraren te worden en om de aan ons toevertrouwde jonge mensen beter te begeleiden.

Het uiteindelijke schriftelijke resultaat is niet meer dan een neerslag van een gezamenlijk werkproces. Het is het uitgangspunt voor gesprek en uitwisseling tussen secties in teams en clusters dat in vergaderingen en tijdens gezamenlijke studiedagen werd gedaan. Het fundament van de vrijeschoolpedagogie is een omvangrijke en diepgaande menskunde, die zijn wortels heeft in de antroposofie van Rudolf Steiner. Hieruit worden alle vormen, zoals het periode-onderwijs, de kunstzinnige vakken en de eurytmie afgeleid. Ook de methodisch-didactische kenmerken, zoals de ontwikkelingsfasen en de leerstofinhouden, de ontwikkeling van cognitieve, emotionele en de wilskompetenties zijn geworteld in het beeld van de zich ontwikkelende mens.

In de vrijeschoolpedagogie worden de doelen in principe niet voorgeschreven door een instantie buiten het kind om. In plaats daarvan worden ze ontleend aan het onderzoek naar de menselijke natuur en diens ontwikkeling. Ze worden afgelezen aan de natuur van het kind, dat wil zeggen ten eerste aan de algemene wetmatigheden van de ontwikkeling van het kind en ten tweede aan de individuele situatie daarvan in het afzonderlijke kind.

Rudolf Steiner roept zijn eerste leraren op om zich steeds meer in de menskundige inzichten in te leven tot je als leerkracht aan een grens komt: de grens waar de inzichten over de ontwikkeling van het kind zo aanstekelijk worden en zoveel enthousiasme oproepen dat je vervuld raakt van de impuls om vanuit deze inzichten als leraar werkzaam te willen zijn. Als je bij deze grens komt, dan wordt je als leraar zagezegd opnieuw geboren. Dat lukt natuurlijk niet altijd, maar vele pogingen daartoe heb ik de afgelopen tijd bij vele leraren mogen ervaren.

Omdat wij geworteld willen zijn in de maatschappij, hebben wij ons daar ook toe te verhouden. Dat heeft zijn weerslag in documenten als PTA en studiewijzers, hoewel de inhoud van dit leerplan daarvan niet losstaat. Steeds kijken naar waar de inhoud aansluit en bijdraagt aan de ontwikkeling van de jonge mens is hierbij een belangrijk uitgangspunt. Het is aan ons als leraren om iedere dag opnieuw de verbinding met de vrijeschool-uitgangspunten te gaan en zelf een scholingsweg te gaan. Hoe mooi het leerplan ook geschreven is en hoe trots we ook mogen zijn dat dit nu opnieuw is gedaan, uiteindelijk gaat het er om wat ieder van ons ermee doet in zijn lessen in het contact met de leerlingen.

Sebastiaan Cooman  
Rotterdam, december 2019

# Inleiding

In het afgelopen jaar heeft het hele college zich gewijd aan het opnieuw schrijven van het leerplan. Wij hebben ons hierbij gebaseerd op het leerplan dat we voor het eerst op schrift stelden in 2010. Het leerplan dat we nu presenteren, is anders opgebouwd. We hebben ervoor gekozen om van vakken uit te gaan in plaats van de leerjaren. De vakken zijn vervolgens geclusterd in: talen, exact, gamma, kunst, beweging en vensteruren/loopbaanoriëntatie. Ieder cluster heeft zijn eigen reader. Een beschrijving van de leeftijdsfasen zal in iedere reader aan de beschrijvingen per vak vooraf gaan. Het is ons dit keer gelukt om het onderdeel: doelen uit te breiden. We hebben in het format dat de vakken gebruikt hebben, onderscheid gemaakt tussen vakgerichte doelen en ontwikkeldoelen. Het laatste zorgt voor een koppeling tussen leeftijdsfase en het vak in een bepaald leerjaar. Daarnaast hebben we een eerste verkenning gemaakt rondom omgaan met verschillen.

Het schrijven van het leerplan was voor ons college een grote inspanning. We hebben gemerkt dat het verwoorden van wat we in de lessen doen lastiger is dan we doorgaans denken. Het format kon daarin vaak als een keurslijf ervaren worden. Het is een grote prestatie dat het, ondanks alles wat op ons afgekomen is gedurende het schooljaar, het toch gelukt is om woorden te geven aan wat doen en waarom we het doen. Het leerplan kan nu gebruikt worden door iedereen die bij ons op school werkt. Ook mag het door andere bovenbouwen van de vrijeschool geraadpleegd worden. Wij ervaren dat we met dit werk ons steentje bijdragen aan de landelijke beweging die dit jaar 100 jaar bestaat. De komende jaren staat leerplan deel 2 op ons verlanglijstje. Het zal een bundel zijn van artikelen, studies en delen uit boeken die gaan over het antroposofisch mensbeeld, de leeftijdsfasen, het periode-onderwijs enzovoort. Deel 2 zal inzichtelijk maken wat het fundament van ons leerplan is. We willen deel 2 gaan gebruiken als studiemateriaal en achtergrond informatie ten behoeve van de scholing van de docenten.

Een volgende stap die wij in het college in de pedagogische vergaderingen zullen zetten, is het bestuderen van de menskunde. Daar willen wij drie jaar voor uittrekken. De menskunde wekt de opvoeder in ons en kan het leerplan leven inblazen. Na 100 jaar vrijeschool gaat het immers niet om een afzwakking van de oorsprong, maar juist om een intensivering van de impuls. Middels het werken met het leerplan en het bestuderen van de menskunde willen wij aan deze intensivering gewicht en vorm geven.

Marieke Cooman  
Leerplancoördinator

*De leerplangroep die het tot stand komen van het leerplan begeleid hebben, bestond uit: Sebastiaan Cooman, Suzanne Verveer, Jan Putkamer, Madelein van Woggelum, Laura Vink, Niels Geleijnse, Rogier van Veen en Marieke Cooman*

# Inhoudsopgave

|                                                          |    |
|----------------------------------------------------------|----|
| Voorwoord .....                                          | 2  |
| Inleiding .....                                          | 3  |
| Inhoudsopgave .....                                      | 4  |
| Leeftijdswfasen.....                                     | 11 |
| 7 <sup>e</sup> leerjaar .....                            | 11 |
| 8 <sup>e</sup> leerjaar .....                            | 11 |
| 9 <sup>e</sup> leerjaar .....                            | 12 |
| 10 <sup>e</sup> leerjaar .....                           | 12 |
| 11 <sup>e</sup> leerjaar .....                           | 13 |
| 12 <sup>e</sup> leerjaar .....                           | 14 |
| Vak:    Geschiedenis .....                               | 15 |
| Leerjaar:    7 .....                                     | 15 |
| Periode    Ontdekkingsreizen .....                       | 15 |
| Niveau:    alle niveaus .....                            | 15 |
| Vak:    Geschiedenis .....                               | 17 |
| Leerjaar:    7 .....                                     | 17 |
| Periode    Renaissance en vaderlandse geschiedenis ..... | 17 |
| Niveau:    alle niveaus .....                            | 17 |
| Vak:    Geschiedenis .....                               | 19 |
| Leerjaar:    8 .....                                     | 19 |
| Periode    Uitvindingen en Industriële Revolutie .....   | 19 |
| Niveau:    alle niveaus .....                            | 19 |
| Vak:    Geschiedenis .....                               | 21 |
| Leerjaar:    9 .....                                     | 21 |
| Periode    Midden-Oosten .....                           | 21 |
| Niveau:    vmbo-t.....                                   | 21 |
| Vak:    Geschiedenis .....                               | 23 |
| Leerjaar:    9 .....                                     | 23 |
| Periode    Verlichting en Revolutie .....                | 23 |
| Niveau:    alle niveaus .....                            | 23 |
| Vak:    Geschiedenis .....                               | 25 |
| Leerjaar:    9 .....                                     | 25 |
| Vakles.....                                              | 25 |
| Niveau:    vmbo-t.....                                   | 25 |

|                                     |    |
|-------------------------------------|----|
| Vak: Geschiedenis .....             | 27 |
| Leerjaar: 9 .....                   | 27 |
| Vakles: .....                       | 27 |
| Niveau: havo/vwo .....              | 27 |
| Vak: Geschiedenis .....             | 30 |
| Leerjaar: 10 .....                  | 30 |
| Vakles: .....                       | 30 |
| Niveau: vmbo-t .....                | 30 |
| Vak: Geschiedenis .....             | 32 |
| Leerjaren: 10/11 .....              | 32 |
| Vakles: .....                       | 32 |
| Niveau: havo4 .....                 | 32 |
| Vak: Geschiedenis .....             | 37 |
| Leerjaar: 10 .....                  | 37 |
| Periode Oude Culturen .....         | 37 |
| Niveau: havo/vwo .....              | 37 |
| Vak: Geschiedenis .....             | 39 |
| Leerjaar: 10 .....                  | 39 |
| Vakles: .....                       | 39 |
| Niveau: havo/vwo .....              | 39 |
| Vak: Geschiedenis .....             | 42 |
| Leerjaar: 11 .....                  | 42 |
| Periode Totalitaire systemen .....  | 42 |
| Niveau: havo/vwo .....              | 42 |
| Vak: Geschiedenis .....             | 44 |
| Leerjaren: 11/12 .....              | 44 |
| Vakles: .....                       | 44 |
| Niveau: havo5 .....                 | 44 |
| Vak: Geschiedenis .....             | 47 |
| Leerjaren: 11/12 .....              | 47 |
| Vakles: .....                       | 47 |
| Niveau: vwo5 .....                  | 47 |
| Vak: Geschiedenis .....             | 50 |
| Leerjaar: 12/13 .....               | 50 |
| Vakles: .....                       | 50 |
| Niveau: vwo6 .....                  | 50 |
| Vak: Maatschappijleer .....         | 53 |
| Leerjaar: 10 .....                  | 53 |
| Periode: Mens en Maatschappij ..... | 53 |

|                                                |    |
|------------------------------------------------|----|
| Niveau vmbo-t.....                             | 53 |
| Vak: Maatschappijleer.....                     | 57 |
| Leerjaar: 10.....                              | 57 |
| Periode: Politieke Besluitvorming .....        | 57 |
| Niveau havo/vwo.....                           | 57 |
| Vak: Maatschappijleer.....                     | 60 |
| Leerjaar: 10.....                              | 60 |
| Periode: Grote Denkers .....                   | 60 |
| Niveau havo/vwo.....                           | 60 |
| Vak: Maatschappijleer.....                     | 61 |
| Leerjaar: 10/11.....                           | 61 |
| Periode: Recht en rechtspraak.....             | 61 |
| Niveau havo/vwo.....                           | 61 |
| Vak: Maatschappijleer.....                     | 65 |
| Leerjaar: 11.....                              | 65 |
| Periode: Sociale en Culturele Verschillen..... | 65 |
| Niveau havo/vwo.....                           | 65 |
| Vak: Maatschappijleer.....                     | 68 |
| Leerjaar: 12.....                              | 68 |
| Periode: Overzicht van de Geschiedenis.....    | 68 |
| Niveau havo/vwo.....                           | 68 |
| VAK: Aardrijkskunde.....                       | 73 |
| Leerjaar: 7.....                               | 73 |
| Periode: Europese Landen en Volkeren.....      | 73 |
| Niveau: alle niveaus.....                      | 73 |
| Vak: Aardrijkskunde.....                       | 75 |
| Leerjaar: 8.....                               | 75 |
| Periode: Culturele antropologie .....          | 75 |
| Niveau: alle niveaus.....                      | 75 |
| Vak: Aardrijkskunde.....                       | 77 |
| Leerjaar: 8.....                               | 77 |
| Periode: Rotterdam .....                       | 77 |
| Niveau: alle niveaus.....                      | 77 |
| Vak: Aardrijkskunde.....                       | 79 |
| Leerjaar: 9.....                               | 79 |
| Periode: Bronnen van Energie .....             | 79 |
| Niveau: vmbo-t.....                            | 79 |
| VAK: Aardrijkskunde.....                       | 81 |
| Leerjaar: 9.....                               | 81 |

|                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------|-----|
| Periode: Geologie .....                                                  | 81  |
| Niveau: alle niveaus .....                                               | 81  |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 83  |
| Leerjaar: 9 .....                                                        | 83  |
| Vaklessen: Arm & Rijk en Grenzen & Identiteit .....                      | 83  |
| Niveau: vmbo-t .....                                                     | 83  |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 86  |
| Leerjaar: 10 .....                                                       | 86  |
| Periode: Weer en Klimaat .....                                           | 86  |
| Niveau: vmbo-t .....                                                     | 86  |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 88  |
| Leerjaar: 10 .....                                                       | 88  |
| Periode: Weer en Klimaat .....                                           | 88  |
| Niveau: havo .....                                                       | 88  |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 90  |
| Leerjaar: 10 .....                                                       | 90  |
| Vakles: Bevolking & Ruimte en Water .....                                | 90  |
| Niveau: vmbo-t .....                                                     | 90  |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 93  |
| Leerjaar: 10 .....                                                       | 93  |
| Vakles domeinen Wereld & Aarde, Wereld, Ontwikkelingsland Brazilië ..... | 93  |
| Niveau: havo .....                                                       | 93  |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 96  |
| Leerjaar: 10 .....                                                       | 96  |
| Vaklessen: Arm & Rijk en Klimaatvraagstukken .....                       | 96  |
| Niveau: vwo .....                                                        | 96  |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 99  |
| Leerjaar: 11 .....                                                       | 99  |
| Periode: Milieu- en ontwikkelingsproblematiek .....                      | 99  |
| Niveau: havo/vwo .....                                                   | 99  |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 101 |
| Leerjaar: 11 .....                                                       | 101 |
| Vakles: .....                                                            | 101 |
| Niveau: havo .....                                                       | 101 |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 104 |
| Leerjaar: 11 .....                                                       | 104 |
| Vakles: .....                                                            | 104 |
| Niveau: vwo .....                                                        | 104 |
| VAK: Aardrijkskunde .....                                                | 107 |

|                                                  |     |
|--------------------------------------------------|-----|
| Leerjaar: 12.....                                | 107 |
| Vakles:.....                                     | 107 |
| Niveau: havo.....                                | 107 |
| VAK: Aardrijkskunde.....                         | 111 |
| Leerjaar: 12.....                                | 111 |
| Vakles:.....                                     | 111 |
| Niveau: vwo.....                                 | 111 |
| VAK: Economie.....                               | 114 |
| Leerjaar: 8.....                                 | 114 |
| Periode: Productie, Inkomen en Consumptie, ..... | 114 |
| Niveau alle niveaus.....                         | 114 |
| VAK: Economie.....                               | 116 |
| Leerjaar: 9.....                                 | 116 |
| Periode Winkelbedrijf.....                       | 116 |
| Niveau alle niveaus.....                         | 116 |
| VAK: Economie.....                               | 118 |
| Leerjaar: 9.....                                 | 118 |
| Vakles.....                                      | 118 |
| Niveau: vmbo-t.....                              | 118 |
| VAK: Economie.....                               | 120 |
| Leerjaar: 10.....                                | 120 |
| Periode Verzorgingsstaat.....                    | 120 |
| Niveau alle niveaus.....                         | 120 |
| VAK: Economie.....                               | 121 |
| Leerjaar: 10.....                                | 121 |
| Vakles.....                                      | 121 |
| Niveau: vmbo-t.....                              | 121 |
| VAK: Economie.....                               | 122 |
| Leerjaar: 10.....                                | 122 |
| Vakles.....                                      | 122 |
| Niveau: havo.....                                | 122 |
| VAK: Economie.....                               | 124 |
| Leerjaar: 10.....                                | 124 |
| Vakles.....                                      | 124 |
| Niveau: vwo.....                                 | 124 |
| VAK: Economie.....                               | 126 |
| Leerjaar: 11/12.....                             | 126 |
| Vakles.....                                      | 126 |
| Niveau: havo.....                                | 126 |



|                     |     |
|---------------------|-----|
| VAK: Economie ..... | 127 |
| Leerjaar: 11 .....  | 127 |
| Vakles.....         | 127 |
| Niveau: vwo.....    | 127 |
| VAK: Economie ..... | 129 |
| Leerjaar: 12 .....  | 129 |
| Vakles.....         | 129 |
| Niveau: vwo.....    | 129 |



# Leeftijdsfasen

## 7<sup>e</sup> leerjaar

Als 12/13-jarige staat de jongere voor de grens van de overgang naar een nieuwe levensfase. De kinderlijke onbevangenheid is nog aanwezig, maar maakt meer en meer plaats voor een toenemende gerichtheid op de wereld. In de verte gloort het licht van de wijde wereld en de leerling wil met al zijn zintuigen verder kijken dan de horizon die de school biedt. Onder invloed van de groei en verharding van het skelet beleeft de leerling het eigen lichaam meer en meer als vreemd. Door de toename van de botsubstantie voelt hij dat de eigen zwaarte, de motoriek verandert. Onder invloed van deze veranderingen krijgt de leerling meer en meer gevoel voor oorzaak-gevolg verbanden. Het causale denken ontstaat.

De werkhouding is doorgaans positief, maar ook feitelijk en praktisch gericht; kwantiteit gaat boven kwaliteit. De leerling vraagt om de vertrouwde, liefdevolle autoriteit van de leraar. De klas is nog een geheel en kan als zodanig worden aangesproken.

Kernbegrippen van deze levensfase:

- Autoriteit van de leraar
- Groeiende belangstelling voor de hedendaagse wereld
- Nieuwsgierigheid
- Praktische benadering
- Ontdekken / uitvinden / experimenteren
- Het 'beeld' werkt nog sterk op de leerling
- Gevoel voor oorzaak en gevolg
- Eigen (oefen)weg gaan, binnen veilige, vaste kaders.
- Eigen weg leren bepalen
- Het gevoelsleven is open en naar buiten gericht
- De wil is aan te spreken via enthousiasme
- Het bieden van structuur en duidelijkheid is belangrijk

## 8<sup>e</sup> leerjaar

De kinderlijke onbevangenheid verdwijnt langzamerhand. De leerling beleeft zichzelf in toenemende mate als individu. Dit gaat gepaard met een groeiend gevoel van distantie, kritiek en innerlijke weerstand tegenover de buitenwereld. De jongere is op weg naar zelfbewustzijn en wil op eigen benen staan. Het waarnemen wordt scherper en preciezer. Het streven naar kennis en rationeel inzicht wordt groter. Hij beleeft genoeg aan zijn ontwaakte oordeelsvermogen en geeft graag zijn mening over van alles en nog wat. Ook sterker wordende stemmingswisselingen duiden erop dat de stap naar de puberteit gemaakt gaat worden. De leerling kan daardoor onzeker worden, zich eenzaam voelen, emotioneel zijn in het oordelen en last hebben van stemmingswisselingen.

Terwijl in het 7<sup>e</sup> leerjaar de groep nog als een geheel kan worden beleefd en als zodanig kan worden aangesproken, valt in de loop van het 8<sup>e</sup> leerjaar de klas uiteen in kleine groepjes. Oude vriendschappen verdwijnen en nieuwe relaties worden aangegaan. De sociale structuur verandert en vraagt om zorgvuldige begeleiding door de mentor.

Kernbegrippen van deze levensfase:

- Stemningswisselingen
- Beginnende onzekerheid, eenzaamheid
- Individueel
- Groep valt uiteen, nieuwe vriendschappen
- Honger naar feitenkennis.
- Biografieën als inspirerende voorbeelden

## 9e leerjaar

In het 9<sup>e</sup> leerjaar is de jongere zich aan het omvormen. Het eigene van de persoonlijkheid beleeft een transformatie. Hij gaat nu denkend de wereld doorgronden en zich er een eigen mening over vormen. Het vermogen tot redeneren wordt verder ontwikkeld. Er is echter veel onzekerheid en disbalans. Er gaat veel invloed uit van de groep. Het vermogen om echt de eigen positie te bepalen, eigen keuzes te maken en daaraan innerlijke zekerheid te ontleen, vraagt nog om gerichte ontwikkeling. Een ander kenmerk van deze leeftijdsfase is het leven in uitersten. In deze leeftijdsfase wordt in de leerstof humor ingezet als een 'medicijn' dat vele lessen doortrekt. De leerling leert door trial en error: teleurstellingen zetten aan tot actie en aanpassing.

De 9<sup>e</sup>-klasser leeft in uitersten: het leven kent pieken en dalen. De eigen gevoelens worden als bijzonder ervaren. Hij zoekt hun eigen positie in de groep. Er is een neiging tot ongenueanceerde uitingen en er is een groot rechtvaardigheidsgevoel. In het denken kan de kennis langzamerhand geordend worden, er kunnen complexere problemen opgelost worden. Er ontstaat oog voor alternatieven en keuzes en een drang om keuzes te maken, maar er is nog te weinig oordeelsvermogen en levenservaring om die keuzes gefundeerd te maken. Er is een verlangen naar zelfstandigheid. De jongere leeft sterk in sympathie en antipathie.

Kernbegrippen van deze levensfase:

- Continu ontdekken van de persoonlijkheid
- Onder invloed van groepsprocessen
- Omgevingsafhankelijk
- Pril, praktisch, combinerend denken
- Kritisch / ongenueanceerd
- Concreet
- Revolutionair
- Zwart-wit tendensen in het gevoels- en denkleven
- Stemningswisselingen
- Eenzaamheidsgevoel
- Behoeftes aan navolging en het hebben van idolen

## 10<sup>e</sup> leerjaar

Vanaf het 10<sup>e</sup> leerjaar krijgt het eigen innerlijke leven meer kracht en vorm. De puberteit is in volle gang en in het innerlijk ontstaat ruimte voor een eigen binnenwereld. Innerlijke motivatie om te leren hoort hierbij, evenals een innerlijke aversie ertegen. De jonge mens begint een zekere objectiviteit ten opzichte van de omgeving te ontwikkelen. Binnen- en buitenwereld raken meer op elkaar afgestemd. Er ontstaat meer nuancering in het gevoels- en denkleven, nuancering van de extremen wordt mogelijk. Eigen verantwoordelijkheid kan worden genomen. In het sociale leven ontstaat oog voor het eigene van zichzelf en van de ander. Er ontstaan gevoelens van vriendschap en respect. Tevens ontstaat vanuit dit gevoel openheid voor de grote idealen.

Voor de verdere ontplooiing van het oordeelsvermogen is het ontwikkelen van inzicht noodzakelijk. Analyse, ordenen en synthese zijn een hulp bij het zelfstandig leren zien van vakinhoudelijke samenhangen van de lessen. Via het doen maakt de leerling zich een methodische werkwijze eigen. In de natuurwetenschappelijke periodes wordt de stap gemaakt van het waarnemen van de verschijnselen naar de wetmatigheden daarvan.

Kernbegrippen van deze levensfase:

- Voorzichtig begin van de eigen identiteit
- Innerlijke onzekerheid
- Puberteit wordt doorleefd
- Ontmoeting / sociale omgang/ sterke vriendschappen
- Begin van luisteren en inleving, een vragende houding
- Innerlijke motivatie of demotivatie
- Ontluiking van verantwoordelijkheidsgevoel
- Voorzichtig begin van het maken van keuzen
- Vakinhoudelijke samenhangen van de lessen
- Ontwikkeld inzicht in relaties en processen
- Pril oordeelsvermogen

Er is een groot verschil tussen de leerling in 10vmbo en die in 10havo en -vwo. De vmbo-leerling lijkt eerder volwassen te worden. De 10vwo leerling kan in deze levensfase onzekerder worden ook kunnen er grote stappen gezet worden in het komen tot begrip.

## 11<sup>e</sup> leerjaar

In het 11<sup>e</sup> leerjaar ontstaat er een nieuwe verhouding tussen 'mijn binnenwereld' en 'de buitenwereld'. De leerling gaat standpunten innemen, die soms heftig worden verdedigd en ook snel weer kunnen worden losgelaten. Er wordt geoefend met meningsvorming, standpunten worden vanuit meerdere gezichtspunten bekeken. In dit jaar ontwikkelt de leerling inzicht in sociaal-maatschappelijke en natuurlijke processen. De thema's kennen een bredere horizon, de hele wereld wordt erbij betrokken.

Karakteristiek is het wegen van eigen en andermans opvattingen, normen en waarden. Daardoor wordt het eigen oordeelsvermogen geoefend en verder ontwikkeld. Het zelfbewustzijn groeit en er ontstaat gevoel voor de eigen biografie. De innerlijke motivatie wordt sterker en idealen worden zichtbaar. De leerling wordt in zijn kunnen aangesproken, ook als het gaat om de verantwoordelijkheid die je hebt jegens de ander. Het ervaren van de eigen beperkingen, waarmee je moet leren omgaan, kan aanvankelijk gevoelens van onmacht geven. Het gegroeide oordeelsvermogen maakt inzicht en keuzes mogelijk, zodat de jongere steeds volwassener en beter toegerust in de wereld kan zijn en functioneren.

Kernbegrippen van deze levensfase:

- Oordeelsvorming
- Het vormen van een eigen mening
- Ontwikkelen van jezelf als individu in verhouding tot de wereld
- Idealen worden zichtbaarder
- Verantwoordelijkheidsgevoel voor jezelf wordt sterker

## 12<sup>e</sup> leerjaar

De 17/18-jarige wordt zelfstandiger, krijgt meer vertrouwen in zichzelf en zicht op zijn kwaliteiten en idealen. De vraag naar het wezenlijke van de dingen komt op. De jongvolwassene krijgt het vermogen daar zelf creatief en scheppend mee om te gaan. Het 12 leerjaar biedt een brede afronding van het vrijeschoolonderwijs. De ontwikkelingsstof van vele periodevakken is beschouwelijk getint en spant grote bogen. Zoekend naar een eigen oordeel verdiept de leerling zich in diverse wereld- en maatschappijbeelden. Eindreis en eindpresentaties bieden mogelijkheden tot verdere groei en ontwikkeling.

De leer- en ontwikkelingsstof toont als het ware verdichting van alles wat in voorafgaande jaren opgenomen is en geleid heeft tot groei van de individualiteit. Verwijding van de blik komt tot stand door vele aspecten in hun grootse samenhang de revue te laten passeren, als overzicht en basis voor de toekomst.

Kernbegrippen van deze levensfase:

- Overzicht
- Verdichting van alles dat gehoord en gekend is richting de toekomst
- Terugblik op eigen biografie
- Individu op de rand van volwassenheid
- Idealen worden steeds meer zichtbaar

In de bovenbouw wordt in de leerjaren 7 t/m 12 - met het 8e leerjaar als omslagpunt -gepoogd om respectievelijk het minerale, planten- en dierenrijk te behandelen. Op die manier wordt allengs het inzicht verworven dat de mens al deze rijken in zich verenigt, dat alles wat de mens in zich draagt, ook buiten hem is.

**Vak:**        **Geschiedenis**

**Leerjaar:**   **7**

**Periode**       **Ontdekkingsreizen**

**Niveau:**       **alle niveaus**

### **INHOUD VAN DE LESSEN**

In het 7<sup>e</sup> leerjaar staan in het vak Geschiedenis (alle niveaus) de ontdekkingsreizen centraal. De ontdekkingsreizigers laten de bekende wereld en grenzen los en gaan op zoek naar wat er achter die grenzen is. Het tot dan toe vertrouwde wereldbeeld wordt min of meer op de kop gezet. Achter de horizon verschijnen steeds weer nieuwe mogelijkheden. De beleving, de moed en het doorzettingsvermogen van de ontdekkingsreiziger worden invoelbaar gemaakt. Dit gaat van het doorzetten van grote ideeën en idealen tot aan het bezwijken aan bedreigende ziektes. Behandeld worden: Het verkennen van de kust van Afrika, het overschrijden van de evenaar. De zoektocht van een snellere route naar India. De ontdekking van Amerika, de eerste reis om de wereld. Daarnaast worden er diverse biografieën en reizen van ontdekkingsreizigers behandeld.

Door de verhalen over o.a. Vasco da Gama, Columbus en Magelhaes worden de angsten en de gevaren van het leven op zee beleefbaar evenals de moed van de mensen om hun horizon te verbreden. Daarnaast werken we deze periode aan basisvaardigheden die centraal staan in de middenbouw. Leerlingen leren de ochtendspreuk uit het hoofd, leren de gewoontes van de middenbouw kennen zoals het maken van een periodeschrift, aantekeningen maken (hoofdzaken van bijzaken onderscheiden) en aantekeningen verwerken tot een lopende tekst.

### **DOELEN    VAKGERICHT**

Leerlingen maken kennis met het vak geschiedenis, waarbij in deze periode de inleving centraal staat. Er wordt belangstelling gewekt voor de feitelijke wereld.

Leerlingen krijgen een duidelijk beeld van het leven in de 15e eeuw, daarnaast begrijpen zij waarom er juist in die tijd de drang was om de wereld te ontdekken. De nadruk ligt hier op het inlevingsvermogen van de leerling. Daarnaast worden zij aangespoord duidelijke verbanden te zien in tijdgeest en motieven om de wereld uit te breiden.

Leerlingen krijgen een introductie op enkele belangrijke historische vaardigheden:

- Gebeurtenissen uit zijn eigen leven alsmede verschijnselen, gebeurtenissen en personen uit de geschiedenis met behulp van een tijdbalk of een andere vorm van chronologische schematisering ordenen en daarbij de volgende aanduidingen van tijd en tijdsindeling gebruiken: jaren, eeuwen, tijdvakken, perioden en jaartellingen.
- De betekenis van historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen voor het heden aangeven.
- in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen;
- Onderscheid maken tussen verschillende soorten oorzaken en gevolgen.
- De kandidaat kan bij het geven van oordelen over het verleden rekening houden met: - het onderscheid tussen feiten en meningen; - tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf;
- De rol van waardepatronen in heden en verleden;
- Het ondersteunen van uitspraken met behulp van argumenten.

### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

Leerlingen zijn uit de vertrouwde context van de basisschool gestapt en een nieuwe fase ingegaan. De 7<sup>e</sup>-klasser is nieuwsgierig naar nieuwe ervaringen. Er is een grote interesse in de wereld en een verlangen naar het verbreden van hun eigen horizon. De 7<sup>e</sup>-klasser moet moed opbrengen om zijn eigen nieuwe wereld te verkennen. Om deze reden wordt het schooljaar bij voorkeur begonnen met juist deze periode.

### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Er wordt geleerd hoe je de lesstof weergeeft in het periodeschrift. Verhalen van de docent worden in eigen woorden opgeschreven. Daarnaast zijn er tekenopdrachten over het vertelde verhaal. Het gaat om het meebeleven van de ontdekkingsreizen; het zich verplaatsen in de wereld van de ontdekkingsreizigers door het schrijven van een eigen logboek en/of dagboek en het schrijven van brieven aan de achterblijvers. Daarnaast gaan leerlingen hun eigen nieuwe leefomgeving ontdekken (de school) en schrijven hier een logboek over.

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Men verschillende opdrachten worden verschillende leerstijlen bij de leerlingen aangesproken. Er wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Film met filmopdracht
- Luisteropdrachten: het wilhelmus ontleden
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?

### **AFSLUITING**

Deze periode wordt afgesloten met een toets.

### **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**



**Vak:**        **Geschiedenis**

**Leerjaar:**    **7**

**Periode**        **Renaissance en vaderlandse geschiedenis**

**Niveau:**        **alle niveaus**

### **INHOUD VAN DE LESSEN**

Na de Middeleeuwen ontwikkelden de mensen zich tot steeds meer tot zelfstandig denkende individuen. De vanzelfsprekende ordening die in de Middeleeuwen aanwezig was, ondergaat een grote verandering. Aan het begin van de periode wordt er teruggeblikt naar de Middeleeuwen. Er wordt gekeken naar de veranderingen, bijvoorbeeld op het gebied van de kunst, geneeskunst, godsdienst en wetenschap. Behandeld kunnen worden; kruistochten en de islam, Maarten Luther en bijvoorbeeld Leonardo da Vinci. Dit vloeit over in het behandelen van de Nederlandse opstand en het ontstaan van Nederland in zijn huidige vorm.

### **DOELEN:**

#### **VAKGERICHT**

Leerlingen kunnen vertellen over:

- Het begin van de Europese overzeese expansie.
- Het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling.
- De hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke Oudheid.
- De protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had.
- Het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.
- De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek.
- Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie.
- De wetenschappelijke revolutie

#### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

Ook hier zien we het loslaten van de oude structuren die tot nu toe vanzelfsprekend waren voor de leerlingen. Leerlingen ontwikkelen bewustzijn voor de mogelijkheden om zelfstandig te denken en dat zaken kunnen veranderen. Er komt een eerste bewustwording van de eigen individualiteit. Daarnaast ontstaat er bewustzijn en een duidelijk beeld dat het land waarin zij nu leven een oorsprong vindt in het verleden.

#### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Leerlingen maken aantekeningen en werken in een periodeschrift. Daarnaast werken zij aan een posterpresentatie over de Renaissance-man of -vrouw van het jaar.

#### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

De theorie wordt klassikaal behandeld, in hun periodeschrift werken de leerlingen individueel aan het verwerken van de stof. Verschillen tussen leerlingen worden zichtbaar door het werken in groepsverbanden tijdens het maken van de poster en vervolgens bij het presenteren van hun bevindingen bij de gemaakte poster.

Daarnaast kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren

- Luisteropdrachten: het wilhelmus ontleden
- Onderzoeksoopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?

### **AFSLUITING**

De periode wordt afgesloten met een toets en het presenteren van de poster over de Renaissance-vrouw of -man van het jaar.

### **VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN**

Er worden kunstwerken belicht die van belang zijn in de kunstgeschiedenis.

De stof in deze periode komt overeen met de lesstof geschiedenis die in de 10e klas wordt behandeld en sluit aan bij tijdvak 5 uit het examenprogramma

Vak:        Geschiedenis

**Leerjaar: 8**

Periode      Uitvindingen en Industriële Revolutie

Niveau:      alle niveaus

### **INHOUD VAN DE LESSEN**

Na de periode over het tijdperk van de Renaissance in het 7<sup>e</sup> leerjaar maken de leerlingen in het 8<sup>e</sup> kennis met de periode die aan de wieg staat van onze huidige samenleving. De industriële revolutie in de 19<sup>e</sup> eeuw staat centraal met de belangrijke uitvindingen uit die tijd. Behandeld worden: het verdwijnen van de huisnijverheid en de verdere ontwikkelingen, die leidden tot het ontstaan van de industriële samenleving. Ook de sociale gevolgen van de industriële revolutie worden besproken. Onderwerpen die nu aan de orde komen: de aanloop naar de industriële revolutie (oorzaken) en de gevolgen op de maatschappij, biografieën van ontdekkers (bv. die van Edison) en hun mislukkingen, de stoommachine, de arbeidsomstandigheden, de tweedeling in de samenleving en de ontwikkelingen destijds in Nederland. Om het nog dichterbij te halen wordt (de haven van) Rotterdam en de ontwikkeling en de groei hiervan besproken. Over deze periode bestaan niet veel verschillen in opvatting.

### **DOELEN:**

### **VAKGERICHT**

- Kennis: Industriële Revolutie en emancipatiebewegingen. Deze zijn een kenmerkend aspect van die tijd. De leerlingen leren over de Industriële Revolutie en vooral over de gevolgen van deze revolutie voor de arbeiders. Ook leren ze over de sociale kwestie en hoe er in de 19<sup>e</sup> eeuw steeds meer voor de arbeiders werd opgekomen.
- Inleven: Leerlingen verplaatsen zich in 19<sup>e</sup>-eeuwse personen, met kennis over de toenmalige omstandigheden.
- Argumenteren: leerlingen verplaatsen zich in 19<sup>e</sup>-eeuwse personen en argumenteren zoals deze personen dat gedaan zouden kunnen hebben. Bovendien leren de leerlingen argumenten te formuleren en te structureren.

### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

Leerlingen krijgen inzicht in oorzaak en gevolg en zicht op het functioneren van samenlevingen. Veel daarvan heeft zijn oorsprong in de industriële revolutie. De leerling krijgt zicht op de denkracht en inventiviteit van de uitvinders en de invloed van hun uitvindingen op de maatschappij.

### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

De stof wordt behandeld in verhalen over uitvindingen, biografieën en sociale veranderingen. Leerlingen geven dit weer in het periodeschrift. Ieder kiest een uitvinding om zich in te verdiepen en bekijkt wat voor invloed deze heeft gehad op de maatschappij. Hierover kan een presentatie volgen.

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Daarnaast kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek

- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Film met filmopdracht
- Onderzoeksoopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie, denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Venustype
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: Marstype, cholerisch en sanguinisch
- Ontwerpen van eigen uitvinding
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren, creëren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, zontype, Jupiter type

## **AFSLUITING**

Overhoringen, eindproefwerk, beoordeling van het periodeschrift; mogelijk: presentatie van de gekozen uitvinding.

## **VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANG**

De uitvinding van veel machines tijdens de industriële revolutie heeft raakpunten met de leerstof van het vak Natuurkunde.

De stof in deze periode komt overeen met de lesstof Geschiedenis die in de 10e en 11e klas tijdens de vaklessen zal worden behandeld en sluit aan bij tijdvak 8 uit het examenprogramma.

Vak:                      Geschiedenis

**Leerjaar:    9**

Periode        Midden-Oosten

Niveau:        vmbo-t

#### **INHOUD VAN DE LESSEN**

De periode Midden-Oosten in het 9<sup>e</sup> leerjaar (vmbo-t) is verdeeld in drieën. In de eerste week staat het Midden-Oosten in de Oudheid centraal. De volgende onderwerpen komen aan de orde:

- Oude culturen van het Midden-Oosten
- Oude Egyptenaren
- Joden en de Joodse diaspora
- Perzen
- Alexander de Grote

In de tweede week wordt het ontstaan en de invloed van de Islam op de geschiedenis van het Midden-Oosten behandeld:

- Islam
- Arabische Gouden Eeuw
- Arabisch nationalisme
- McMahon en Sykes-Picot

De ontwikkeling van het Midden-Oosten in de tweede helft van de twintigste eeuw staat centraal in de derde week. Hierin worden behandeld:

- Geboorte van de staat Israël
- Suezcrisis 1956
- Irak oorlog
- Arabische lente
- Syrië en de invloed van de IS

#### **DOELEN:**

#### **VAKGERICHT**

In de 9e klas worden de eerste stappen gezet in de ontwikkeling van het historisch inzicht en het toepassen van historische vaardigheden in de richting van het Centraal Examen.

Te denken valt aan de volgende vaardigheden:

- De leerling leert in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen
- De leerling leert onderscheid te maken tussen verschillende soorten oorzaken en gevolgen: directe en indirecte oorzaken, aanleiding (meest directe oorzaak), direct optredende gevolgen en gevolgen op de langere termijn, gewilde en ongewilde, bedoelde en onbedoelde gevolgen, gevolgen van meer en minder belang op grond van bijvoorbeeld schaal, intensiteit, duur, etc.
- De leerling leert in de behandelde beschavingen continuïteit en verandering te onderscheiden
- De leerling leert bij het geven van oordelen over het verleden rekening te houden met tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf
- De leerling leert bij het geven van oordelen over het verleden rekening te houden met de rol van waardepatronen in heden en verleden

**Voor het voorbereiden van hun presentatie oefenen leerlingen met de volgende vaardigheden:**

- vraagstellingen en hypothesen gericht op (historisch) onderzoek formuleren aan de hand van voorgelegde bronnen
- informatie uit bronnen verzamelen uitgaande van een bepaalde vraagstelling en deze als bewijs gebruiken bij het beantwoorden van die vraagstelling
- in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen

**ONTWIKKELINGSGERICHT**

De 9<sup>e</sup>-klassers hebben te maken met een grote omwenteling in zichzelf, een revolutie zou je kunnen zeggen. Kenmerkend voor deze leeftijdsfase is het zwart-wit denken en voelen. Leerlingen kunnen stemmingswisselingen ervaren en afwisselend heel kritisch en ongenueanceerd denken.

In de 9e klas ervaren de leerlingen in zekere zin een interne strijd. Het conflict in het Midden-Oosten sluit aan bij deze leeftijdsfase.

De lessen blijven dicht bij hun belevingswereld, doordat we vanuit het dagelijks leven van de leerlingen vertrekken naar het thema van die les. Ze ervaren hoe ethiek een rol in het thema speelt, hun rechtvaardigheidsgevoel wordt aangesproken.

**WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Er wordt klassikaal lesgegeven. De leerlingen verbinden zich met de stof door activerende werkvormen. Beeldmateriaal, bestaande uit filmpjes, spotprenten en voorwerpen, speelt een belangrijke rol in de lessen.

**OMGAAN MET VERSCHILLEN**

In deze periode wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, onthouden, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, logisch-mathematische intelligentie (ligt aan spelvorm), doener en beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, Marstype, Mercuriaal type

**AFSLUITING**

De periode wordt afgesloten met een presentatie door de leerling over een aanverwant onderwerp van de gegeven lessen. De presentatie en het schrift tellen mee in de beoordeling als een SE.

## **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

Leerlingen krijgen een duidelijk beeld en begrip van de geschiedenis alsook het conflict in het hedendaagse Midden Oosten. Duidelijke lijnen lopen van duizenden jaren geleden naar het heden. De stof in deze periode komt overeen met een deel van de examenstof geschiedenis die in 9e klas VMBO tijdens de vaklessen moet worden behandeld en sluit aan bij kennis uit tijdvak 2, 3, 4, maar ook 9 en 10 uit het examenprogramma HAVO en VWO. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen, het trekken van verbanden en het ontwikkelen van inzicht in de belangen van verschillende partijen.

**Vak:** Geschiedenis

**Leerjaar:** 9

**Periode** Verlichting en Revolutie

**Niveau:** alle niveaus

### **INHOUD VAN DE LESSEN**

In het 9<sup>e</sup> leerjaar ontwikkelen de leerlingen in de periode Verlichting en Revolutie begrip voor historische causaliteit, d.w.z. de oorzaken van historische processen en de gevolgen. Er wordt ingegaan op de voorgeschiedenis tot aan de revolutie. De eerste les begint met de maatschappij in de Middeleeuwen; de leerlingen krijgen een beeld van de politieke en sociale verhoudingen die de samenleving eeuwenlang vorm gaven. Vervolgens gaat de aandacht naar de Renaissance met zijn hernieuwde nadruk op het leven op aarde. De mens komt centraal te staan, gaat uit nieuwsgierigheid op onderzoek en zet ontwikkelingen in gang. Er ontstaat een nieuwe houding: er worden bewijzen verlangd en niet meer aangenomen op gezag van een ander.

Een steeds grotere groep gaat zich inzetten voor verlichting van de mensheid gebaseerd op rationalisme, met als gevolg kritiek op traditioneel gegroeide instellingen. De trias politica wordt het ideaal van de staat. Tijdens de les worden de ideeën van de bekende Verlichtingsfilosofen bestudeerd. De kritiek van de Verlichters en de financiële problemen in Frankrijk leiden tot de Franse revolutie. Hier wordt in de tweede week van de periode uitgebreid bij stilgestaan. Het ideaal van vrijheid en gelijkheid wordt kortstondig gerealiseerd, maar de overwinning van de beide standen roept ook onenigheid op. Er ontstaat een strijd, waardoor het ideaal uit beeld verdwijnt en Frankrijk een dictatuur wordt onder Napoleon.

### **DOELEN:**

#### **VAKGERICHT**

De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt door een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt op het verwerken van de stof in grote lijnen, het leggen van verbanden en het ontwikkelen van inzicht in de belangen van verschillende partijen.

#### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

De periode sluit heel goed aan bij de beleving van uitersten die het gevoelsleven van de 9e klasser kenmerkt. Het is een periode van emotionele uitersten voor het Franse volk, waarin de leerlingen zich herkennen. Ze komen innerlijk in opstand tegen de onrechtvaardigheid die het volk aan de vooravond van de Franse Revolutie beleeft, maar ervaren ook hoe de revolutie wordt beleefd door de adel, die verantwoordelijk was voor het bestuur van het land. De leerlingen hebben de neiging dit conflict ongenueanceerd en zwart-wit te benaderen, maar leren dat er meerdere kanten zijn aan een verhaal.

**WERKWIJZE IN DE LESSEN** Met verhalen en klassikale instructie worden de grote lijnen van deze historische periode duidelijk gemaakt. Leerlingen werken deze informatie uit in hun schrift. Elke lesdag

wordt de stof van de vorige dag door een onderwijsleergesprek opgehaald. Er wordt met historisch materiaal gewerkt: teksten en voor zover mogelijk visuele materialen, waarbij gebruik gemaakt wordt van verschillende werkvormen. Als een rode draad loopt door deze periode een rollenspel of simulatie, waarbij elke leerling de rol van historische figuur op zich neemt. Vanuit het perspectief van deze figuur maken de leerlingen verschillende opdrachten hun schrift.

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Leerlingen verbinden zich met de lesstof door zich in te leven in de situatie van een historische figuur uit de tijd van de Franse Revolutie. Daardoor leren ze zich in te leven in de standpunten en belangen van een persoon in deze positie. Vanuit diens perspectief worden veel opdrachten gemaakt. De rol kan worden gekozen op basis van de talenten, voorkeuren of interesses van de leerling. Zo zou een leerling met een groot abstractievermogen de rol van een verlicht filosoof op zich kunnen nemen.

Ook wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
- Film met filmopdracht
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.
- Ontwerpen van eigen grondwet, staatsvorm of verlicht idee
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren, creëren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, zontype, Jupiter type

### **AFSLUITING**

De periode wordt afgesloten met een schriftelijke toets, waarbij zowel kennis als historische vaardigheden worden getest.

Leerlingen verwerken in hun periodeschrift de opdrachten die te maken hebben met de belangen en ervaringen van hun personage. Dit schrift telt eveneens mee voor de beoordeling.

### **VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN**

De lesstof over de Verlichting sluit aan bij lesstof uit de literatuur van de taalvakken. Ook heeft de leerstof raakvlakken met de kunstgeschiedenis: stijlperiodes Verlichting en Romantiek, mode en architectuur uit de 17e en 18e eeuw, etc.

De stof in deze periode komt overeen met de lesstof geschiedenis die in de 10e, 11e en 12e klas tijdens de vaklessen zal worden behandeld en sluit aan bij tijdvak 7 uit het examenprogramma.



Vak:                      Geschiedenis

**Leerjaar:    9**

Vakles

Niveau:                vmbo-t

## INHOUD VAN DE LESSEN

### **Hoofdstuk 1**

De industriële samenleving in Nederland wordt behandeld. Daarin wordt de (late) industrialisatie van Nederland, socialisme en communisme, het ontstaan van de politieke partijen en het daarmee verbonden algemene mannen- en vrouwenkiesrecht behandeld. Het hoofdstuk sluit af met de verschillende economische crises van de 20ste eeuw en het leven in een uiteindelijk welvarende samenleving met zijn uitdagingen voor de mens.

### **Hoofdstuk 2**

Sociale zekerheid en verzorgingsstaat zijn de onderwerpen van het tweede hoofdstuk. Waar in het eerste hoofdstuk voornamelijk de nadruk op politiek en economie wordt gelegd, wordt in het tweede hoofdstuk meer aandacht besteed aan welzijn en de daarmee verbonden Sociale Kwestie aan het einde van de negentiende eeuw. Het hoofdstuk sluit af met het beschrijven van de hedendaagse verzorgingsstaat, de economische belasting voor de bevolking en de verschuiving naar de participatiesamenleving.

### **Hoofdstuk 3**

In het derde hoofdstuk wordt de geschiedenis van Nederland en Indonesië behandeld. Leerlingen maken via de VOC kennis met de koloniale politiek. Het hoofdstuk sluit af met het Indonesische nationalisme, de daarbij betrokken politieke partijen, en uiteindelijk de (gedwongen) onafhankelijkheid van Indonesië met de gevolgen voor Nederland.

### **Hoofdstuk 4**

We vervolgen de geschiedenis van Nederland met de Tweede Wereldoorlog. Hierin wordt vanuit een macroniveau naar een microniveau gewerkt en zoomen we in op de gevolgen van de oorlog voor Nederland. In de vaklessen wordt extra aandacht besteed aan de rol van Rotterdam en de nog steeds aanwezige, stille getuigen van het geweld dat de stad is aangedaan.

### **Hoofdstuk 5**

In het voorlaatste hoofdstuk wordt de blik gericht op de Koude Oorlog. We vertrekken vanuit het bondgenootschap van de VS en de USSR tijdens de Tweede Wereldoorlog. Vervolgens wordt de detente behandeld en vervolgens het oplopende conflict tussen de twee wereldmachten, met als hoogtepunt de Cubacrisis en de Varkensbaai. De nadruk wordt gelegd op de belangen van de VS om Korea en Vietnam niet te laten overgaan tot het communisme. Het hoofdstuk besluit met Gorbatsjov, diens perestrojka en glasnost.

### **Hoofdstuk 6**

De methode besluit met de cultuur en mentaliteit na 1945. Hierin wordt het proces van verzuiling en ontzuiling beschreven, de welvaartsmaatschappij, het ontstaan van een jeugdcultuur, de tweede feministische golf en het emancipatieproces van de nieuwe Nederlanders. Het hoofdstuk eindigt met de multiculturele samenleving.

## **DOELEN:**

## VAKGERICHT

Het hand- en werkboek van *Sprekend Verleden voor 3/4 VMBO KGT* wordt in de lessen gebruikt. In de 9e klas worden de eerste stappen gezet in de ontwikkeling van historisch inzicht en het toepassen van historische vaardigheden richting het Centraal Examen Geschiedenis vmbo.

Te denken valt aan de volgende vaardigheden:

- De leerling leert in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen
- De leerling leert onderscheid te maken tussen verschillende soorten oorzaken en gevolgen: directe en indirecte oorzaken, aanleiding (meest directe oorzaak), direct optredende gevolgen en gevolgen op de langere termijn, gewilde en ongewilde, bedoelde en onbedoelde gevolgen, gevolgen van meer en minder belang op grond van bijvoorbeeld schaal, intensiteit, duur, etc.
- De leerling leert in de behandelde beschavingen continuïteit en verandering te onderscheiden
- De leerling leert bij het geven van oordelen over het verleden rekening te houden met tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf
- De leerling leert bij het geven van oordelen over het verleden rekening te houden met de rol van waardepatronen in heden en verleden

### **Vaardigheden die daarnaast getraind zullen worden zijn:**

- het onderscheiden van oorzaak en gevolg
- Het onderscheiden van feit en mening in een bron
- het beoordelen van de betrouwbaarheid van historische bronnen
- het begrijpen en interpreteren van tekstbronnen: begrijpend en kritisch lezen
- het analyseren en interpreteren van beeldbronnen en prenten

## ONTWIKKELINGSGERICHT

De 9<sup>e</sup>-klassers hebben te maken met een grote omwenteling in zichzelf, een revolutie zou je kunnen zeggen. Kenmerkend voor deze leeftijdsfase is het zwart-wit denken en voelen. Leerlingen kunnen stemmingswisselingen ervaren en afwisselend heel kritisch en ongenueanceerd denken.

De onderwerpen die in de 9<sup>e</sup> klas tijdens de vaklessen behandeld worden, passen hier goed bij. De sociale wetgeving eind 19<sup>e</sup> en midden 20<sup>e</sup> eeuw spreekt bovendien het rechtvaardigheidsgevoel aan. Leerlingen beleven in de 9e klas thema's als rechtvaardigheid en 'strijden voor je idealen' met meer intensiteit. De conflicten in de 20<sup>e</sup> eeuw, in het bijzonder de gemaakte keuzes qua rechtvaardigheid alsook de vervolging van minderheden spreken de leerlingen sterk aan.

## WERKWIJZE IN DE LESSEN

Over het algemeen zijn de lessen ingedeeld in een klassikaal deel en een deel waar de leerlingen zelfstandig aan het werk gaan. In de eerste helft wordt er klassikaal lesgegeven en zijn er onderwijsleergesprekken. Vervolgens gaan de leerlingen met opdrachten aan het werk. Hierbij wordt veel gebruik gemaakt van de informatie in het handboek en de opdrachten in het activiteitenboek. Er worden ook afwisselende werkvormen toegepast.

## OMGAAN MET VERSCHILLEN

Tijdens de les wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes

- Film met filmopdracht
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.

## **AFSLUITING**

De kennis wordt getoetst met voortgangstoetsen en één schoolexamentoets.

## **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in de lessen komt overeen met het examenprogramma geschiedenis voor in de 9e klas. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen en het trekken van verbanden.

**Vak:**        **Geschiedenis**

**Leerjaar:**    **9**

**Vakles:**

**Niveau:**        havo/vwo

## **INHOUD VAN DE LESSEN**

Tot de 9e klas hebben leerlingen uitsluitend in de periodelessen het vak Geschiedenis gevolgd. Doordat enkele grote conflicten uit de 20e eeuw worden behandeld, krijgen de leerlingen in de vaklessen in het 9<sup>e</sup> leerjaar een historisch overzicht van een van de meest intensieve eeuwen uit de geschiedenis van de mensheid. Er wordt gebruikt gemaakt van de methode Feniks voor vwo3.

### **Hoofdstuk: Eerste Wereldoorlog**

- Het ontstaan van het nationalisme en de invloed hiervan op de houding van Europese staten.
- De structurele oorzaken en aanleiding van de Eerste wereldoorlog
- De loopgravenoorlog.
- De belangrijkste keerpunten in de Eerste wereldoorlog
- De afloop van de oorlog en de vrede van Versailles.

### **Hoofdstuk: Tweede Wereldoorlog**

- Onvrede en frustratie over de bepalingen van de Vrede van Versailles in Duitsland
- De economische crisis na afloop van de Eerste wereldoorlog
- De problemen en zwakte van de Republiek van Weimar
- De opkomst van Hitler
- De oorzaken van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog
- Het verloop van de Tweede Wereldoorlog
- De bezetting van Nederland
- Nazi-Duitsland wordt in 1945 verslagen.

### **Hoofdstuk: Koude Oorlog**

- De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als twee nieuwe grootmachten en diens ideologische tegenstellingen.
- Het uitbreken van een Koude Oorlog en het ontstaan van twee machtsblokken
- De invloed van het communistisch bewind in Oost-Europa.
- In het westen legt de samenwerking tussen enkele landen de basis voor de Europese Unie.
- Enkele conflicten binnen de Koude Oorlog, waaronder de Vietnamoorlog
- De Perestrojka en de val van de Berlijnse Muur.

## **DOELEN:**

### **VAKGERICHT**

- Leerlingen krijgen een introductie op het vak Geschiedenis in het examentraject.
- Leerlingen maken kennis met enkele thema's die in het examenprogramma van groot belang zijn.
- Leerlingen oefenen met enkele historische vaardigheden, zoals:
  - het onderscheiden van oorzaak en gevolg
  - Het onderscheiden van feit en mening in een bron
  - het beoordelen van de betrouwbaarheid van historische bronnen
  - het begrijpen en interpreteren van tekstbronnen: begrijpend en kritisch lezen
  - het analyseren en interpreteren van beeldbronnen en prenten

### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

De 9<sup>e</sup>-klassers hebben te maken met een grote omwenteling in zichzelf, een revolutie zou je kunnen zeggen. Kenmerkend voor deze leeftijdsfase is het zwart-wit denken en voelen. Leerlingen kunnen stemmingswisselingen ervaren en afwisselend heel kritisch en ongenueanceerd denken.

De onderwerpen die in de 9<sup>e</sup> klas tijdens de vaklessen behandeld worden, passen hier goed bij. De leerlingen beleven in de 9e klas thema's als rechtvaardigheid en 'strijden voor je idealen' met meer intensiteit. De conflicten in de 20e eeuw, in het bijzonder de gemaakte keuzes qua rechtvaardigheid alsook de vervolging van minderheden spreken de leerlingen sterk aan.

### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Nadat ze tot de 9<sup>e</sup> klas uitsluitend periodes in het vak Geschiedenis hebben gehad, maken de leerlingen nu kennis met de werkwijze in de vaklessen, met een hand- en een werkboek van de methode Feniks. Ze oefenen met het beantwoorden van inzichtvragen in het werkboek en leren bronnen te interpreteren. Er worden enkele belangrijke historische vaardigheden geïntroduceerd, die ze moeten leren te beheersen als zij het vak Geschiedenis in hun profiel kiezen. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen om de lesstof te verwerken.

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
- Film met filmopdracht
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.

- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.

### **AFSLUITING**

De hoofdstukken worden elk afgesloten met een voortgangstoets, drie in totaal. Er worden geen tussentijdse schriftelijke overhoringen afgenomen.

### **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in dit trimester geschiedenis komt overeen met een deel van tijdvak 9 en 10 en sluit aan bij een deel van het examenprogramma VWO, dat zal worden behandeld in de laatste jaren van het VWO-traject. Deze lessen dienen dan ook als inleiding op de vaklessen geschiedenis. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen, het trekken van verbanden en het ontwikkelen van inzicht in de belangen van verschillende partijen.

Vak:                      Geschiedenis

**Leerjaar:    10**

Vakles

Niveau:                vmbo-t

## **INHOUD VAN DE LESSEN**

### **1. Nederland van 1848 tot 1914**

- 1.1 De Nederlandse staatsinrichting nu
- 1.2 De grondwet van 1848
- 1.3 Liberalen, conservatieven en confessionelen
- 1.4 Socialisten en feministen

### **2. Europa in de jaren 1914-1939**

- 2.1 Europa op weg naar oorlog
- 2.2 De Eerste Wereldoorlog
- 2.3 Versailles en de Republiek van Weimar
- 2.4 De Sovjet-Unie

### **3. Nederland in de jaren 1914-1939**

- 3.1 Nederland blijft neutraal
- 3.2 Een verzuild land in crisis

### **4. De Tweede Wereldoorlog**

- 4.1 Nazi's aan de macht
- 4.2 Duitsland valt aan
- 4.3 Totale oorlog
- 4.4 De Duitse bezetting van Nederland

### **5. De wereld na 1945**

- 5.1 Dekolonisatie en de Koude Oorlog
- 5.2 Van atoomwedloop tot val van de muur
- 5.3 Na de Koude Oorlog

### **6. Nederland na 1945**

- 6.1 Indië verloren, geen rampspoed verloren
- 6.2 Veranderingen vanaf de jaren zestig
- 6.3 Nederland vanaf de jaren tachtig
- 6.4 Nederland en Europa

## **DOELLEN:**

### **VAKGERICHT    De leerlingen leren:**

- herkennen en benoemen hoe de Nederlandse rechtsstaat/staatsinrichting zich vanaf 1848 tot nu ontwikkeld heeft. Ze leren deze ontwikkelingen in verband brengen met belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen in de Nederlandse geschiedenis vanaf 1848.
- herkennen en benoemen hoe het proces van industrialisatie de Nederlandse samenleving ingrijpend veranderd heeft vanaf de tweede helft van de 19e eeuw.

- herkennen en benoemen welke ontwikkelingen zich op het terrein van de sociale zekerheid vanaf de tweede helft van de 19e eeuw hebben voorgedaan, die geleid hebben tot de huidige, herziene verzorgingsstaat.
- herkennen en benoemen welke cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen zich na de Tweede Wereldoorlog hebben voorgedaan en welke gevolgen deze ontwikkelingen gehad hebben voor de Nederlandse samenleving.
- het ontstaan, verloop en einde van de Koude Oorlog kennen. Ze leren benoemen welke oorzaken en gevolgen deze periode voor de wereldpolitiek in het algemeen en voor Europa in het bijzonder heeft gehad.
- herkennen en benoemen welke belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen zich in de Nederlandse en (West-)Europese geschiedenis vanaf 1900 hebben voorgedaan.
- herkennen en beschrijven hoe het proces van dekolonisatie en de weg naar onafhankelijkheid van Indonesië tussen 1945 en 1949 verliep. Ze leren daarbij ingaan op de moeizame relatie tussen Nederland en Indonesië na de onafhankelijkheid van Indonesië.
- herkennen en beschrijven op welke wijze de Europese samenwerking zich na 1945 ontwikkeld heeft en welke invloed de Europese Unie heeft op (de identiteit van) de Nederlandse samenleving.
- herkennen en beschrijven welke zuilen er in Nederland na de Tweede Wereldoorlog waren, welke gevolgen de verzuiling voor de Nederlandse samenleving had en verklaren op welke wijze het proces van ontzuiling de samenleving heeft veranderd.
- herkennen en beschrijven hoe de Verenigde Staten de Nederlandse samenleving na de Tweede Wereldoorlog hebben beïnvloed en ingaan op verschillen in opvatting tussen Nederlandse politieke stromingen over de rol van de Verenigde Staten in de internationale politiek.

#### **ONTWIKKELINGSGERICHT** De leerlingen leren:

- zich oriënteren op de eigen loopbaan en het belang van geschiedenis en staatsinrichting in de maatschappij.
- basisvaardigheden toepassen die betrekking hebben op communiceren, samenwerken en informatie verwerven en verwerken.
- strategische vaardigheden toepassen die bijdragen tot: de ontwikkeling van het eigen leervermogen het vermogen om met voor geschiedenis en staatsinrichting geëigende vaktaal en methodieken te communiceren en onderzoek te doen
- werken aan vakoverstijgende thema's De leerling leert, in het kader van een brede en evenwichtige oriëntatie op mens en samenleving, enig zicht te krijgen op relaties met de persoonlijke en maatschappelijke omgeving. Daarbij wordt expliciet aandacht besteed aan: 1.1 het kennen van en omgaan met eigen en andermans normen en waarden; 1.2 het onderkennen van en omgaan met de verschillen tussen de seksen; 1.3 de relatie tussen de mens en de natuur en het concept van duurzame ontwikkeling; 1.4 het functioneren als democratisch burger in een multiculturele samenleving, ook in internationaal verband; 1.5 het op een voor henzelf en anderen veilige manier functioneren in de beroepspraktijk en in eigen omgeving.

#### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Over het algemeen zijn de lessen ingedeeld in een klassikaal deel en een deel waar de leerlingen zelfstandig aan het werk gaan. In de eerste helft wordt er klassikaal lesgegeven en zijn er onderwijsleergesprekken. Vervolgens gaan de leerlingen met opdrachten aan het werk. Hierbij wordt veel gebruik gemaakt van de informatie in het handboek en de opdrachten in het activiteitenboek. Er worden ook afwisselende werkvormen toegepast.

#### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
- Film met filmopdracht
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.

## **AFSLUITING**

De kennis wordt getoetst door middel van drie schoolexamentoetsen, die samen het eindcijfer vormen voor het vak Geschiedenis.

## **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in de lessen komt overeen met het examenprogramma geschiedenis voor in de 10e klas. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen en het trekken van verbanden.

**Vak:            Geschiedenis**

**Leerjaren: 10/11**

Vakles:

Niveau:            havo4

## **INHOUD VAN DE LESSEN**

### **Tijdvak 1: Tijd van jagers en boeren**

Een historisch overzicht van de prehistorie, ca. 250.000 v. Chr – 3000 v. Chr. Behandeld worden:

- Het ontstaan van de mens
- De leefwijze van jagers-verzamelaars
- Het ontstaan van de landbouw en de eerste stedelijke samenlevingen.
- Het Oude Egypte.

### **Tijdvak 2: Tijd van Grieken en Romeinen**

Een historisch overzicht van de periode van Grieken en Romeinen, ca. 3000 v. Chr. - 500 n. Chr. Behandeld worden

- Het ontstaan van de Griekse polis en de oorlogen tussen de Grieken en de Perzen,



- Vernieuwingen in wetenschap, filosofie en kunst in de Grieks-Romeinse Tijd
- De invloed van Alexander de Grote in de Grieks-Romeinse wereld.
- Het ontstaan en uitbreiden van het Romeinse rijk, het stichten van het imperium
- Het Romeinse keizerrijk
- Het Jodendom en het ontstaan van het christendom
- De val van het Romeinse rijk

### **Tijdvak 3: Tijd van Monniken en ridders**

Een historisch overzicht van de Europese maatschappij tussen 500 en 1000 na. Chr. Behandeld worden:

- De uitbreiding van het christendom en het Christelijke wereld- en mensbeeld
- Het ontstaan van het leen- en hofstelsel
- De middeleeuwse standenmaatschappij
- Het ontstaan van de Islam

### **Tijdvak 4: Tijd van steden en staten**

Een historisch overzicht van de Europese maatschappij tussen 1000 en 1500. Behandeld worden:

- De opkomst van handel en ambacht die de basis legden voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving.
- De opkomst van steden en de invloed hiervan op de organisatie van het bestuur in ons land.
- De rol van het christendom in de samenleving, de investituurstrijd, het schisma in de christelijke wereld en de kruistochten.
- Staatsvorming en centralisatie: de staatsvorming van Frankrijk, Engeland en Bourgondië en hun streven naar een uniforme en centrale regering.

### **Tijdvak 5: Tijd van ontdekkers en hervormers**

Dit hoofdstuk gaat over de veranderingen in de maatschappij tussen 1500 en 1600. Behandeld worden:

- Hoe nieuwe ideeën de indeling van de maatschappij kunnen beïnvloeden.
- Uitgebreid het wereld- en mensbeeld van de Renaissance
- De ontdekkingsreizen en het begin van de Europese overzeese expansie
- De reformatie: de splitsing in de christelijke gemeenschap.
- De Nederlandse Opstand en het ontstaan van de Nederlandse staat

### **Tijdvak 6: tijd van Regenten en vorsten**

In dit tijdvak tussen 1600 en 1700 worden behandeld:

- De wereldwijde handelscontacten, het handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie.
- De Gouden Eeuw: de bijzondere plaats daarvan in staatkundig opzicht, de bloei van de Nederlandse Republiek in economisch en cultureel opzicht.
- Het absolutisme in veel Europese monarchieën
- De wetenschappelijke revolutie: nieuwe wetenschappelijke inzichten en ontdekkingen.

### **Tijdvak 7: Tijd van pruiken en revoluties**

Binnen dit tijdvak wordt in het boek aandacht besteed aan:

- Het uitbreiden van de wereldhandel en de plaats van de slavernij hierin.
- Rationeel optimisme tijdens de Verlichting
- Verlicht absolutisme door vorsten die zich aangetrokken voelen door de verlichte ideeën.
- Onvrede over de maatschappelijke verhoudingen die leiden tot de Franse Revolutie.

### **Tijdvak 8: Tijd van burgers en stoommachines**

Dit hoofdstuk behandelt tijdvak 8, tussen 1800 en 1900, waarbij aandacht wordt besteed aan:

- De industriële revolutie en de gevolgen voor de economie en de sociale situatie van de arbeiders.
- Europese grootmachten streven naar een groter koloniaal rijk om de eigen economische en politieke positie te versterken: het modern imperialisme.
- Het ontstaan en de invloed van het nationalisme in de internationale politiek; in het bijzonder in de Duitse staatjes die streven naar een sterk Duits rijk.
- De urbanisatie, de sociale kwestie en de ontwikkeling van de eerste sociale wetgeving als gevolg van de industriële revolutie.
- Het socialisme ontstaat onder invloed van de sociale kwestie; liberalen en socialisten blijken met betrekking tot dit thema lijnrecht tegenover elkaar te staan.
- Onder invloed van de groeiende onrust onder het volk in Europa komt in Nederland een nieuwe grondwet tot stand in 1848
- Het proces van democratisering. Katholieken, protestanten en ook feministen komen op voor hun idealen in een breed proces van emancipatie, eindigend in de Pacificatie, waar veel politieke strijdbijlen worden begraven.

### **Praktische opdracht: politieke stromingen**

In de vaklessen komen verschillende politieke stromingen uitgebreid aan de orde. In dit hoofdstuk staan de geschiedenis en inhoud centraal van democratie, liberalisme, socialisme en nationalisme in de 18e en 19e eeuw. Deze kennis is zeer belangrijk voor het historisch begrip van de leerling bij het verwerken van de stof die volgt. Leerlingen werken in groepjes van twee of drie en maken samen een praktische opdracht over de principes en ontwikkeling van een politieke stroming naar keuze. Deze opdracht bestaat uit:

- Een werkstuk waarin de principes en ontwikkeling van de ideologie uiteen worden gezet.
- Een presentatie over de ideologie. Deze wordt tijdens de les gehouden.

### **DOELEN:**

#### **VAKGERICHT**

De opbouw van het PTA volgt de opbouw van het handboek volgens het examenprogramma. Hierin worden de Tien Tijdvakken chronologisch behandeld. Daarnaast oefenen de leerlingen met enkele historische vaardigheden, zoals beschreven in Domein A van de examensyllabus.

- De leerling leert de tien tijdvakken te gebruiken als referentiekader om gebeurtenissen chronologisch te ordenen.
- De leerling leert de tien tijdvakken te plaatsen in de periodes Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd en deze periodes te gebruiken als referentiekader om gebeurtenissen chronologisch te ordenen.
- De leerling leert de Kenmerkende Aspecten te herkennen en verbinden met de lesstof en te plaatsen in de juiste historische context.
- De leerling leert in het kader van een historische vraagstelling verklaringen te geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen.
- De leerling leert onderscheid te maken tussen verschillende soorten oorzaken en gevolgen: directe en indirecte oorzaken, aanleiding (meest directe oorzaak), direct optredende gevolgen en gevolgen op de langere termijn, gewilde en ongewilde, bedoelde en onbedoelde gevolgen, gevolgen van meer en minder belang op grond van bijvoorbeeld schaal, intensiteit, duur, etc.
- De leerling leert in historische processen continuïteit en verandering onderscheiden.
- De leerling leert vaststellen wanneer men iets als een feit kan aanvaarden; zulke feiten onderscheiden van meningen en van vooroordelen en/of stereotypen.
- De leerling leert bij het geven van oordelen over het verleden rekening te houden met tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf.
- De leerling leert de bruikbaarheid van informatie uit een of meer bronnen voor een bepaalde vraagstelling af te wegen en daarbij rekening houden met:

- de betrouwbaarheid van de informatie (mede bepaald door bijvoorbeeld de aard van de bron, de context waarin deze is ontstaan, de mate van geïnformeerdeheid van de maker, de standplaatsgebondenheid van de maker, de bedoeling van de maker of opdrachtgever, het publiek waarvoor deze bedoeld is, etc.)
- de representativiteit van de informatie uit de bron; (bijvoorbeeld: in hoeverre geldt dit voor meer mensen en meer situaties?)

### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

Leerlingen in de 10e klas maken een begin met het luisteren naar verhalen waarbij er het een en ander gevraagd wordt van de inleving van de leerlingen. Er wordt een beroep gedaan op hun innerlijke motivatie om bij te blijven met de stof en hun verantwoordelijkheidsgevoel wordt hier tevens door aangesproken. Leerlingen scherpener hun theoretisch oordeelsvermogen aan en kunnen middels hun inzichten in processen, relaties en vakinhoudelijke samenhangen tot het formuleren van existentiële levensvragen komen.

### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Tijdens de lessen worden de hoofdlijnen van de thema's doorgaans klassikaal behandeld. Er wordt regelmatig historisch beeld- of geluidsmateriaal gebruikt om de lesstof te verlevendigen. Historische vaardigheden worden geïntroduceerd en geoefend aan de hand van opdrachten uit het boek of typische examenvragen. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen om de lesstof te verwerken.

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Leerlingen worden gestimuleerd actief bezig te zijn met de stof. Hierdoor ontstaat er bij hen meer wil om te leren en raken ze geïnteresseerd en nieuwsgierig naar hoe het een het ander beïnvloedde. Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
- Film of documentaire met kijkopdracht
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.

### **AFSLUITING**

Met voortgangstoetsen en schoolexamens wordt de stof bij de leerling getoetst.

### **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in de vaklessen geschiedenis in 10H en 11H4 komt overeen met tijdvak 1 tot en met 8 en sluit aan bij een deel van het examenprogramma HAVO. De samenhang van historische processen wordt

verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen, het trekken van verbanden en het ontwikkelen van inzicht in de belangen van verschillende partijen.

**Vak:** Geschiedenis

**Leerjaar:** 10

**Periode** Oude Culturen

**Niveau:** havo/vwo

### **INHOUD VAN DE LESSEN**

In de 10<sup>e</sup> klas wordt een begin gemaakt met het historisch overzicht van de cultuurgeschiedenis. We beginnen met de oude klassieke beschavingen. Om overlap met de gebruikte methode nieuwe 2<sup>e</sup> fase te voorkomen is gekozen voor capita selecta die in de methode niet of minder aan de orde kwamen

- De cultuur en maatschappij in het oude Sumerië
- De cultuur en maatschappij in het oude India
- De cultuur en maatschappij in het oude Egypte
- De cultuur en maatschappij in het oude China.
- De Griekse beschaving wordt verder uitgediept.

In de eerste fase van de periode wordt ook teruggerepen op de mythologische verhalen die vrijeschoolleerlingen al van jongs af aan hebben gehoord, bijvoorbeeld de Ilias van Homerus. De leerlingen bestuderen deze verhalen en gaan ze nu analyseren. Wat zegt een verhaal over de cultuur van het land waar het vandaan komt? In de tweede helft van de periode wordt aandacht besteed aan de betekenis van het theater en de filosofie in oude culturen.

### **DOELEN:**

#### **VAKGERICHT**

De stof die wordt behandeld in deze periode komt enerzijds overeen met de stof van tijdvak 1 en 2 in Domein A van het Centraal Examen Geschiedenis, met de bijbehorende Kenmerkende Aspecten. In de periode verdiepen we ons ook in enkele oude beschavingen die niet voorkomen in het examenprogramma.

Daarnaast oefenen leerlingen met enkele historische vaardigheden, zoals beschreven in Domein A van de examensyllabus.

Voor het schrijven van hun praktische opdracht over een mythe van een oude beschaving wordt een beroep gedaan op vaardigheden uit lid 3 van domein A van de examensyllabus.

#### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

In de 10<sup>e</sup> klas begint de leerling de wereld om zich heen te ontdekken, er ontstaat interesse in de context. Waarom zit een cultuur zo in elkaar? Hoe komen mensen bij een bepaalde gedachte?

In deze periode wordt de voorliefde van leerlingen voor het luisteren naar bekende verhalen aangegrepen als mogelijkheid om deze vragen onder de aandacht te brengen en de leerlingen zelf aan het denken te zetten.

Het is de bedoeling dat zij in de laatste, soms afsluitende jaren, inzicht krijgen in de ontwikkelingsgang van de mensheid. Zo wordt duidelijk dat het zo machtige Europa mede is gevormd door invloeden vanuit het Midden- Oosten, dat in een bepaalde tijd qua beschavingspeil diens meerdere was.

Leerlingen ontmoeten nieuwe verhalen, culturen en mythen. Ze worden gestimuleerd zelf een mythe te schrijven en zelfs een klein toneelstuk op te voeren. Dit bevordert de sociale omgang tussen leerlingen, ze maken een begin met luisteren en inleven. Door het schrijven van een mythe en het spelen van een toneelstuk maken ze keuzes. Bij het schrijven van een mythe en het ontwerpen en spelen van een toneelstuk wordt van leerlingen verwacht dat ze daarin existentiële keuzes maken.

## **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

In deze periode wordt elke les een nieuw verhaal verteld of gelezen uit de wereldmythologie. Vervolgens wordt de context van de betreffende cultuur behandeld en worden er verbanden gelegd. In de eerste week bestuderen de leerlingen de structuur en de functie van mythen voor de maatschappij en worden er oude beschavingen uit het Midden-Oosten en Azië behandeld: Sumerië, Egypte, China en India. Tijdens de tweede week passeren de oudste beschavingen uit het oude Griekenland de revue, zoals de Minoïsche en Myceense cultuur. Tijdens de derde week wordt aandacht besteed aan de functie van het Griekse theater en het verband met de mythologische verhalen. De leerlingen bestuderen zelf enkele toneelstukken en leggen verbanden met de cultuur. In de theaterzaal worden enkele scènes uit een gekozen klassiek stuk door de leerlingen tijdens de periode opgevoerd.

## **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Leerlingen verbinden zich met de lesstof door onderzoek te doen naar een mythe uit een oude beschaving. Hierbij verbinden de leerlingen zich niet alleen met het verhaal, maar ook met de achterliggende morele boodschap. Bovendien doen de leerlingen onderzoek naar de beschaving waarin het verhaal is ontstaan en analyseren ze de overeenkomsten tussen de mythe en de beschaving. Verschillende vaardigheden en leerstijlen worden zo aangesproken.

Ook wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Film met filmopdracht
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals verhalen of dagboeken schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.
- Ontwerpen van eigen mythe.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren, creëren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, zontype, Jupiter type

## **AFSLUITING**

- De leerlingen kiezen zelf een mythe of toneelstuk die hen aanspreken en bestuderen de mythe. Vervolgens bestuderen ze de cultuur waarin de mythe is ontstaan en analyseren hoe de cultuur in de mythe is te herkennen. Hier schrijven ze een werkstuk over. Deze opdracht is een SE voor het vak Geschiedenis.
- De periode wordt afgesloten met een schriftelijke toets, waarin de leerlingen met hun kennis en inzicht op basis van vaste instructies een eigen mythe schrijven. Deze toets is een SE voor het vak Geschiedenis.

## **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

Door Grieks drama ten tonele te brengen kan een samenwerking tot stand worden gebracht met het vak Drama.

De stof in deze periode komt overeen met de lesstof geschiedenis die in de 10e klas tijdens de vaklessen zal worden behandeld en sluit aan bij tijdvak 1 en 2 uit het examenprogramma. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen, het trekken van verbanden tussen mythe en normen en waarden in een cultuur en het ontwikkelen van inzicht in de werking van oude beschavingen.

**Vak:**        **Geschiedenis**

**Leerjaar:**    **10**

Vakles

Niveau:        havo/vwo

### **INHOUD VAN DE LESSEN**

#### **Tijdvak 1: Tijd van jagers en boeren**

Een historisch overzicht van de prehistorie, ca. 250.000 v. Chr – 3000 v. Chr. Behandeld worden:

- Het ontstaan van de mens
- De leefwijze van jagers-verzamelaars
- Het ontstaan van de landbouw en de eerste stedelijke samenlevingen.
- Het Oude Egypte.

#### **Tijdvak 2: Tijd van Grieken en Romeinen**

Een historisch overzicht van de periode van Grieken en Romeinen, ca. 3000 v. Chr. - 500 n. Chr.

Behandeld worden

- Het ontstaan van de Griekse polis en de oorlogen tussen de Grieken en de Perzen,
- Vernieuwingen in wetenschap, filosofie en kunst in de Grieks-Romeinse Tijd
- De invloed van Alexander de Grote in de Grieks-Romeinse wereld.
- Het ontstaan en uitbreiden van het Romeinse rijk, het stichten van het imperium
- Het Romeinse keizerrijk
- Het Jodendom en het ontstaan van het christendom
- De val van het Romeinse rijk

#### **Tijdvak 3: Tijd van Monniken en ridders**

Een historisch overzicht van de Europese maatschappij tussen 500 en 1000 na. Chr. Behandeld worden:

- De uitbreiding van het christendom en het Christelijke wereld- en mensbeeld
- Het ontstaan van het leen- en hofstelsel
- De middeleeuwse standenmaatschappij
- Het ontstaan van de Islam

#### **Tijdvak 4: Tijd van steden en staten**

Een historisch overzicht van de Europese maatschappij tussen 1000 en 1500. Behandeld worden:

- De opkomst van handel en ambacht die de basis legden voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving.
- De opkomst van steden en de invloed hiervan op de organisatie van het bestuur in ons land.
- De rol van het christendom in de samenleving, de investituurstrijd, het schisma in de christelijke wereld en de kruistochten.

- Staatsvorming en centralisatie: de staatsvorming van Frankrijk, Engeland en Bourgondië en hun streven naar een uniforme en centrale regering.

### **Tijdvak 5: Tijd van ontdekkers en hervormers**

Dit hoofdstuk gaat over de veranderingen in de maatschappij tussen 1500 en 1600. Behandeld worden:

- Hoe nieuwe ideeën de indeling van de maatschappij kunnen beïnvloeden.
- Uitgebreid het wereld- en mensbeeld van de Renaissance
- De ontdekkingsreizen en het begin van de Europese overzeese expansie
- De reformatie: de splitsing in de christelijke gemeenschap.
- De Nederlandse Opstand en het ontstaan van de Nederlandse staat

### **Tijdvak 6: tijd van Regenten en vorsten**

In dit tijdvak tussen 1600 en 1700 worden behandeld:

- De wereldwijde handelscontacten, het handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie.
- De Gouden Eeuw: de bijzondere plaats daarvan in staatkundig opzicht, de bloei van de Nederlandse Republiek in economisch en cultureel opzicht.
- Het absolutisme in veel Europese monarchieën
- De wetenschappelijke revolutie: nieuwe wetenschappelijke inzichten en ontdekkingen.

### **Tijdvak 7: Tijd van pruiken en revoluties**

Binnen dit tijdvak wordt in het boek aandacht besteed aan:

- Het uitbreiden van de wereldhandel en de plaats van de slavernij hierin.
- Rationeel optimisme tijdens de Verlichting
- Verlicht absolutisme door vorsten die zich aangetrokken voelen door de verlichte ideeën.
- Onvrede over de maatschappelijke verhoudingen die leiden tot de Franse Revolutie.

### **Tijdvak 8: Tijd van burgers en stoommachines**

Dit hoofdstuk behandelt tijdvak 8, tussen 1800 en 1900, waarbij aandacht wordt besteed aan:

- De industriële revolutie en de gevolgen voor de economie en de sociale situatie van de arbeiders.
- Europese grootmachten streven naar een groter koloniaal rijk om de eigen economische en politieke positie te versterken: het modern imperialisme.
- Het ontstaan en de invloed van het nationalisme in de internationale politiek; in het bijzonder in de Duitse staatjes die streven naar een sterk Duits rijk.
- De urbanisatie, de sociale kwestie en de ontwikkeling van de eerste sociale wetgeving als gevolg van de industriële revolutie.
- Het socialisme ontstaat onder invloed van de sociale kwestie; liberalen en socialisten blijken met betrekking tot dit thema lijnrecht tegenover elkaar te staan.
- Onder invloed van de groeiende onrust onder het volk in Europa komt in Nederland een nieuwe grondwet tot stand in 1848
- Het proces van democratisering. Katholieken, protestanten en ook feministen komen op voor hun idealen in een breed proces van emancipatie, eindigend in de Pacificatie, waar veel politieke strijdbijlen worden begraven.

### **DOELLEN:**

### **VAKGERICHT**

De Opbouw van het PTA volgt de opbouw van het handboek volgens het examenprogramma. Hierin worden de Tien Tijdvakken chronologisch behandeld. Daarnaast oefenen leerlingen met enkele historische vaardigheden, zoals beschreven in Domein A van de examensyllabus.



## **ONTWIKKELINGSGERICHT**

Leerlingen in de 10E klas maken een begin met het luisteren naar verhalen, waarbij er het een en ander gevraagd wordt van hun inlevingsvermogen. Er wordt een beroep gedaan op hun innerlijke motivatie om bij te blijven met de stof. Ook hun verantwoordelijkheidsgevoel wordt hierdoor aangesproken. Leerlingen scherpener hun theoretisch oordeelsvermogen en kunnen met hun inzicht in processen, relaties en vakinhoudelijke samenhangen komen tot het formuleren van existentiële levensvragen.

## **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Tijdens de lessen worden de hoofdlijnen van de thema's doorgaans klassikaal behandeld. Er wordt regelmatig historisch beeld- of geluidsmateriaal gebruikt om de lesstof te verlevendigen. Historische vaardigheden worden geïntroduceerd en geoefend aan de hand van opdrachten uit het boek of typische examenvragen. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen om de lesstof te verwerken.

## **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Leerlingen worden gestimuleerd actief bezig te zijn met de stof. Hierdoor ontstaat er bij hen meer wil om te leren en raken ze geïnteresseerd en nieuwsgierig naar hoe het een het ander beïnvloedde. Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen bewust te maken van verschillende denkniveaus: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
- Film of documentaire met kijkopdracht
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.

## **AFSLUITING**

Met voortgangstoetsen en schoolexamens wordt de stof getoetst.

## **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in de vaklessen geschiedenis in 10V komt overeen met tijdvak 1 tot en met 7 en sluit aan bij een deel van het examenprogramma VWO. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen, het trekken van verbanden en het ontwikkelen van inzicht in de belangen van verschillende partijen.

**Vak:**        **Geschiedenis**

**Leerjaar:**   **11**

**Periode**       **Totalitaire systemen**

**Niveau:**       havo/vwo

### **INHOUD VAN DE LESSEN**

In de loop van de 20e eeuw ontstonden er enkele dictaturen verspreid over de wereld, die grote invloed hebben gehad op de geschiedenis. We beginnen dit thema met het fascisme in Italië. Het nazi-Duitsland van Hitler komt uitgebreid aan de orde, gevolgd door het communisme in Rusland onder Lenin en Stalin. Er wordt afgesloten met totalitaire systemen in Azië, zoals China onder Mao en Noord-Korea onder Kim Jong Il.

#### **De eerste week**

In de eerste les wordt de term totalitaire staat geïntroduceerd, en met een onderwijsleergesprek worden de eigenschappen van een totalitaire staat en dictator vastgesteld. Door een fragment te kijken van de film '1984' wordt een beeld geschetst van een fictieve totalitaire staat. In deze week komen aan de orde:

- het fascisme in Italië onder Mussolini.
- Het nationaal-socialisme onder Hitler
- De vergelijking tussen het nationaal-socialisme en het Italiaanse fascisme
- Het verschijnsel propaganda
- Aan de hand van een groepsopdracht wordt het regime van Hitler verder uitgediept
- De Jodenvervolging

#### **De tweede week**

In de tweede week staat het communisme centraal. Hierbij komt aan de orde:

- Het principe en de eigenschappen van het marxisme en communisme
- De Russische Revolutie
- Het communistische systeem en de planeconomie onder Lenin
- Het ontstaan van de totalitaire staat onder leiding van Stalin.
- Het ontstaan van het communisme in China en hervormingen door Mao Ze Dong.
- Het communistisch systeem in Noord-Korea
- Het communistische regime in Cambodja onder Pol Pot.

#### **De derde week**

Aan het begin van de derde week staan dictaturen in het Midden-Oosten centraal. Behandeld wordt:

- de machtsgreep en het bewind van Saddam Hoessein.
- Leerlingen doen in de lessen hierover zelf onderzoek naar een dictatuur tijdens de Arabische Lente, waarbij zij afwegen in hoeverre er in dit land sprake is geweest van een totalitair systeem.

### **DOELEN:**

#### **VAKGERICHT**

De stof die wordt behandeld in deze periode komt overeen met een gedeelte de stof van tijdvak 9 en 10 in Domein A van het Centraal Examen Geschiedenis, met de volgende Kenmerkende Aspecten. De leerlingen verdiepen zich bovendien in enkele totalitaire systemen die in het examenprogramma niet worden behandeld.

Daarnaast oefenen leerlingen met enkele historische vaardigheden, zoals beschreven in Domein A van de examensyllabus.

Voor het schrijven van hun praktische opdracht, waarbij ze brieven schrijven vanuit het perspectief van bewoners in een totalitair systeem, wordt een beroep gedaan op vaardigheden uit lid 3 van domein A van de examensyllabus.

### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

De periode Totalitaire Systemen spreekt leerlingen in de 11<sup>e</sup> klas aan omdat ze zich juist in deze levensfase steeds meer bewust worden van de wereld om hun directe omgeving heen. Het nieuws en de actualiteit spreken hen aan, en hier ontwikkelen ze dan ook vaak een kritisch oordeel over. De inhoud van deze periode is nog altijd actueel, omdat ook tegenwoordig in veel landen het bestuur niet zuiver op de graat is. De onrechtvaardigheid die in veel totalitaire systemen aan de orde was of is grijpt de leerling aan, en zet aan tot een kritische kijk op de maatschappij en gevoerde politiek. Het is dan ook belangrijk de leerling zich te laten inleven en zich daardoor te laten binden aan het onderwerp.

### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

In deze periode worden verschillende dictaturen vergeleken. Er wordt gebruik gemaakt van een reader bij het overdragen en leren van de stof voor de toets. De lessen worden over het algemeen klassikaal ingeleid, met mogelijk een onderwijsleergesprek. Naast opdrachten uit de reader over de stof spelen met name inleefopdrachten een belangrijke rol. De klas gaat in discussie over politieke ideologieën. Ook wordt er regelmatig gebruik gemaakt van beeldmateriaal (documentaire, filmmateriaal en spotprenten) om de sfeer en invloed van het regime bij de leerling voelbaar te maken. Als een rode draad door deze periode loopt de praktische opdracht die elke leerling afzonderlijk uitvoert. Terwijl de verschillende totalitaire systemen tijdens de les worden behandeld, gaan de leerlingen zich inleven in de situatie van mensen die leefden in een dergelijk systeem. Elke week schrijven zij een brief vanuit het perspectief van een burger of bestuurder binnen de betreffende ideologie. Deze brieven worden aan het einde van de periode gezamenlijk ingeleverd.

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Leerlingen verbinden zich met de lesstof door zich in te leven in de situatie van inwoners van verschillende totalitaire systemen. Ze schrijven enkele brieven vanuit een dergelijk perspectief en laten zo zien dat ze begrijpen op welke manier het wereldbeeld van een burger in een totalitair systeem door de overheid wordt beïnvloed. Dit perspectief kan worden gekozen op basis van de talenten, voorkeuren of interesses van de leerling.

Ook wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of propaganda uit een totalitair systeem.
- Film met filmopdracht
- Luisteropdrachten: muziek uit een totalitaire staat in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Ontwerpen van eigen grondwet, of totalitaire staatsvorm.
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.

## AFSLUITING

Deze periode bevat twee examenrelevante onderdelen

- De leerlingen schrijven elke week een brief vanuit het perspectief van een burger of bestuurder in een totalitair systeem. Dit vraagt van hen inleving in het perspectief van iemand die in alle aspecten van het leven beïnvloed wordt door de staat. Zij maken gebruik van hun kennis om de context van deze brief te schetsen. Op deze manier verdiepen zij zich achtereenvolgens in een fascistische, nationaal-socialistische, communistische en een Arabische dictatuur. Deze opdracht is examenrelevant voor het vak Geschiedenis.
- De periode wordt afgesloten met een toets. Deze toets is een SE voor het vak Geschiedenis.

## VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN

De inhoud van de stof behandeld in deze periode komt overeen met Kenmerkende Aspecten van tijdvak 9 en 10 voor het vak geschiedenis die in de 11e en 12e klas tijdens de vaklessen HAVO en VWO zal worden behandeld en sluit aan bij de historische context "Duitsland 1871-1845" uit het examenprogramma HAVO en VWO. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen, het trekken van verbanden en het ontwikkelen van inzicht in de belangen van verschillende partijen.

Vak:           Geschiedenis

Leerjaren: 11/12

Vakles

Niveau:       havo5

## INHOUD VAN DE LESSEN

### Historische Vaardigheden

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 1 van het examenkatern Sprekend Verleden voor vwo.

Aan het begin van het examenjaar wordt gestart met het herhalen en oefenen van de historische vaardigheden, die een belangrijk onderdeel vormen van het Centraal Examen Geschiedenis. In de loop van het jaar worden deze vaardigheden in de lesstof bovendien geoefend.

### Examencontext: Republiek 1515-1648

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 2 van het examenkatern Sprekend Verleden voor havo.

Dit thema komt overeen met de eerste van drie examencontexten voor het Centraal Examen Geschiedenis, waar met name de Nederlandse Opstand centraal staat. Hierbij wordt aandacht besteed aan:

- De centralisatie van de Nederlanden onder de Bourgondische vorsten en het conflict daarin met de privileges van gewesten en steden.
- Het ontstaan van de Nederlandse Opstand na de vervolging van Nederlandse calvinisten door de Spaanse vorst Filips II
- Het politiek en godsdienstig streven van Willem van Oranje
- Het verloop van de Nederlandse Opstand en de stichting van de Republiek
- De bepalingen van de Vrede van Münster

- De oorzaken en factoren van de economische en culturele bloei van de Republiek tijdens de Gouden Eeuw
- Het einde van de Gouden Eeuw.

#### **Examencontext: Duitsland 1871-1945**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 3 van het examenkatern Sprekend Verleden voor havo. Hierbij komt aan de orde:

- De vereniging van Duitsland tot een nieuw en sterk keizerrijk.
- De Alliantiepolitiek van Otto van Bismarck vergeleken met de Weltpolitiek van Wilhelm II.
- De structurele oorzaken en aanleiding van de Eerste wereldoorlog
- De loopgravenoorlog.
- De belangrijkste keerpunten in de oorlog, gevolgd door de afloop van de oorlog en de vrede van Versailles.
- Crisis, onvrede en frustratie over de bepalingen van de Vrede van Versailles in Duitsland
- De problemen en zwakte van de Republiek van Weimar.
- De opkomst van Hitler en zijn greep naar de macht.
- De principes van het nationaal-socialisme
- De nazificatie van de Duitse samenleving
- Het verzet in de Duitse maatschappij tegen het Nazi-bewind.
- De oorzaken en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.
- Het verloop van de Tweede Wereldoorlog.

#### **Examencontext: Koude Oorlog 1945-1991**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 4 van het examenkatern Sprekend Verleden voor havo.

- De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als twee nieuwe grootmachten en hun ideologische tegenstellingen.
- De oplopende spanningen tussen Oost en West tussen 1945 en 1950.
- Het uitbreken van een Koude Oorlog en het ontstaan van twee machtsblokken.
- Opstanden tegen het communistische bewind in Oost-Europa.
- Enkele conflicten binnen de Koude Oorlog, waaronder de Vietnamoorlog.
- De Detente tussen 1963 en 1990.
- De Perestrojka en de val van de Berlijnse Muur.

In het kader van tijdvak 10 worden enkele thema's uitgelicht die van belang zijn voor het Centraal Examen:

- In het westen legt de samenwerking tussen enkele landen de basis voor de Europese Unie.
- De groeiende welvaart in de jaren '60 die leidt tot sociaal-culturele veranderingsprocessen.
- Het ontstaan van een pluriforme samenleving als gevolg van deze welvaart.

#### **Overzicht Tijdvakken: 5 - 10**

Op het Centraal Examen Geschiedenis worden naast het historisch inzicht en de kennis over de drie examencontexten ook het overzicht over de loop van de geschiedenis getoetst, in de vorm van de Tien Tijdvakken en de bijbehorende 49 Kenmerkende Aspecten. Voor het havo-niveau moeten de Kenmerkende Aspecten van tijdvakken 5-10 worden beheerst. Deze tijdvakken werden al eerder in het examentraject behandeld en worden nu bondig herhaald.

#### **DOELEN:**

#### **VAKGERICHT**

De Opbouw van het PTA volgt de opbouw van het handboek volgens het examenprogramma. Hierin worden de Tien Tijdvakken chronologisch behandeld. Daarnaast oefenen leerlingen met enkele historische vaardigheden, zoals beschreven in Domein A van de examensyllabus.

## **ONTWIKKELINGSDOELEN**

De leerlingen bestuderen de aard van de mens. Er worden rode draden in de geschiedenis van de westerse beschaving verhelderd, waarbij verschillende existentiële vragen van het menszijn aan de orde komen. Het leggen van causale verbanden is hierbij van groot belang. Daarbij past het verkrijgen van het grote overzicht bij de leeftijdsfase van de 17- en 18-jarige leerling, die intussen bijna klaar is om de wereld zelfstandig tegemoet te treden.

## **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Tijdens de lessen worden de hoofdlijnen van de thema's doorgaans klassikaal behandeld. Er wordt regelmatig historisch beeld- of geluidsmateriaal gebruikt om de lesstof te verlevendigen. Historische vaardigheden worden geïntroduceerd en geoefend aan de hand van opdrachten uit het boek of typische examenvragen. Daarnaast worden verschillende werkvormen gebruikt om de stof te verwerken.

## **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Leerlingen worden gestimuleerd actief bezit te zijn met de stof. Hierdoor ontstaat er hen meer wil om te leren en raken ze geïnteresseerd en nieuwsgierig naar hoe het een het ander beïnvloedde. Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
- Film of documentaire met kijkopdracht
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.

## **AFSLUITING**

Schoolexamens, gemaakt tijdens toetsweken

## **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in de vaklessen geschiedenis in 11H en 12H5 komt overeen met tijdvak 5, 6, 9 en 10 en sluit aan bij het examenprogramma HAVO. De drie examencontexten worden behandeld, aangevuld met een herhaling van een overzicht van tijdvak 5-10. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen, het trekken van verbanden en het ontwikkelen van inzicht in de belangen van verschillende partijen.

Vak:        Geschiedenis

**Leerjaren: 11/12**

Vakles

Niveau:        vwo5

## **INHOUD VAN DE LESSEN**

### **Tijdvak 8: Tijd van burgers en stoommachines**

Dit hoofdstuk draait om tijdvak 8, tussen 1800 en 1900, waarbij aandacht wordt besteed aan:

- De industriële revolutie, en de gevolgen voor de economie en de sociale situatie van de arbeiders.
- Europese grootmachten streven naar een groter koloniaal rijk om de eigen economische en politieke positie te versterken: het moderne imperialisme.
- Het ontstaan en de invloed van het nationalisme in de internationale politiek; in het bijzonder in de Duitse staatjes die streven naar een sterk Duits rijk.
- De urbanisatie, de sociale kwestie en de ontwikkeling van de eerste sociale wetgeving als gevolg van de industriële revolutie.
- Het socialisme ontstaat onder invloed van de sociale kwestie; liberalen en socialisten blijken met betrekking tot dit thema lijnrecht tegenover elkaar te staan.
- Onder invloed van de groeiende onrust onder het volk in Europa komt in Nederland een nieuwe grondwet tot stand in 1848
- Het proces van democratisering. Katholieken, protestanten en ook feministen komen op voor hun idealen in een breed proces van emancipatie, eindigend in de Pacificatie, waar veel politieke strijdbijlen worden begraven.

### **Praktische opdracht: politieke stromingen**

In de geschiedenis komen verschillende politieke stromingen uitgebreid aan de orde. In dit hoofdstuk staat de geschiedenis en inhoud centraal van democratie, liberalisme, socialisme en nationalisme in de 18e en 19e eeuw. Deze kennis is zeer belangrijk voor het historisch begrip van de leerling bij het verwerken van de stof die volgt. Leerlingen werken in groepjes van twee of drie en maken samen een praktische opdracht over de principes en ontwikkeling van een politieke stroming naar keuze. Deze opdracht bestaat uit:

- Een werkstuk waarin de principes en de ontwikkeling van de ideologie uiteen worden gezet.
- Een presentatie over de ideologie. Deze wordt tijdens de les gehouden.

### **Tijdvak 9: tijd van wereldoorlogen**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 10 van de methode Feniks Tweede Fase voor vwo.

De volgende onderwerpen worden behandeld:

- Het ontstaan van het nationalisme en de invloed hiervan op de houding van Europese staten.
- De structurele oorzaken en de aanleiding van de Eerste wereldoorlog
- De loopgravenoorlog.
- De belangrijkste keerpunten in de oorlog, gevolgd door de afloop van de oorlog en de vrede van Versailles.
- Crisis, onvrede en frustratie over de bepalingen van de Vrede van Versailles in Duitsland
- De Beurskrach op Wallstreet in 1929 en de economische crisis.
- De problemen en zwakte van de Republiek van Weimar
- De opkomst van Hitler en zijn greep naar de macht.

- De oorzaken en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.
- Het verloop van de Tweede Wereldoorlog.
- De bezetting van Nederland.

### **Tijdvak 10: tijd van televisie en computer**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 10 van de methode Feniks Tweede Fase voor vwo. Hierbij worden de volgende onderwerpen behandeld:

- De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als twee nieuwe grootmachten en hun ideologische tegenstellingen.
- Het uitbreken van een Koude Oorlog en het ontstaan van twee machtsblokken.
- Het proces van dekolonisatie dat vanaf 1950 definitief wordt ingezet.
- De invloed van het communistisch bewind in Oost-Europa.
- In het westen legt de samenwerking tussen enkele landen de basis voor de Europese Unie.
- Enkele conflicten binnen de Koude Oorlog, waaronder de Vietnamoorlog.
- De Perestrojka en de val van de Berlijnse Muur.
- De groeiende welvaart in de jaren '60 en daarop volgende sociaal-culturele verschillen.
- Het ontstaan van een pluriforme samenleving als gevolg van deze welvaart.

### **Themakatern: Oorlog en Vrede**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van het themakatern 'Oorlog en vrede' van de methode Feniks Tweede Fase voor vwo. Tijdens dit thema worden de concepten oorlog en vrede onderzocht, waarbij aandacht wordt besteed aan:

- De wijze waar de mens in de loop der eeuwen dacht over oorlogsvoering en omging met de regels daaromtrent
- Het ontstaan van pacifisme en oorlogsrecht.
- Het succes of falen van achtereenvolgens de Volkenbond en de VN.
- De vijandigheid tussen oost en west tijdens de Koude Oorlog
- Het ontstaan van de Vietnamoorlog en de schaduwzijde van de Amerikaanse oorlogsvoering ten opzichte van het oorlogsrecht.

### **Themakatern: VS: ideaal en werkelijkheid**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van het themakatern 'Verenigde Staten: ideaal en werkelijkheid' van de methode Feniks Tweede Fase voor vwo. Behandeld worden:

- De Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog
- De staatsinrichting van de VS na de onafhankelijkheidsoorlog
- Oorzaken en gevolgen van de Amerikaanse Burgeroorlog
- Discriminatie en emancipatie van de Afro-Amerikaanse bevolking
- Verovering van het westen van het Amerikaanse grondgebied en conflicten met de "Indianen"
- Het succes of falen van de American Dream en de Amerikaanse smeltkroes

### **DOELEN:**

#### **VAKGERICHT**

De Opbouw van het PTA volgt de opbouw van het handboek volgens het examenprogramma. Hierin worden de Tien Tijdvakken chronologisch behandeld. Daarnaast oefenen leerlingen met enkele historische vaardigheden, zoals beschreven in Domein A van de examensyllabus.

#### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

Het leggen van causale verbanden is hier van groot belang. Daarbij past het verkrijgen van het grote overzicht bij de leeftijdsfase van de 17- en 18-jarige leerling, die intussen bijna klaar is om de wereld zelfstandig tegemoet te treden.

#### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**



Tijdens de lessen worden de hoofdlijnen van de thema's doorgaans klassikaal behandeld. Er wordt regelmatig historisch beeld- of geluidsmateriaal gebruikt om de lesstof te verlevendigen. Historische vaardigheden worden geïntroduceerd en geoefend aan de hand van opdrachten uit het boek of typische examenvragen. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen om de lesstof te verwerken.

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Leerlingen worden gestimuleerd actief bezig te zijn met de stof. Hierdoor ontstaat er bij leerlingen meer wil om te leren en raken ze geïnteresseerd en nieuwsgierig naar hoe het een het ander beïnvloedde. Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
- Film of documentaire met kijkopdracht
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.

### **AFSLUITING**

Schoolexamens, gemaakt tijdens toetsweken

### **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in de vaklessen geschiedenis in 11V en 12V5 komt overeen met tijdvak 8 tot en met 10 en sluit aan bij een deel van het examenprogramma VWO, aangevuld met verdiepende stof. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen, het trekken van verbanden en het ontwikkelen van inzicht in de belangen van verschillende partijen.

Vak:                      Geschiedenis

**Leerjaar: 12/13**

Vakles

Niveau:                vwo6

## **INHOUD VAN DE LESSEN**

### **Historische Vaardigheden**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 1 van het examenkatern Sprekend Verleden voor vwo.

Aan het begin van het examenjaar wordt gestart met het herhalen en oefenen van de historische vaardigheden, die een belangrijk onderdeel vormen van het Centraal Examen Geschiedenis. In de loop van het jaar worden deze vaardigheden in de lesstof bovendien geoefend.

### **Examencontext: Republiek 1515-1648**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 2 van het examenkatern Sprekend Verleden voor vwo.

Dit thema komt overeen met de eerste van drie examencontexten voor het Centraal Examen Geschiedenis, waar met name de Nederlandse Opstand centraal staat. Hierbij wordt aandacht besteed aan:

- De centralisatie van de Nederlanden onder de Bourgondische vorsten en het conflict daarin met de privileges van gewesten en steden.
- Het ontstaan van de Nederlandse Opstand na de vervolging van Nederlandse calvinisten door de Spaanse vorst Filips II
- Het politiek en godsdienstig streven van Willem van Oranje
- Het verloop van de Nederlandse Opstand en de stichting van de Republiek
- De bepalingen van de Vrede van Münster
- De oorzaken en factoren van de economische en culturele bloei van de Republiek tijdens de Gouden Eeuw
- Het einde van de Gouden Eeuw.

### **Examencontext: Duitsland 1871-1945**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 3 van het examenkatern Sprekend Verleden voor vwo. Hierbij komen aan de orde:

- De vereniging van Duitsland tot een nieuw en sterk keizerrijk.
- De Alliantiepolitiek van Otto van Bismarck vergeleken met de Weltpolitiek van Wilhelm II.
- De structurele oorzaken en aanleiding van de Eerste wereldoorlog
- De loopgravenoorlog.
- De belangrijkste keerpunten in de oorlog, gevolgd door de afloop van de oorlog en de Vrede van Versailles.
- Crisis, onvrede en frustratie over de bepalingen van de Vrede van Versailles in Duitsland
- De problemen en zwakte van de Republiek van Weimar.
- De opkomst van Hitler en zijn greep naar de macht.
- De principes van het nationaal-socialisme
- De nazificatie van de Duitse samenleving
- Verzet in de Duitse maatschappij tegen het Nazi-bewind.
- De oorzaken en het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.
- Het verloop van de Tweede Wereldoorlog.

**Examencontext: Koude Oorlog 1945-1991**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 4 van het examenkatern Sprekend Verleden voor vwo. Hierbij zal worden behandeld:

- De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie als twee nieuwe grootmachten en hun ideologische tegenstellingen.
- Oplopende spanningen tussen Oost en West tussen 1945 en 1950.
- Het uitbreken van een Koude Oorlog en het ontstaan van twee machtsblokken.
- Dekolonisatie en communistische invloed in Azië: China en Korea
- Opstanden tegen het communistische bewind in Oost-Europa.
- Enkele conflicten binnen de Koude Oorlog, waaronder de Vietnamoorlog.
- De Detente tussen 1963 en 1990.
- De Perestrojka en de val van de Berlijnse Muur.

**Examencontext: Verlichting en democratische revoluties**

Voor dit thema wordt gebruik gemaakt van hoofdstuk 5 van het examenkatern Sprekend Verleden voor vwo. Hierbij ligt de nadruk op:

- De invloed van de wetenschappelijke revolutie op de westerse mentaliteit.
- Verlichting en rationalisme: door de ideeën van de verlichte denkers gaat men twijfelen aan het absolutisme van het Ancien Régime.
- De politieke en religieuze ideeën van enkele belangrijke verlichte filosofen
- De oorzaken voor en het verloop van de Franse Revolutie
- Het congres van Wenen en de Restauratie na de val van Napoleon Bonaparte.
- De opkomst van politieke stromingen in Europa: liberalisme, socialisme en nationalisme.
- De revoluties en de grondwet van 1848.

**Overzicht Tijdvakken:**

Op het Centraal Examen Geschiedenis wordt naast het historisch inzicht en kennis over de vier examencontexten ook het overzicht over de loop van de geschiedenis getoetst, in de vorm van de Tien Tijdvakken en de bijbehorende 49 Kenmerkende Aspecten. Voor het vwo-niveau moeten de Kenmerkende Aspecten van alle tien tijdvakken worden beheerst. Deze tijdvakken werden al eerder in het examentraject behandeld en worden nu bondig herhaald.

**DOELEN:****VAKGERICHT**

De Opbouw van het PTA volgt de opbouw van het handboek volgens het examenprogramma. Hierin worden de Tien Tijdvakken chronologisch behandeld. Daarnaast oefenen leerlingen met enkele historische vaardigheden, zoals beschreven in Domein A van de examensyllabus.

**ONTWIKKELINGSGERICHT**

De leerlingen bestuderen de aard van de mens. Er worden rode draden in de geschiedenis van de westerse beschaving verhelderd, waarbij verschillende existentiële vragen van het menszijn aan de orde komen. Het leggen van causale verbanden is hierbij van groot belang. Daarbij past het verkrijgen van het grote overzicht bij de leeftijdsfase van de 17- en 18-jarige leerling, die intussen bijna klaar is om de wereld zelfstandig tegemoet te treden.

**WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Tijdens de lessen worden de hoofdlijnen van de thema's doorgaans klassikaal behandeld. Er wordt regelmatig historisch beeld- of geluidsmateriaal gebruikt om de lesstof te verlevendigen. Historische vaardigheden worden geïntroduceerd en geoefend aan de hand van opdrachten uit het boek of typische examenvragen. Daarnaast worden verschillende werkvormen gebruikt om de stof te verwerken.

## OMGAAN MET VERSCHILLEN

Leerlingen worden gestimuleerd actief bezig te zijn met de stof. Hierdoor ontstaat er hen meer wil om te leren en raken ze geïnteresseerd en nieuwsgierig naar hoe het een het ander beïnvloedde. Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren.

Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
- Film of documentaire met kijkopdracht
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.

## AFSLUITING

Schoolexamens, gemaakt tijdens toetsweken

## VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN

De stof in de vaklessen geschiedenis in 12V en 13V6 komt overeen met tijdvak 5 tot en met 10 en sluit aan bij het examenprogramma VWO. De vier examencontexten worden behandeld, aangevuld met een herhaling van een overzicht van tijdvak 1-10. De samenhang van historische processen wordt verduidelijkt middels een opbouw met oorzaken en gevolgen. De nadruk ligt bij het verwerken van de stof op grote lijnen, het trekken van verbanden en het ontwikkelen van inzicht in de belangen van verschillende partijen.

**Vak:** Maatschappijleer

**Leerjaar:** 10

**Periode:** Mens en Maatschappij

**Niveau:** vmbo-t

In de vmbo-t-lessen van het vak Maatschappijleer staan in in het 10<sup>e</sup> leerjaar in deze periode verschillende facetten van de Nederlandse maatschappij centraal.

### **INHOUD VAN DE LESSEN**

De leerlingen bestuderen in de eerste week hoe het politieke bestel van Nederland in elkaar zit. De volgende onderwerpen worden behandeld:

- Onderscheid tussen verschillende bestuursvormen
- De Nederlandse constitutionele monarchie
- De werking van de parlementaire democratie
- Het proces van verkiezingen, vorming van een coalitie en een kabinet
- Het proces van het maken van de wetgeving
- De Nederlandse grondwet.

In de tweede fase staan criminaliteit en rechtspraak centraal. De volgende onderwerpen worden behandeld:

- Wat is een rechtsstaat en wat zijn grondrechten?
- De definitie en het ontstaan van criminaliteit
- De werking en principes van het wetboek van strafrecht
- De functies van de politie, officier van justitie en rechter
- Het verloop van een rechtszaak

In de laatste week komt het begrip cultuur en de multiculturele samenleving aan de orde. De volgende onderwerpen worden behandeld:

- De definitie van cultuur en het ontstaan van cultuur
- Het ontstaan van de multiculturele samenleving
- Integratie, assimilatie en segregatie
- Discriminatie ten opzichte van de vrijheid van meningsuiting
- De rol van moderne media en politici in de multiculturele samenleving

### **DOELEN:**

**VAKGERICHT** Naar subdomein A1: Informatievaardigheden. De leerlingen leren:

- voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en er gegevens uit selecteren;
- (verworven) informatie verwerken o.a. met behulp van ICT en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
- een stelling, zowel mondeling als schriftelijk, nuanceren, verdedigen en bestrijden en daarbij gebruik maken van argumentatievaardigheden.

Naar subdomein A2: Benaderingswijzen. De leerlingen leren:

- concrete maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen analyseren en daarbij;
- aannemelijk maken wat de relatie is tussen het vraagstuk of probleem en de rechtsstaat, de parlementaire democratie, de verzorgingsstaat en de pluriforme samenleving;
- beargumenteren of door het vraagstuk of probleem belangrijke waarden van de rechtsstaat, de parlementaire democratie, de verzorgingsstaat en de pluriforme samenleving in het geding zijn;

- beschrijven wat de relatie is tussen het maatschappelijke vraagstuk of probleem en het bestrijden van sociale ongelijkheid in de samenleving, daarbij gebruikmakend van argumentatievaardigheden.
- aannemelijk maken wat de relatie is tussen het vraagstuk of probleem en de rechtsstaat, de parlementaire democratie, de verzorgingsstaat en de pluriforme samenleving
- beargumenteren of door het vraagstuk of probleem belangrijke waarden van de rechtsstaat, de parlementaire democratie, de verzorgingsstaat en de pluriforme samenleving in het geding zijn
- beschrijven wat de relatie is tussen het maatschappelijke vraagstuk of probleem en sociale ongelijkheid in de samenleving.

## **ONTWIKKELINGSGERICHT**

In de 10<sup>e</sup> klas gaat de leerling zich steeds meer interesseren voor het nieuws en voor wat er om hem of haar heen gebeurt. Vanuit deze interesse is deze periode bedoeld om de leerlingen inzicht te bieden in de wereld om hen heen. Ze gaan zich voor het eerst in klassenverband een mening vormen over de politiek, over rechtspraak en over het verschijnsel 'Nederlanders met een integratie-achtergrond'. Ze gaan hun positie vinden in de maatschappij.

## **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

In de eerste week wordt het politieke bestel van Nederland behandeld, in eerste instantie vaak via plenaire instructie of een onderwijs-leergesprek. De lesstof wordt verwerkt in het periodeschrift. De leerlingen verdiepen zich in politieke partijen. Er wordt een Tweede Kamerverkiezing in de klas gehouden en over verschillende maatschappelijke kwesties vindt een debat plaats. De leerlingen bedenken een eigen politieke partij met eigen standpunten en verwerken deze in een poster. Onderwerpen die in de les worden verwerkt, worden verwerkt in de standpunten van de partijen. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen om de lesstof te verwerken.

## **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

De leerlingen oriënteren zich op de Nederlandse politiek en ontwikkelen in de loop van de periode hun eigen politieke visie. Dit doen zij door in duo's een eigen politieke partij op te richten. Leerlingen kiezen zelf welke maatschappelijke kwesties zij benadrukken, hoe ze campagne zouden voeren of welk beleid zij zouden willen voeren. Op deze manier wordt recht gedaan aan verschillen tussen leerlingen en worden ook overeenkomsten zichtbaar.

Met de opdrachten worden verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aangesproken, aansluitend bij hun temperament.

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
  - Denkniveaus: Onthouden, evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, dromer
  - Temperament en planetentype: flegmatisch,
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
  - Denkniveaus: evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: Interpersoonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, denker
  - Temperament en planetentype: flegmatisch,
- Leesopdrachten: actuele teksten begrijpen en interpreteren
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, sanguinisch, denker.
  - Temperament en planetentype: Mercuriaal type, Saturnaal type
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie, denker.

- Temperament en planetentype: sanguinisch, Venustype
- Film of documentaire met kijkopdracht
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie, denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Saturnaal type
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: muzikaal-ritmische intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, dromer.
  - Temperament en planetentype: , melancholisch, Venustype, Saturnaal type
  -
- Onderzoeksoopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
  - Denkniveaus: Begrijpen, analyseren, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, melancholisch, denker en doener.
  - Temperament en planetentype: Saturnaal type
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, creëren, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, cholerisch en sanguinisch, beslisser en doener.
  - Temperament en planetentype: Jupiter-type
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: Marstype, cholerisch en sanguinisch
- Het maken van schematische overzichten en mind maps
  - Denkniveaus: Onthouden, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: Visueel-ruimtelijk, logisch-mathematisch
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Mercuriaal type, Jupiter-type
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
  - Denkniveaus: Creëren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: intrapersoonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, dromer
  - Temperament en planetentype: melancholisch, Zontype, Venustype
- Ontwerpen van eigen politieke partij, grondwet of staatsvorm
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren, creëren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, zontype, Jupiter type
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC-tjes van de lesstof maken enz.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, onthouden, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, logisch-mathematische intelligentie (ligt aan spelvorm), doener en beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, Marstype, Mercuriaal type

## AFSLUITING

- De leerlingen bedenken een eigen politieke partij met standpunten, en verwerken dit tot een politiek pamflet of een politieke poster.

- De periode wordt afgesloten met een toets waarin de kennis over en inzicht in het Nederlandse politieke bestel, de rechtspraak en de cultuur worden getest.

#### **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in deze periode komt overeen met een deel van het examenprogramma van Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen. De ontwikkeling van de Nederlandse staatsinrichting en politieke stromingen komen overeen met een deel van de stof voor het vak Geschiedenis. Daarnaast kan er bij het behandelen van de multiculturele samenleving, demografische processen (immigratie) en een thema als discriminatie een verband worden gelegd met vakken als Economie en Aardrijkskunde. Debatten en interactieve werkvormen sluiten aan bij Nederlandse perioden Spreekvaardigheid, zoals Discussie en Debat.



Vak: Maatschappijleer

Leerjaar: 10

Periode: Politieke Besluitvorming

Niveau havo/vwo

### INHOUD VAN DE LESSEN

In het 10<sup>e</sup> leerjaar staat in de havo/vwo-periodelessen in de eerste week centraal hoe het Nederlandse bestuur is ingericht. De leerlingen bestuderen hoe het politieke bestel van Nederland in elkaar zit. De volgende onderwerpen worden behandeld:

- Onderscheid tussen verschillende bestuursvormen
- De Nederlandse constitutionele monarchie
- De werking van de parlementaire democratie
- Het proces van verkiezingen, vorming van een coalitie en een kabinet
- Het wetgevingsproces
- De Nederlandse grondwet.

In de tweede week staan criminaliteit en rechtspraak centraal:

- Wat is een rechtsstaat en wat zijn grondrechten?
- De definitie en het ontstaan van criminaliteit
- De werking en principes van het wetboek van strafrecht
- De functie van de politie, officier van justitie en rechter
- Het verloop van een rechtszaak

In de derde week wordt aandacht besteed aan internationale politiek

- Het ontstaan van de Europese Unie
- Verkiezingen voor het Europese Parlement
- De functie van de verschillende Europese instanties
- Actuele discussies en problematiek in de EU.
- De Amerikaanse staatsinrichting
- Het verschil tussen Republikeinen en Democraten
- Amerikaanse presidentsverkiezingen

### DOELLEN:

#### VAKGERICHT

Informatievaardigheden De leerlingen leren:

- voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en er gegevens uit selecteren;
- (verworven) informatie verwerken o.a. met behulp van ICT en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
- een stelling, zowel mondeling als schriftelijk, nuanceren, verdedigen en bestrijden en daarbij gebruikmaken van argumentatievaardigheden.

#### Benaderingswijzen

De leerlingen leren concrete maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen analyseren en daarbij:

- aannemelijk maken wat de relatie is tussen het vraagstuk/probleem en de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving;

- beargumenteren of door het vraagstuk/probleem belangrijke waarden van de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving in het geding zijn;
- beschrijven wat de relatie is tussen het maatschappelijke vraagstuk/probleem en sociale ongelijkheid in de samenleving.
- een stelling, zowel mondeling als schriftelijk, nuanceren, verdedigen en bestrijden en daarbij gebruikmaken van argumentatievaardigheden.
- concrete maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen analyseren en daarbij: - aannemelijk maken wat de relatie is tussen het vraagstuk/probleem en de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving;
- beargumenteren of door het vraagstuk/probleem belangrijke waarden van de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving in het geding zijn;
- beschrijven wat de relatie is tussen het maatschappelijke vraagstuk/probleem en sociale ongelijkheid in de samenleving.

### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

In de 10<sup>e</sup> klas gaat de leerling zich steeds meer interesseren voor het nieuws en voor wat er om hem of haar heen gebeurt. Vanuit deze interesse is deze periode bedoeld om de leerlingen inzicht te bieden in de wereld om hen heen. Ze gaan zich voor het eerst in klassenverband een mening vormen over de politiek, over rechtspraak en over het verschijnsel 'Nederlanders met een integratie-achtergrond'. Ze gaan hun positie vinden in de maatschappij.

### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

In de eerste week wordt het politieke bestel van Nederland behandeld, in eerste instantie vaak via plenaire instructie of een onderwijs-leergesprek. De lesstof wordt verwerkt in het periodeschrift. De leerlingen verdiepen zich in politieke partijen. Er wordt een Tweede Kamerverkiezing in de klas gehouden en over verschillende maatschappelijke issues vindt een debat plaats. De leerlingen bedenken een eigen politieke partij met eigen standpunten en verwerken deze in een poster. Onderwerpen die in de les worden verwerkt, worden verwerkt in de standpunten van de partijen. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen om de lesstof te verwerken.

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

In deze periode oriënteren leerlingen zich op de Nederlandse politiek en ze ontwikkelen in de loop van de periode hun eigen politieke visie. Dit doen zij door in duo's een eigen politieke partij op te richten. Leerlingen kiezen zelf welke maatschappelijke kwesties zij benadrukken, hoe ze campagne zouden voeren of welk beleid zij zouden willen voeren. Op deze manier wordt recht gedaan aan verschillen tussen leerlingen en worden ook overeenkomsten zichtbaar.

Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
  - Denkniveaus: Onthouden, evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, dromer
  - Temperament en planetentype: flegmatisch,
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
  - Denkniveaus: evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: Interpersoonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, denker
  - Temperament en planetentype: flegmatisch,
- Leesopdrachten: actuele teksten begrijpen en interpreteren
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.

- Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, sanguinisch, denker.
  - Temperament en planetentype: Mercuriaal type, Saturnaal type
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie, denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Venustype
- Film of documentaire met kijkopdracht
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie, denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Saturnaal type
- Onderzoeksoopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
  - Denkniveaus: Begrijpen, analyseren, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, melancholisch, denker en doener.
  - Temperament en planetentype: Saturnaal type
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, creëren, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, cholerisch en sanguinisch, beslisser en doener.
  - Temperament en planetentype: Jupiter-type
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: Marstype, cholerisch en sanguinisch
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
  - Denkniveaus: Onthouden, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: Visueel-ruimtelijk, logisch-mathematisch
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Mercuriaal type, Jupiter-type
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
  - Denkniveaus: Creëren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: intrapersoonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, dromer
  - Temperament en planetentype: melancholisch, Zontype, Venustype
- Ontwerpen van eigen politieke partij, grondwet of staatsvorm.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren, creëren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, zontype, Jupiter type
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, onthouden, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, logisch-mathematische intelligentie (ligt aan spelvorm), doener en beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, Marstype, Mercuriaal type

## AFSLUITING

- De leerlingen bedenken een eigen politieke partij met standpunten, en verwerken dit tot een politiek pamflet of een politieke poster.
- De periode wordt afgesloten met een toets waarin de kennis over en inzicht in het Nederlandse politieke bestel, de rechtspraak en de cultuur worden getest.

## **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in deze periode komt overeen met een deel van het examenprogramma van Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen. De ontwikkeling van de Nederlandse staatsinrichting en politieke stromingen komen overeen met een deel van de stof voor het vak Geschiedenis. Daarnaast kan er bij het behandelen van de multiculturele samenleving, demografische processen (immigratie) en een thema als discriminatie een verband worden gelegd met vakken als Economie en Aardrijkskunde. Debatten en interactieve werkvormen sluiten aan bij Nederlandse perioden Spreekvaardigheid, zoals Discussie en Debat.

**Vak:**       Maatschappijleer

**Leerjaar:**   10

**Periode:**    Grote Denkers

**Niveau**       havo/vwo

### **Inhoud van de lessen**

De leerlingen maken kennis met een aantal grote denkers zoals: Socrates, Erasmus, Epicurus e.a..

### **DOELEN**

#### **VAKGERICHT**

Argumentatieve vaardigheden

1. De kandidaat kan:

met betrekking tot een filosofisch vraagstuk informatie selecteren, structureren en interpreteren:

- een betoog analyseren;
- een betoog beoordelen;
- een logisch correct en overtuigend betoog opzetten en houden;
- de resultaten van een leeractiviteit overdragen aan anderen.

Onderzoekvaardigheden en benaderingswijzen

2. De kandidaat kan:

- vooronderstellingen onderzoeken waarop een vraagstuk berust;
- verschillende filosofische posities ten aanzien van een vraagstuk beargumenteerd innemen.

#### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

3. De kandidaat kan een aantal centrale begrippen en toonaangevende visies uit de wijsgerige antropologie herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

Persoon, lichaam, geest en emotie

4. De kandidaat kan:

- de inhoud van persoonsbegrippen aangeven vanuit verschillende perspectieven;
- verschillende opvattingen over de verhouding tussen lichaam en geest herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren;
- verschillende opvattingen over de aard en functies van emoties herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Zowel klassikaal als in werkgroepen worden thema's besproken en uitgediept.

Ethiek

Centrale begrippen en toonaangevende visies

5. De kandidaat leert over opvattingen van het goede leven. Is het juist om genot na te streven?

Moeten wij deugden ontwikkelen? (naar Aristoteles)

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

6. De kandidaat kan:

– verschillende opvattingen over de relatie tussen ervaring en werkelijkheid herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren;

– verschillende opvattingen over waarheid herkennen, uitleggen en in een filosofische context toepassen en evalueren.

### **AFSLUITING EN TOETSING VAN DE LESSEN**

- De leerlingen schrijven een essay over één of meerdere aspecten van de voor deze periode relevante periode

### **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

In deze periode wordt de nadruk gelegd op de verbanden in het denken. Dit wordt beschouwd als algemene kennis die voor elke leerling relevant is.

**Vak:**           Maatschappijleer

**Leerjaar:**    10/11

**Periode:**     Recht en rechtspraak

**Niveau**       havo/vwo

### **INHOUD VAN DE PERIODELESSEN**

In deze periode staan criminaliteit en rechtspraak centraal:

- Wat is een rechtsstaat
- Wat is een grondwet en wat zijn grondrechten?
- De definitie en het ontstaan van criminaliteit
- De werking en principes van het wetboek van strafrecht
- De functie van de politie, officier van justitie en rechter
- Het verloop van een rechtszaak

### **DOELEN:**

### **VAKGERICHT**

Domein A: Vaardigheden

Subdomein A1: Informatievaardigheden

1. De kandidaat kan:

- voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en er gegevens uit selecteren;

- (verworven) informatie verwerken o.a. met behulp van ICT en daaruit

beredeneerde conclusies trekken;

- een stelling, zowel mondeling als schriftelijk, nuanceren, verdedigen en bestrijden en daarbij gebruikmaken van argumentatievaardigheden.

Subdomein A2: Benaderingswijzen

2. De kandidaat kan concrete maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen analyseren en daarbij:

- aannemelijk maken wat de relatie is tussen het vraagstuk/probleem en de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving;
- beargumenteren of door het vraagstuk/probleem belangrijke waarden van de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving in het geding zijn;
- beschrijven wat de relatie is tussen het maatschappelijke vraagstuk/probleem en sociale ongelijkheid in de samenleving als schriftelijk, nuanceren, verdedigen en bestrijden en daarbij gebruikmaken van argumentatievaardigheden.

Subdomein A2: Benaderingswijzen 2. De kandidaat kan concrete maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen analyseren en daarbij:

- aannemelijk maken wat de relatie is tussen het vraagstuk/probleem en de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving;
- beargumenteren of door het vraagstuk/probleem belangrijke waarden van de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving in het geding zijn;
- beschrijven wat de relatie is tussen het maatschappelijke vraagstuk/probleem en sociale ongelijkheid in de samenleving.

## ONTWIKKELINGSGERICHT

In de 10<sup>e</sup> klas gaat de leerlingen zich steeds meer interesseren voor het nieuws, en voor wat er om hen heen gebeurt. Vanuit deze interesse is deze periode bedoeld om de leerling inzicht in de wereld om hen heen te bieden. De leerling gaat zich voor het eerst in klassenverband een mening vormen over de politiek, over rechtspraak en over het verschijnsel 'Nederlanders met een integratieachtergrond'.

Ze gaan hun positie vinden in de maatschappij. De periode wordt door leerlingen over het algemeen als een eyeopener ervaren.

## WERKWIJZE IN DE LESSEN

In de tweede week verdiepen de leerlingen zich in het verschijnsel criminaliteit, en wat er gebeurt als men de wet overtreedt. De leerlingen brengen een bezoek aan de rechtbank van Rotterdam en schrijven een verslag van de rechtszaken die ze zien.

In de derde week staat cultuur centraal. De leerlingen bestuderen cultuurverschillen binnen de Nederlandse cultuur. Met een filmopdracht over het thema multiculturele verschillen wordt de periode afgesloten.

## OMGAAN MET VERSCHILLEN

Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
  - Denkniveaus: Onthouden, evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, dromer;
  - Temperament en planetentype: flegmatisch;

- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
  - Denkniveaus: evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: Interpersoonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, denker
  - Temperament en planetentype: flegmatisch,
- Leesopdrachten: actuele teksten begrijpen en interpreteren
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, sanguinisch, denker.
  - Temperament en planetentype: Mercuriaal type, Saturnaal type
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie, denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Venustype
- Film of documentaire met kijkopdracht
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie, denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Saturnaal type
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: muzikaal-ritmische intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, dromer.
  - Temperament en planetentype: , melancholisch, Venustype, Saturnaal type
- Onderzoeksoopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
  - Denkniveaus: Begrijpen, analyseren, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, melancholisch, denker en doener.
  - Temperament en planetentype: Saturnaal type
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, creëren, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, cholerisch en sanguinisch, beslisser en doener.
  - Temperament en planetentype: Jupiter-type
- Discussievormen binnen de leerstof: debat of simulatie
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: Marstype, cholerisch en sanguinisch
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
  - Denkniveaus: Onthouden, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: Visueel-ruimtelijk, logisch-mathematisch
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Mercuriaal type, Jupiter-type
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
  - Denkniveaus: Creëren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: intrapersoonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, dromer
  - Temperament en planetentype: melancholisch, Zontype, Venustype
- Ontwerpen van eigen grondwet of strafrecht
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren, creëren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, zontype, Jupiter type

- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, onthouden, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, logisch-mathematische intelligentie (ligt aan spelvorm), doener en beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, Marstype, Mercuriaal type

### **TOETSING VAN LESSEN**

De leerlingen schrijven een verslag van hun bezoek aan de rechtbank

De periode wordt afgesloten met een toets waarin de kennis over en inzicht in het Nederlandse politieke bestel, rechtspraak en cultuur wordt getest.

### **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in deze periode komt overeen met een deel van het examenprogramma van Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen. De ontwikkeling van de Nederlandse staatsinrichting en rechtstaat komt overeen met een deel van de stof voor het vak Geschiedenis. Daarnaast kan er bij het behandelen van actualiteiten of Nederlands beleid mogelijk ook een connectie worden gelegd met vakken als Economie en Aardrijkskunde. Debatten en interactieve werkvormen sluiten aan bij delen Nederlandse perioden Spreekvaardigheid, zoals Discussie en Debat.



**Vak:**        Maatschappijleer

**Leerjaar:**   11

**Periode:**    Sociale en Culturele Verschillen

**Niveau**        havo/vwo

## **INHOUD VAN DE LESSEN**

In deze periode staat de multiculturele samenleving in Nederland centraal. De volgende onderwerpen worden besproken:

- De definitie van cultuur en het ontstaan van cultuur
- Het ontstaan van de Nederlandse cultuur
- Nederlandse jeugdculturen en subculturen in de 20e en 21e eeuw
- Wereldgodsdiensten in en buiten Nederland
- Leerlingen bereiden een presentatie voor op een wereldgodsdienst
- Het ontstaan van de multiculturele samenleving
- Integratie, assimilatie en segregatie
- Discriminatie ten opzichte van vrijheid van meningsuiting
- De rol van moderne media en politici in de multiculturele samenleving

## **DOELEN:**

### **VAKGERICHT**

Domein A: Vaardigheden

Subdomein A1: Informatievaardigheden

1. De kandidaat kan:

- voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en er gegevens uit selecteren;
- (verworven) informatie verwerken o.a. met behulp van ICT en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
- een stelling, zowel mondeling als schriftelijk, nuanceren, verdedigen en bestrijden en daarbij gebruikmaken van argumentatievaardigheden.

Subdomein A2: Benaderingswijzen

2. De kandidaat kan concrete maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen analyseren en daarbij:

- aannemelijk maken wat de relatie is tussen het vraagstuk/probleem en de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving;
- beargumenteren of door het vraagstuk/probleem belangrijke waarden van de rechtsstaat, parlementaire democratie, verzorgingsstaat en pluriforme samenleving in het geding zijn;
- beschrijven wat de relatie is tussen het maatschappelijke vraagstuk/probleem en sociale ongelijkheid in de samenleving, bronnenmateriaal verwerven en er gegevens uit selecteren;
- (verworven) informatie verwerken o.a. met behulp van ICT en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
- een stelling, zowel mondeling als schriftelijk, nuanceren, verdedigen en bestrijden en daarbij gebruikmaken van argumentatievaardigheden.

## ONTWIKKELINGSGERICHT

In de 11<sup>e</sup> klas gaan de leerlingen zich steeds meer interesseren in het nieuws, en in wat er om hen heen gebeurt. Vanuit deze interesse is deze periode bedoeld om de leerlingen inzicht in de wereld om hen heen. Ze gaan zich voor het eerst in klassenverband een mening vormen over de politiek, over rechtspraak en over het verschijnsel 'Nederlanders met een integratie-achtergrond'. Termen aan de pluriforme samenleving en de (materiële) ongelijkheid, de GINI-coëfficiënt worden besproken. Ook houden we ons bezig met het ontstaan van de Nederlandse democratie en tolerantie en een modern begrip als identiteitspolitiek.

## WERKWIJZE IN DE LESSEN

In de eerste week wordt het politieke bestel van Nederland behandeld. De leerlingen verdiepen zich in politieke partijen. Er wordt een actueel thema behandeld en behandeld tegen de achtergrond van onze grondwet, waarbij de spanning tussen de vrijheid van meningsuiting en het verbod op discriminatie aan de orde komt.

## OMGAAN MET VERSCHILLEN

Tijdens de lessen wordt getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
  - Denkniveaus: Onthouden, evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, dromer
  - Temperament en planetentype: flegmatisch,
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
  - Denkniveaus: evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: Interpersoonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, denker
  - Temperament en planetentype: flegmatisch,
- Leesopdrachten: actuele teksten begrijpen en interpreteren
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, sanguinisch, denker.
  - Temperament en planetentype: Mercuriaal type, Saturnaal type
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie, denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Venustype
- Film of documentaire met kijkopdracht
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie,denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Saturnaal type
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: muzikaal-ritmische intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, dromer.
  - Temperament en planetentype: , melancholisch, Venustype, Saturnaal type
- Onderzoekopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
  - Denkniveaus: Begrijpen, analyseren, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, melancholisch, denker en doener.
  - Temperament en planetentype: Saturnaal type
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.

- Denkniveaus: Toepassen van kennis, creëren, evalueren.
- Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, cholerisch en sanguinisch, beslisser en doener.
- Temperament en planetentype: Jupiter-type
- Discussievormen binnen de leerstof: debat
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: Marstype, cholerisch en sanguinisch
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
  - Denkniveaus: Onthouden, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: Visueel-ruimtelijk, logisch-mathematisch
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Mercuriaal type, Jupiter-type
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?
  - Denkniveaus: Creëren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: intrapersoonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, dromer
  - Temperament en planetentype: melancholisch, Zontype, Venustype
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, onthouden, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, logisch-mathematische intelligentie (ligt aan spelvorm), doener en beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, Marstype, Mercuriaal type

## **AFSLUITING**

De periode wordt afgesloten met een toets waarin de kennis van en inzicht in het Nederlandse politieke bestel, rechtspraak en cultuur wordt getest.

## **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof in deze periode komt overeen met een deel van het examenprogramma van Maatschappijleer en Maatschappijwetenschappen. De ontwikkeling van de Nederlandse staatsinrichting en rechtstaat komt overeen met een deel van de stof voor het vak Geschiedenis. Daarnaast kan er bij het behandelen van actualiteiten of Nederlands beleid mogelijk ook een connectie worden gelegd met vakken als Economie en Aardrijkskunde. Debatten en interactieve werkvormen sluiten aan bij delen Nederlandse perioden Spreekvaardigheid, zoals Discussie en Debat.

**Vak:** Maatschappijleer

**Leerjaar:** 12

**Periode:** Overzicht van de Geschiedenis

**Niveau** havo/vwo

### **INHOUD VAN DE LESSEN**

In deze periode, die traditioneel thuishoort in de 12e klas, wordt een overzicht gegeven van de gehele geschiedenis van de beschaving. De grote lijnen in de geschiedenis worden behandeld, bijvoorbeeld naar aanleiding van het boek Sapiens van Noel Yuval Harari. Ook worden de 'tien tijdvakken' erbij betrokken die in het vak Geschiedenis worden gebruikt.

#### **De eerste week**

Tijdens de eerste week worden de eerste stappen van de mensheid besproken en de enorme impact die de zogenaamde 'cognitieve revolutie' heeft gehad. Ook de uitvinding van de landbouw en het schrift hadden grote invloed en brachten de ontwikkeling van de vroegste beschavingen in een stroomversnelling. De Griekse en Romeinse Oudheid komen beide aan bod, vergezeld van biografieën van belangrijke leiders als Alexander de Grote en Julius Caesar.

#### **De tweede week**

Tijdens de tweede week houden de leerlingen zich bezig met de veranderingen in de maatschappij op economisch, sociaal en politiek gebied in de Middeleeuwen. Het thema imperium en expansie wordt belicht aan de hand van voorbeelden uit de wereldgeschiedenis. Ook grote religieuze veranderingen als het ontstaan van de Islam en de Reformatie passeren de revue, waarna de wetenschappelijke revolutie en de nieuwe maatschappelijke ideeën uit de Verlichting worden bestudeerd.

#### **De derde week**

In de derde week van deze periode wordt de moderne tijd in vogelvlucht behandeld. De opkomst van politieke ideologieën als het liberalisme en socialisme hebben grote invloed op de internationale politiek. De invloed van deze ideeën op het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog wordt behandeld, waarna er wordt gesproken over de invloed van de Vrede van Versailles op de Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende Koude Oorlog, die de wereld splitste in twee ideologische kampen. In deze week houden we ons ook bezig met de biografieën van invloedrijke leiders als Wilhelm II, Martin Luther King en Michael Gorbatsjov.

### **DOELEN:**

#### **VAKGERICHT**

In de 12e klas doet het overgrote deel van de leerlingen Centraal Examen. Tijdens het Centraal Examen van het vak Geschiedenis worden de 'tien tijdvakken' getoetst, onder andere aan de hand van de Kenmerkende Aspecten. Voor leerlingen met het vak Geschiedenis in hun profiel vormt deze periode dus een nuttige samenvatting.

Daarnaast oefenen leerlingen met enkele historische vaardigheden, zoals beschreven in Domein A van de examensyllabus. De leerlingen leren:

- de 'tien tijdvakken' gebruiken als referentiekader om gebeurtenissen chronologisch te ordenen.
- de 'tien tijdvakken' plaatsen in de periodes Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd en deze periodes te gebruiken als referentiekader om gebeurtenissen chronologisch te ordenen

- de belangrijkste ontwikkelingen in de geschiedenis herkennen en verbinden met de lesstof en te plaatsen in de juiste historische context. Hierbij kan makkelijk het verband worden gelegd met Kenmerkende Aspecten.
- verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen
- onderscheid maken tussen verschillende soorten oorzaken en gevolgen: directe en indirecte oorzaken, aanleiding (meest directe oorzaak), direct optredende gevolgen en gevolgen op de langere termijn, gewilde en ongewilde, bedoelde en onbedoelde gevolgen, gevolgen van meer en minder belang op grond van bijvoorbeeld schaal, intensiteit, duur, etc.
- in grote historische processen continuïteit en verandering onderscheiden
- bij het geven van oordelen over het verleden rekening houden met tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie zichzelf.

Voor het schrijven van hun praktische opdracht ,waarbij ze een biografie en een interview schrijven, wordt een beroep gedaan op vaardigheden uit lid 3 van domein A van de examensyllabus:

- vraagstellingen en hypothesen gericht op (historisch) onderzoek formuleren aan de hand van voorgelegde bronnen
- informatie uit bronnen verzamelen uitgaande van een bepaalde vraagstelling en deze als bewijs gebruiken bij het beantwoorden van die vraagstelling
- in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen en motieven van historische figuren.
- bij het geven van oordelen over het verleden rekening te houden met tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie zichzelf.
- De leerling leert bij het geven van oordelen over het verleden rekening te houden met de rol van waardepatronen in heden en verleden
- De leerling leert menselijk gedrag (denken en doen) van een historische figuur verklaren vanuit de toen en daar bekende en geaccepteerde kennis en waarden en vanuit de identiteit van individuen en groepen die in die tijd en/of op die plaats leefden en hierbij rekening houden met verschillende factoren die de standplaats gebondenheid van mensen of een groep bepalen.

### **ONTWIKKELINGSGERICHT**

De leerling bestudeert de aard van de mens. Er worden rode draden in de geschiedenis van de westerse beschaving belicht, waarbij verschillende existentiële vragen van het menszijn aan de orde komen. Het leggen van causale verbanden is hierbij van groot belang. Daarbij past het verkrijgen van het grote overzicht bij de leeftijdsfase van de 17- en 18-jarige die bijna klaar is om de wereld zelfstandig tegemoet te treden. Het kennismaken van biografieën van inspirerende historische personen en het kiezen van een historisch persoon om deze via een 'interview' te bestuderen en tot leven te wekken, brengt de leerlingen ertoe om zich rekenschap te geven van de eigen idealen.

### **WERKWIJZE IN DE LESSEN**

Zoals elke periodeles wordt de stof gedeeltelijk klassikaal en verhalend aangeboden en wordt deze in het periodeschrift uitgewerkt. Dit wordt gecombineerd met presentatieopdrachten waarbij de leerlingen deel van de stof aan elkaar uitleggen en met inlevingsopdrachten. De stof wordt daarnaast met activerende werkvormen verwerkt.

### **OMGAAN MET VERSCHILLEN**

Leerlingen doen onderzoek naar een historische figuur die hen inspireert of juist heeft geschokt. Daarover schrijven zij een biografie en een fictief, maar zo realistisch en inhoudelijk zo correct mogelijk interview. Onderzoekingsvaardigheden worden hier gecombineerd met inlevingsvermogen in andermans belangen en beleving en een creatief scheppingsproces. Er wordt recht gedaan aan

onderlinge verschillen in interesse en talenten, doordat de leerling zelf de historische figuur bepaalt bijvoorbeeld een invloedrijke leider, kunstenaar of wetenschapper.

Tijdens de lessen wordt daarnaast getracht met de opdrachten verschillende leerstijlen of intelligenties bij de leerlingen aan te spreken, aan te sluiten bij hun temperament en hen verschillende denkniveaus aan te leren: onthouden, begrijpen, toepassen, analyseren, evalueren en creëren. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Herhaling van de stof doormiddel van onderwijs-leergesprek, spel of opdracht
  - Denkniveaus: Onthouden, evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, dromer
  - Temperament en planetentype: flegmatisch,
- Bespreken van de stof door onderwijs-leergesprek
  - Denkniveaus: evalueren, begrijpen en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: Interpersoonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, denker
  - Temperament en planetentype: flegmatisch,
- Chronologie-opdrachten en tijdbalken maken
  - Denkniveaus: Onthouden, creëren en toepassen van kennis.
  - Meervoudige intelligentie: logisch-mathematische intelligentie, beslisser/denker
  - Temperament en planetentype: flegmatisch, maantype, Mercuriaal type
- Leesopdrachten: historische teksten begrijpen en interpreteren
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, sanguinisch, denker.
  - Temperament en planetentype: Mercuriaal type, Saturnaal type
- Beeldopdrachten met spotprenten of plaatjes
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie, denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Venustype
- Film of documentaire met kijkopdracht
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: visueel-ruimtelijke intelligentie,denker.
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Saturnaal type
- Luisteropdrachten: muziek of poëzie in de context interpreteren
  - Denkniveaus: begrijpen en analyseren.
  - Meervoudige intelligentie: muzikaal-ritmische intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, dromer.
  - Temperament en planetentype: , melancholisch, Venustype, Saturnaal type
- Onderzoeksoopdrachten: leerlingen gaan zelf of in groepjes op zoek naar informatie over een bepaald onderwerp.
  - Denkniveaus: Begrijpen, analyseren, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, melancholisch, denker en doener.
  - Temperament en planetentype: Saturnaal type
- Expertopdrachten en onderlinge instructie: leerlingen leggen stof aan elkaar uit.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, creëren, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, cholerisch en sanguinisch, beslisser en doener.
  - Temperament en planetentype: Jupiter-type
- Het maken van schematische overzichten en mindmaps
  - Denkniveaus: Onthouden, toepassen van kennis, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: Visueel-ruimtelijk, logisch-mathematisch
  - Temperament en planetentype: sanguinisch, Mercuriaal type, Jupiter-type
- Inleefopdrachten, zoals dagboekfragmenten en brieven schrijven: wat zou jij doen?

- Denkniveaus: Creëren, begrijpen en toepassen van kennis.
- Meervoudige intelligentie: intrapersonlijke intelligentie, verbaal-linguïstische intelligentie, dromer
- Temperament en planetentype: melancholisch, Zontype, Venustype
- Ontwerpen van eigen beschaving of staatsvorm.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, evalueren, creëren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, zontype, Jupiter type
- Opdrachten met een spelelementen in zich; bv; Wie, wat, waar ben ik? Welk woord weg, speeddaten, flashkaarten, Bingo, ABC tjes van de lesstof maken enz.
  - Denkniveaus: Toepassen van kennis, onthouden, evalueren.
  - Meervoudige intelligentie: verbaal-linguïstische intelligentie, interpersoonlijke intelligentie, logisch-mathematische intelligentie (ligt aan spelvorm), doener en beslisser.
  - Temperament en planetentype: cholerisch en sanguinisch, Marstype, Mercuriaal type

## **AFSLUITING EN TOETSING VAN DE LESSEN**

Deze periode bevat twee examenrelevante onderdelen

- De leerlingen schrijven een biografie van een bekende, historische figuur, aangevuld met een 'interview' met deze figuur.
- De periode wordt afgesloten met een toets. Deze toets is examenrelevant voor het vak maatschappijleer.

## **VAKINHOUDELIJKE SAMENHANGEN VAN DE LESSEN**

De stof die in deze periode wordt behandeld komt overeen met de 'tien tijdvakken' uit het vak Geschiedenis, met de kanttekening dat in deze periode meer de nadruk wordt gelegd op grote verbanden in de geschiedenis en op biografieën van mensen die de geschiedenis vorm hebben gegeven. Dit wordt beschouwd als algemene kennis die voor elke leerling relevant is.

Daarnaast kiezen de leerlingen een belangrijk historisch figuur die hen inspireert, om hier een praktische opdracht over te maken. Diens historisch belang kan van toepassing zijn op politieke geschiedenis, maar ook op kunst, sport of wetenschap. Zo verdiept de leerling zich tijdens de periode in het eigen onderzoek ook in het gebied waar deze persoon invloedrijk is geweest. Dit onderzoek kan bijvoorbeeld betrekking hebben op ontwikkelingen in biologie, natuurkunde scheikunde of verschillende kunstvakken.





# VAK: Aardrijkskunde

## Leerjaar: 7

Periode: Europese Landen en Volkeren

Niveau: alle niveaus

### INHOUD VAN DE PERIODELESSEN:

In het 7<sup>e</sup> leerjaar wordt in de periode Europese Landen en Volkeren (alle niveaus) gekeken naar de fysische en sociale geografie van uiteenlopende Europese landen. Er wordt gekeken naar de verbanden tussen mens en omgeving. Vanuit de fysische geografie worden onder andere behandeld: Klimaat, landschap, ligging, grondstoffen. Vanuit de sociale geografie worden onder andere behandeld: dagelijks leven, economische omstandigheden, geloof, huizenbouw, tradities en voeding. De plaatsbepaling wordt geoefend, net als de topografie.

### DOELEN

VAKGERICHT De leerlingen leren:

- het verschil tussen fysische en sociale geografie benoemen.
- het verschil tussen weer en klimaat benoemen.
- hoe en wanneer stuwwallen in Nederland zijn ontstaan.
- de klimaatzones op de wereld kennen.
- welke landen bij de EU horen.
- globaal hoe de EU werkt.
- op welke kenmerken je let als je een gebied indeelt; ligging, gebiedskenmerken en bevolkingskenmerken.
- de CITO 100 van Nederland, Europa en de wereld. (300 in totaal) kennen

De leerlingen:

- maken een werkstuk/posteropdracht over een Europees land naar keuze
- houden een presentatie over zijn werkstuk/posteropdracht.

### ONTWIKKELINGSGERICHT:

De 7<sup>e</sup>- klasser wordt zich bewust van de invloed van de omgeving op het dagelijkse leven hier in Nederland, maar ook op het dagelijks leven in andere landen. Hij krijgt gevoel voor samenhang, oorzaak en gevolg. Hij krijgt oog voor de verschillen en hun oorsprong. Deze periode sluit goed aan bij de steeds grotere interesse voor de wereld. De leerling leert zaken zien vanuit een ander perspectief.

### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Over het algemeen zullen de lessen worden ingedeeld in een klassikaal deel en een deel waar de leerlingen zelfstandig aan het werk gaan. De eerste helft van de les wordt klassikaal theorie overgedragen via een plenair hoorcollege of een onderwijsleergesprek. Vervolgens gaan de leerlingen met opdrachten aan het werk. De lesstofverwerking gebeurt in het eigen periodeschrift. Ook worden met verschillende materialen en opdrachten, die door de docent worden geleverd, verschillende leerstijlen bij de leerlingen aan te spreken. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Samenvattingsopdrachten
- Tekenopdrachten
- Schrijfopdrachten: werkstukken en verslagen
- Inleefopdrachten
- Presentatieopdrachten
- Rollenspellen

Er wordt eveneens aandacht besteed aan het oefenen met geografische vaardigheden en werkwijzen, zoals atlas-en kaartvaardigheden.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Om op een juiste manier met verschillen om te gaan, zetten wij de volgende benaderingen in. Deze hoeven niet elke les te worden toegepast.

- In een havo-vwo-klas zal er dieper op de stof in worden gegaan dan in een vmbo-t-havo-klas.
- Na de plenaire instructie is er de mogelijkheid tot een verlengde instructie.
- Er wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen ,zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten, enz. Dit zorgt ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- De leerlingen krijgen tijdens de les een aantal opdrachten uit te voeren . Leerlingen die sneller door de opdrachten heen gaan, krijgen extra verwerkings- of verdiepingsopdrachten.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent de lesstof met de leerlingen om een beeld te krijgen van wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op verschillende manier gedaan worden.

#### AFSLUITING:

De periode wordt afgesloten met een presentatie, werkstuk of posteropdracht.  
Het periodeschrift en de inzet van de leerlingen worden beoordeeld.

**Vak:** Aardrijkskunde

**Leerjaar:** 8

**Periode:** Culturele antropologie

**Niveau:** alle niveaus

#### INHOUD VAN DE PERIODELESSEN:

In het 8e leerjaar worden in de periode Culturele Antropologie (alle niveaus) traditionele volkeren van landen met hun karakteristieken, gebruiken en religies besproken. Het dagelijks leven komt aan bod en aspecten zoals kleding, opvoeding en kunst. Er wordt gekeken naar de oorsprong en de ontwikkeling van groepen en zo mogelijk wordt dit doorgetrokken naar de huidige tijd. Volkeren die traditioneel aan bod komen zijn: de Inuit, Indianen en Chinezen.

#### DOELEN VAKGERICHT

De leerlingen leren:

- waar de keerkringen 'lopen'.
- waardoor het klimaat in een gebied bepaald wordt.
- wat het woord 'culturele antropologie' betekent.
- wat de overeenkomsten zijn tussen parallellen en meridianen.
- waaraan je kunt zien dat de leefomgeving van de mens invloed heeft op het dagelijks leven.
- overeenkomsten en verschillen benoemen van traditionele volkeren.

De leerlingen:

- maken een werkstuk over een traditioneel volk naar keuze.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

Leerlingen leren om voor hen vanzelfsprekende zaken vanuit een ander perspectief te bekijken. Wanneer omstandigheden en waarden en normen anders zijn, ontstaat een andere maatschappij. Andere kwaliteiten kunnen zich bij de mensen ontwikkelen.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Over het algemeen zullen de lessen worden ingedeeld in een klassikaal deel en een deel waarin de leerlingen zelfstandig aan het werk gaan. De eerste helft van de les zal klassikaal theorie worden overgedragen via een plenair hoorcollege of een onderwijsleergesprek. Vervolgens gaan de leerlingen met opdrachten aan het werk. De lesstofverwerking gebeurt in het eigen periodeschrift. Ook worden met verschillende materialen en opdrachten die door de docent worden geleverd, de verschillende leerstijlen bij de leerlingen aangesproken. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- Samenvattingsopdrachten
- Tekenopdrachten
- Schrijfopdrachten: werkstukken en verslagen
- Inleefopdrachten
- Presentatieopdrachten
- Rollenspellen

Er wordt in de les eveneens aandacht besteed aan het oefenen met geografische vaardigheden en werkwijzen zoals atlas-en kaartvaardigheden.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Om op een juiste manier met verschillen om te gaan zetten wij de volgende methoden in. Deze methoden hoeven niet elke les te worden toegepast.

- In een havo-vwo-klas zal er dieper op de stof in worden gegaan dan in een vmbo-t-havo-klas.
- Na de plenaire instructie is er de mogelijkheid tot een verlengde instructie.

- Er wordt gebruik gemaakt van verschillende werkvormen ,zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten, enz. Dit zorgt ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- De leerlingen krijgen tijdens de les een aantal opdrachten uit te voeren . Leerlingen die sneller door de opdrachten heen gaan, krijgen extra verwerkings- of verdiepingsopdrachten.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent de lesstof met de leerlingen om een beeld te krijgen van wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op verschillende manier gedaan worden.

#### AFSLUITING:

De periode wordt afgesloten met een toets.

Het periodeschrift en de inzet van de leerlingen worden beoordeeld.

**Vak:** Aardrijkskunde

**Leerjaar:** 8

**Periode:** Rotterdam

**Niveau:** alle niveaus

**INHOUD VAN DE PERIODELESSEN:**

In het 8<sup>e</sup> leerjaar sluit de periode Rotterdam (alle niveaus) aan bij de maatschappelijke behoefte om leerlingen zich meer te laten verbinden met de omgeving waarin onze school staat. Leerlingen in de 8<sup>e</sup> klassen hebben, zeker aan het einde van het leerjaar, een prille, maar groeiende behoefte aan een bredere blik. Voorheen werd lesstof gerelateerd aan de eigen beleving en dan in een kleine cirkel rondom de leerling. Langzaamaan verschuift dit naar een breder perspectief. Passend is het dan ook om de grotere leefomgeving, in dit geval de stad Rotterdam, als onderwerp te nemen. Een verruimde blik op de wereld.

Deze periode leent zich goed om op een vrijere manier lessen vorm te geven en met de klas bezig te zijn. Als laatste periode van de 8<sup>e</sup>-klas, het einde van de middenbouwperiode en van tweede zevenjaarsperiode in het leven van de leerlingen worden de lessen in gezamenlijkheid met de eigen mentor afgesloten.

**DOELEN:VAKGERICHT:**

Deze periode is een vakoverschrijdende periode die maatschappelijke verrijking biedt. Het is een periode die de relatie van de leerling ten opzichte van zijn omgeving bevordert. Door onderwerpen te behandelen als religie en culturen draagt de periode ook bij aan de burgerschapsontwikkeling.

**ONTWIKKELINGSGERICHT:**

De leerling stapt in het kader van deze periodelessen binnen in de directe omgeving van de school. Er wordt gewerkt aan een werkelijke verbinding met de natuur, cultuur en mensen in de omgeving.

**WERKWIJZE IN DE LESSEN:**

Met deze periode kun je vele kanten op. De mentor bepaalt aan de hand van de eigenheid van de klas in welke richtingen de verbindingen worden gezocht en gelegd. Enkele voorbeelden:

- Er kan theoretisch aan de slag worden gegaan met lessen over bijvoorbeeld de geschiedenis, de taal, de cultuur van Rotterdam. Musea, archieven of rondleidingen kunnen hiervoor voedend zijn. Of in de vorm van het doen van onderzoek: neem bijvoorbeeld contact op met het stadsarchief en laat de 8<sup>e</sup>-klassers voorzichtig kennismaken met het doen van onderzoek als voorbereiding op latere profielwerkstukken.
- Deze periode leent zich goed voor praktische opdrachten. Bijvoorbeeld het zelf ontwerpen op papier of in klei van de binnenstad van Rotterdam na het bombardement. Of door een workshop boksen te doen bij een van de boksscholen in Crooswijk, de wijk van Bep van Klaveren, ooit een bekende, Rotterdamse bokser.
- Er zijn legio excursies waaruit gekozen kan worden. Dit kan georganiseerd, maar ook door simpelweg met de leerlingen de stad in te gaan en opdrachten te laten uitwerken.

Enkele mogelijke excursies zijn het beklimmen van de Laurenskerk, langs de brandgrens fietsen of lopen, zoeken naar de plek waar de eerste stoommachine in Nederland stond op de Statenweg, vele musea, zoals Museum Rotterdam of de Orgelzolder Breepleinkerk ('het achterhuis van Rotterdam').

- Niet voor alles hoeft de stad te doorkruisen. Vergeet ook niet onze eigen wijk Crooswijk met zijn begraafplaatsen, monumenten, beelden (zoals van Bep van Klaveren) en vele culturen. En ook het Schuttersveld, zo genoemd naar de schutters die daar oefenden en later de plaats van de eerste voetbalinterland van Nederland tegen België.

Kortom, de inhoud van de periode ligt voor het grijpen.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

De verwerking van de lesstof en opdrachten wordt op eigen niveau uitgewerkt. Het is mogelijk een leerling die meer cognitieve uitdaging nodig heeft, een eigen (deel van een) onderwerp te laten voorbereiden en presenteren in de klas. Maar het zwaartepunt van deze periode ligt in de eerste plaats bij de beleving.

#### AFSLUITING:

- een volledig en verzorgd periodeschrift, lapbook of een andere verwerkingsvorm
- deze periode leent zich minder voor toetsen en meer voor vormen van doen, samenwerken en eventueel presenteren.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

De inhoudelijke invulling kan door het onderwerp meerdere vakgebieden beslaan:

- de Rotterdamse taal,
- de Rotterdamse geschiedenis en daarbij een blik op WOII,
- de economie,
- de aardrijkskunde,
- de architectuur,
- de cultuur,
- religie,
- de (stads)natuur,
- de sport,
- enzovoort.

Tevens kunnen de te behandelen onderwerpen een verbinding leggen met het curriculum van wat eerder in de 8<sup>e</sup>-klas werd behandeld, maar dan meer gerelateerd aan de directe omgeving van de school, de leerlingen.

**Vak:**       Aardrijkskunde

**Leerjaar:**   9

**Periode:**    Bronnen van Energie

**Niveau:**     vmbo-t

#### NHOUD VAN DE PERIODELESSEN:

In het 9<sup>e</sup> leerjaar houden we ons in de vmbo-t-periode Bronnen van Energie bezig met de vraag hoe we ervoor kunnen zorgen dat er energie is voor iedereen. Momenteel wonen er zo'n 7 miljard mensen op planeet aarde en er blijven steeds meer mensen bijkomen. Over 100 jaar wordt verwacht dat er zo'n 10 miljard mensen op onze planeet zullen rondlopen. Dit brengt uitdagingen met zich mee. Als je om je heen kijkt, dan zie je allemaal elektronica, auto's, vliegtuigen, enzovoorts. Die hebben natuurlijk allemaal energie nodig. De vraag is dus hoe kunnen we er voor zorgen dat er voldoende energie is voor iedereen. Meer mensen betekent meer verbruik!

Tegenwoordig hoor je vaak op het nieuws dat de energiebronnen, zoals olie, kolen en gas, steeds kleiner worden. De mens is al een tijdje bezig met alternatieve energiebronnen zoals kernenergie, waterkracht, zonne-energie, biomassa en nog veel meer. Niet alleen omdat sommige energiebronnen vele malen schoner zijn dan fossiele brandstoffen, maar ook omdat ze niet snel of helemaal niet opraken. Dit brengt wel keuzes met zich mee. Kernenergie is erg gevaarlijk, maar produceert enorm veel kracht, terwijl windenergie heel duurzaam is, maar niet zoveel produceert. De mens zit dus met een dilemma, maar een ding is zeker. We hebben energie nodig.

Er wordt tijdens de lessen gekeken naar de energiesituatie van Nederland. We beschouwen de voor- en nadelen van fossiele brandstoffen, kernenergie en van de duurzame energiebronnen. Ook kijken we naar manieren om energie kunnen besparen en wat er anders kan. Tenslotte vergelijken we onze situatie met die in Frankrijk en Brazilië.

De volgende onderwerpen komen in ieder geval aan bod:

- Energieverbruik van Nederland, Frankrijk en Brazilië.
- Fossiele brandstoffen met hun voor- en nadelen.
- Vijf duurzame energiebronnen met de voor- en nadelen.
- Werking van kernenergie.
- Verandering van het energieverbruik in Nederland, Frankrijk en Brazilië.
- Verandering in het Amazoneoerwoud als het gaat om energieverbruik.

#### DOELEN VAKGERICHT:

De leerlingen leren:

- dat de meeste energie in Nederland wordt opgewerkt met een thermische centrale.
- het verschil tussen primaire en secundaire energiebronnen beschrijven.
- het verschil tussen uitputbare en vernieuwbare energiebronnen kennen.
- drie voorbeelden van fossiele brandstoffen opnoemen.
- in vier stappen uitleggen hoe aardgas, steenkool en aardolie ontstaan.
- vijf vormen van duurzame energie opnoemen met daarbij de voor- en nadelen.
- de verschillen in energieleveranciers tussen Frankrijk en Nederland opnoemen.
- stapsgewijs uitleggen hoe kernenergie ontstaat.
- drie voordelen en drie nadelen opnoemen van het gebruik van kernenergie.
- met behulp van een voorbeeld het probleem van kernafval uitleggen.
- twee redenen opnoemen voor de groeiende vraag naar energie in Brazilië.
- de vijf belangrijkste energiebronnen van Brazilië opnoemen.
- energiebeleid van Brazilië in het verleden en heden beschrijven.
- uitleggen hoe de inrichting van Brazilië zal veranderen door toename van de energieproductie.
- met drie argumenten verklaren waarom er meer suikerriet nodig is.
- opnoemen welke drie duurzame energiebronnen Brazilië ontwikkelt.

- drie gevolgen opnoemen van de aanleg van stuwdammen.
- verklaren waarom het Amazoneregenwoud wordt ontwikkeld als energielandschap.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

Tegenwoordig is de klimaatverandering een grote discussiepunt. Wat is het en wat kunnen we er tegen doen? De leerlingen van nu vormen de toekomst en zullen ook meedoen aan de discussie. Daarom is het van belang om ze zo goed mogelijk hierop voor te bereiden, zodat ze weten waar ze staan. De leerlingen krijgen niet alleen informatie over de huidige situatie en welke energiebronnen er zijn, maar ze gaan ook nadenken en discussiëren over hoe de toekomst eruit kan zien als we echt duurzamer willen worden. Er wordt niet alleen gekeken naar de eigen omgeving in Nederland, maar ook naar Frankrijk en Brazilië. Zo zien de leerlingen ook hoe andere landen omgaan met de stijgende vraag naar energie. De leerlingen kunnen met behulp van deze module actief meedoen met de discussie en duidelijk hun mening uiten en beargumenteren.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

- Leerlingen werken met een werkboek en een tekstboek.
- De leerlingen verwerken de aantekeningen die gegeven worden tijdens de les in hun eigen periodeschrift.
- De leerlingen maken tijdens de les een poster over een van de vijf energiebronnen (water, zon, wind, geothermisch of biomassa.) Dit wordt in groepjes van drie of vier leerlingen uitgevoerd.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Tijdens de vaklessen zijn daarvoor de volgende mogelijkheden bedacht. De docent zelf kan ook zijn eigen methodes toepassen, mocht dat als effectief worden gezien.

- Leerlingen met behoefte aan uitleggen zitten voorin de klas en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen gaan zitten achterin. Hiervoor is een andere opstelling in de klas nodig.
- De leerlingen krijgen tijdens de les een select aantal opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heengaan, krijgen wat extra verwerkingsopdrachten. Deze gaan dieper in op de stof. Als ze klaar zijn, worden ze aangemoedigd de daarop volgende opdrachten ter verdieping te maken.
- Tijdens de lessen wordt er gebruik gemaakt van diverse werkvormen zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten. Die zorgen ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof nog eens met de leerling om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.

#### AFSLUITING:

- Schoolexamen (Hoofdstuk 1, 2, 3 en de Casus)

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Klas 8: Productie, Inkomen en Consumptie
- Klas 8: Industriële revolutie
- Klas 9: Vaklessen Geschiedenis
- Klas 9: Vaklessen Economie
- Klas 9: Geologie



# VAK: Aardrijkskunde

## Leerjaar: 9

Periode: Geologie

Niveau: alle niveaus

### INHOUD VAN DE PERIODELESSEN:

In het 9<sup>e</sup> leerjaar worden in de periode Geologie (alle niveaus) de volgende onderwerpen behandeld: het ontstaan en opbouw van de aarde, platentektoniek, aardbevingen, vulkanisme, erosie en eventueel riviervormen en bodemvorming. Ook worden behandeld: stollingsgesteente, metamorfe gesteenten en sedimentgesteente. Leerlingen leren over het ontstaan ervan en ze leren ze ook te herkennen. De leerlingen leren feiten en ook afwegingen maken tussen verschillende theorieën.

De volgende onderwerpen komen in ieder geval aan bod:

- Diverse theorieën over de schepping
- De geologische tijdschaal
- Platentektoniek
- Gebergtevorming
- Aardbevingen en tsunami's
- Vulkanisme
- Gesteente
- Erosie, sedimentatie en verwerking
- Rivieren
- IJs

### DOELEN

#### VAKGERICHT

De leerlingen leren:

- hoe volgens diverse theorieën de aarde en het leven zijn ontstaan (volgens het wetenschap, maar ook volgens het creationisme).
- de geologische tijdschaal kennen en de kenmerken van een aantal tijdperken.
- het proces van platentektoniek en de diverse bewegingen kennen.
- de gevolgen van platentektoniek kennen, waaronder vulkanisme, aardbevingen, tsunami's en gebergtevorming.
- de drie hoofdgesteente en het gesteentecyclus kennen.
- de begrippen verwering, erosie en sedimentatie kennen.
- de processen die plaatsvinden in het boven-midden-en de benedenloop kennen.
- met behulp van geo-morfologische kenmerken aangeven welke sporen van de IJstijd er nog te vinden zijn in de omgeving van Nederland (stuwwal, keileemafzettingen).

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

Leerlingen zijn op deze leeftijd in staat grotere verbanden te leggen en zaken te voorzien. De puberteit breekt in alle hevigheid los met alle uitbarstingen van dien. De leerlingen krijgen zicht op de wetmatigheden achter de uitbarstingen van de aarde. De leerlingen worden zich ervan bewust dat de aarde de basis is waarop het leven zich afspeelt.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

- De lesstof wordt verwerkt in het periodeschrift. Er worden veel schematische tekenopdrachten gemaakt die inzicht geven in de processen. Ook worden atlanten en kaarten gebruikt. Een onderwerp uit de periode kan uitgewerkt worden in een presentatie.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Tijdens de vaklessen zijn er daarvoor de volgende mogelijkheden. De docent kan ook zijn eigen methodes toepassen, mocht dat als effectief worden gezien.

- Leerlingen met behoefte aan uitleggen zitten voorin de klas en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen gaan, zitten achterin. Hiervoor is een andere opstelling in de klas nodig.
- Tijdens de lessen wordt er ook gebruik gemaakt van diverse werkvormen, zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten. Dit zorgt ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof met de leerling om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden, zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.
- Afhankelijk van het niveau zijn er extra leerdoelen om de leerlingen uit te dagen.

#### AFSLUITING:

- Periodeproefwerk van de lesstof.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Vaklessen Aardrijkskunde 9e
- Vaklessen Biologie 9e
- Periode Bronnen van Energie

# VAK: Aardrijkskunde

## Leerjaar: 9

Vaklessen: Arm & Rijk en Grenzen & Identiteit

Niveau: vmbo-t

### INHOUD VAN DE PERIODELESSEN:

#### *Arm & rijk*

In het 9<sup>e</sup> leerjaar houden we ons in de vmbo-t-vaklessen Arm en Rijk & Grenzen en Identiteit bezig met verschillen tussen arm en rijk. In Nederland zijn die verschillen niet zo een twee drie op te merken. Maar toch is de ene Nederlander armer of rijker dan de andere. De een heeft een hoog salaris, terwijl de ander met moeite de maand doorkomt. Maar als je Nederland vergelijkt met bijvoorbeeld de Verenigde Staten of Amerika, dan merk je hoe anders het kan zijn.

Op zichzelf betekenen de begrippen arm en rijk niet zoveel, pas als je echt gaat vergelijken, krijgen ze een betekenis. Of iemand veel geld heeft, hangt ook af van hoe deze mens in het leven staat. Niet iedereen heeft dezelfde behoeften. Daarnaast is welzijn ook een belangrijk begrip dat je vaak hoort noemen. Het gaat dan niet zozeer om geld en spullen, maar meer om gezondheid, geluk en de mensen om je heen.

Armoede en rijkdom zijn geen absolute begrippen. Ze krijgen pas betekenis in de vergelijking met anderen. Er zijn dus veel verschillen, ook al zijn ze soms niet zo makkelijk te zien.

De volgende onderwerpen komen in ieder geval aan bod:

- Groei, verval en vernieuwing van arbeiderswijken in Nederland.
- Verschillen in welvaart en welzijn tussen regio's in Nederland.
- Inkomstenverdeling in de VS.
- Groei en verval van Detroit.
- Landbouw in de VS.
- Globalisering van werk in de VS.
- Bevolking en welvaart in Nigeria.
- Voedselvoorziening en gezondheid in Nigeria.
- Nigeria in de wereldeconomie.

#### *Grenzen & Identiteit*

In deze module wordt er gekeken naar hoe de mens de aarde heeft ingedeeld met diverse grenzen en naar de verschillende identiteiten die hierdoor zijn ontstaan. In de loop der jaren heeft er veel verandering plaats gevonden. Grenzen zijn ook aan het vervagen. Nederland is in de loop der jaren veranderd in een land met inwoners uit diverse landen met diverse culturen. Niet alleen zijn er zo grenzen aan het vervagen, maar ook zijn er nieuwe grenzen aan het ontstaan. Denk aan taal, kleding, gewoonten, normen en waarden, een eigen cultuur. Daarom wordt er gekeken naar niet alleen de verschillende mensen en culturen, maar ook naar de grenzen die hiermee samenhangen.

De volgende onderwerpen komen in ieder geval aan bod:

- Diverse soorten grenzen (hard, zacht, kunstmatig, natuurlijk).
- Soevereiniteit, exclusiviteit en territorium.
- Nationalisme, regionalisme, socialisme.
- Verschil tussen stad en platteland.
- Taalstrijd in België.
- Grensoverschrijdende samenwerking tussen landen.
- Rusland als veelvolkerenstaat.
- Minderheden en conflicten in Rusland.

- Verdeling van de Noordpool.

## DOELEN

### VAKGERICHT

De leerlingen leren:

#### *Arm & Rijk*

- uitleggen hoe arbeiderswijken in Nederland zijn ontstaan en welke veranderingen ze hebben meegemaakt.
- verschillen in welzijn en welvaart tussen wijken en regio's beschrijven.
- de ruimtelijke kwaliteit van steden en landschappen beschrijven.
- de kenmerken van rijkdom en armoede in de VS benoemen
- beschrijven hoe landbouwproductie in de VS is vergroot en welke verandering dat op het platteland heeft veroorzaakt.
- uitleggen wat globalisering betekent en inhoudt.
- de verschillen in de bevolking van Nigeria benoemen.
- verklaren waarom de voedselproductie in Nigeria laag is.
- de positieve en negatieve gevolgen van de wereldmarkt voor consumenten en boeren in Nigeria opnoemen.
- de staat van de gezondheid van de mensen en de gezondheidszorg in Nigeria beschrijven en verklaren

#### *Grenzen & Identiteit*

- het verschil tussen de vier soorten grenzen kennen.
- de vier verschillende regio's en van elke regio het belangrijkste kenmerk kennen.
- beschrijven uit welke onderdelen het territorium van een land is opgebouwd.
- wat identiteit is op nationale, regionale en lokale schaal.
- uitleggen waarom Nederland een pluriform land is.
- drie oorzaken en gevolgen benoemen van mentale verstedelijking
- beschrijven hoe België is ingedeeld in taalgebieden, gemeenschappen en gewesten.
- beschrijven welke taalproblemen in België, en speciaal in Brussel, bestaan.
- beschrijven hoe België en Nederland vroeger en nu samenwerken.
- beschrijven waarom Rusland een veelvolkerenstaat is.
- de verschillen en bestuur binnen de Russische federatie kort beschrijven
- uitleggen wat de oorzaak is van de spanningen tussen de verschillende bevolkingsgroepen.
- de oorzaken van territoriale conflicten in Rusland benoemen.
- benoemen welke landen aanspraak willen maken op het noordpoolgebied en waarom.
- De leerling kan verklaren waarom het noordpoolgebied interessant is voor landen en bedrijven

### ONTWIKKELINGSGERICHT:

#### *Arm & Rijk*

De 9<sup>e</sup>-klassers krijgen zowel het vak Aardrijkskunde als het vak Economie. Samen vormen de twee vakken een mooi geheel als het erom gaat om de maatschappij waarin we leven, beter te begrijpen. De leerlingen krijgen een beeld van de rijkdom en armoede in Nederland. Hoe wij in een verzorgingsstaat leven en waar er om ons heen inkomensverschillen te vinden zijn. De leerlingen voeren in hun eigen buurt een onderzoek uit door te kijken naar de kenmerken van armoede en rijkdom in woonwijken. Daarnaast leren ze ook gebieden in Nederland te vergelijken. Waarom is het in de Randstad zo druk? Waarom hebben bepaalde regio's het zo moeilijk? Wat vinden ze daarvan? Kan het ook anders? Buiten de eigen omgeving wordt er ook gekeken naar Nigeria en de Verenigde Staten. Twee voorbeelden waarbij de extremen tussen armoede en rijkdom goed te zien zijn. De leerlingen worden zich ervan bewust dat de wereld er, behalve fysisch en cultureel, ook economisch heel anders uit kan zien.

### *Grenzen & Identiteit*

In het 9<sup>e</sup> leerjaar zijn de leerlingen bezig met de wereld om zich heen en het zoeken naar hun plek in de wereld. Wie zijn ze, waar voelen ze zich thuis, waar willen ze heen? Ze zijn bezig zichzelf en hun eigen identiteit te vormen. Door ze een beeld te geven van hoe een identiteit tot stand komt en waarom er zoveel grenzen zijn, krijgen ze meer overzicht over hun plek in de samenleving. Ze gaan nadenken over hun eigen identiteit, maar ook over andere identiteiten met hun eigen tradities, gewoontes. Ze werken niet alleen aan identiteitsvorming, maar ook aan meningsvorming. De leerlingen kijken niet alleen naar hun eigen omgeving, maar ook naar de rest van de wereld. Ze leren onderzoeken, gebieden bekijken vanuit diverse invalshoeken, gebieden vergelijken, verbanden leggen en de verbanden verklaren. Zo worden ze geleidelijk gevormd tot wereldburgers.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Er wordt gewerkt met een werkboek en een tekstboek. De leerlingen verwerken de aantekeningen die gegeven worden tijdens de les in hun eigen aantekeningenschrift.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Tijdens de vaklessen zijn daarvoor de volgende mogelijkheden bedacht. De docent zelf kan ook zijn eigen methodes toepassen, mocht dat als effectief worden gezien.

- Leerlingen met behoefte aan uitleggen zitten voorin de klas en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen gaan zitten achterin. Hiervoor is een andere opstelling in de klas nodig.
- De leerlingen krijgen tijdens de les een select aantal opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heengaan, krijgen wat extra verwerkingsopdrachten. Deze gaan dieper in op de stof. Als ze klaar zijn, worden ze aangemoedigd de daarop volgende opdrachten ter verdieping te maken.
- Tijdens de lessen wordt er gebruik gemaakt van diverse werkvormen zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten. Die zorgen ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof nog eens met de leerling om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.

#### AFSLUITING:

- Proefwerk hoofdstuk 1: Arm en Rijk in Nederland
- Proefwerk hoofdstuk 2: Arm en Rijk in de Verenigde Staten
- Schoolexamen (Hoofdstuk 1, 2, 3 en de Casus)
- Proefwerk hoofdstuk 1: Nederland
- Proefwerk hoofdstuk 2: België
- Schoolexamen (Hoofdstuk 1, 2, 3 en de Casus)

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Klas 7: Ontdekkingsreizen
- Klas 8: Productie, inkomen en consumptie
- Klas 8: Culturele antropologie
- Klas 9: Vaklessen Geschiedenis
- Klas 9: Vaklessen Economie
- Klas 9: Grondbeginselen Economie
- Klas 9: Geologie

# VAK: Aardrijkskunde

**Leerjaar: 10**

Periode: Weer en Klimaat

Niveau: vmbo-t

## INHOUD VAN DE PERIODE LESSEN:

In het 10 leerjaar maken de leerlingen vmbo-t-periode Weer en Klimaat kennis met diverse aspecten van het weer en het klimaat. In de eerste week worden de begrippen weer en klimaat geïntroduceerd. Wat wordt er verstaan onder het weer en wat bedoelen we met het klimaat? Centraal staan de weersystemen, de klimaatgebieden op aarde en het klimaatsysteem van Köppen. In deze eerste week leren de leerlingen ook klimaatgrafieken lezen en verklaren. In de tweede week wordt dieper ingegaan op de vier weersystemen: temperatuur, neerslag, luchtdruk en wind. De leerlingen krijgen zodoende meer inzicht in de processen die zich binnen onze dampkring afspelen. In de derde en vierde week wordt uitgebreid stilgestaan bij de klimaatverandering en de gevolgen daarvan voor de mens en natuur. Er wordt gekeken naar klimaatveranderingen in het verleden en ook naar het huidige 'klimaatdebat'.

De volgende onderwerpen komen in ieder geval aan bod:

- De verschillende weersystemen
- De verschillende temperatuurfactoren
- Kenmerken hoge- en lage drukgebieden.
- Wereldwijde luchtstromen.
- Klimaatsysteem van Köppen.
- Klimaat en landbouw van Spanje.
- Klimaat en landbouw van Noord-Amerika.
- Klimaatverandering en het versterkte broeikaseffect.
- Orkanen, Tornado's en hoe je ze kan bestrijden.

## DOELEN

### VAKGERICHT

De leerlingen leren:

- het weer aan de hand van weersystemen beschrijven.
- de vijf temperatuurfactoren kennen.
- de kenmerken van het weer bij hoge- en lagedrukgebieden kennen
- de korte- en lange waterkringloop kennen.
- de gevolgen van de natuurlijke en versterkt broeikaseffect voor het klimaat kennen
- uitleggen op welke drie manieren neerslag kan ontstaan.
- de verschillende klimaten van Spanje beschrijven en verklaren.
- de verschillende problemen en oplossingen van het watertekort in Spanje verklaren.
- de vijf klimaten van Köppen kennen.
- de tweedeling in de Spaanse landbouw: met en zonder irrigatie kennen.
- de factoren opnoemen die een rol spelen bij de verklaring van de verschillen in temperatuur en neerslag in de VS.
- de wet van Buys Ballot kennen.
- welke klimaten er voorkomen in de VS en wat de kenmerken zijn.
- het agrarische bodemgebruik in de VS beschrijven en verklaren.
- drie oorzaken en gevolgen van klimaatverandering in de VS opnoemen.
- verklaren hoe een orkaan ontstaat in vier stappen.
- verklaren in vier stappen hoe een tornado ontstaat.
- de drie onderdelen van hazard management (rampenbestrijding) kennen.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

Het aardrijkskundeonderwijs kent twee aspecten: het fenomeen van de aarde als organisme (gesteentevorming, vulkanisme, zeestromen en klimaten en het werken aan de aarde door de mensen. Soms is dat laatste in nauwe overeenstemming met wat door de ecologische omstandigheden wordt gevraagd, soms wordt het gehele ecosysteem door het menselijk handelen beïnvloed. Er is dus een spanningsveld tussen 'de aarde als woonplaats voor de mens' en 'de mens als bewoner van de aarde'. Zo wordt aardrijkskunde de spiegel van het streven naar het onafhankelijker worden van de mens, van de gebondenheid aan aarde en mensen en reikt het mogelijkheden aan om tot ideeën te komen voor een gezonde 'aard-ontwikkelingskunde'.

De periode Weer en Klimaat sluit hier nauw bij aan. De 10<sup>e</sup> klasser begint de wereld om zich heen als woonplaats van de mens te ontdekken, de natuurlijke omgeving is daar een belangrijk onderdeel van. Daarnaast ontwikkelen de leerlingen in de 10<sup>e</sup> klas verantwoordelijkheidsgevoel, leren ze samenhangen zien en verwerven ze het inzicht in processen. Met name het actuele klimaatvraagstuk leent zich hier heel goed voor. De oorzaken en gevolgen van de klimaatverandering zijn hierbij belangrijk, maar ook de verantwoordelijkheden van het individu. Door verschillende kanten van het klimaatdebat de revue te laten passeren, wordt ook het theoretisch oordeelsvermogen van de leerling ontwikkeld.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

- Leerlingen werken met een werkboek en een tekstboek.
- De leerlingen verwerken de aantekeningen die gegeven worden tijdens de les in hun eigen periodeschrift.
- De leerlingen zonder Aardrijkskunde in hun profiel, gaan in week twee aan de slag met een klimaatgids. Ze onderzoeken een land en zoeken de nodige informatie erover, zoals soorten klimaten, waarom deze klimaten, grondgebruik enzovoorts. Dit verwerken ze in een klimaatgids.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Tijdens de vaklessen zijn daarvoor de volgende mogelijkheden bedacht. De docent kan ook zijn eigen methodes toepassen, mocht dat als effectief worden gezien.

- Leerlingen met behoefte aan uitleggen zitten voorin de klas en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen gaan zitten achterin. Hiervoor is een andere opstelling in de klas nodig.
- De leerlingen krijgen tijdens de les een select aantal opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heengaan, krijgen wat extra verwerkingsopdrachten. Deze gaan dieper in op de stof. Als ze klaar zijn, worden ze aangemoedigd de daarop volgende opdrachten ter verdieping te maken.
- Tijdens de lessen wordt er gebruik gemaakt van diverse werkvormen zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten. Die zorgen ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof nog eens met de leerling om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.
- Leerlingen zonder Aardrijkskunde volgen in week twee een ander traject waarbij ze zelfstandig onderzoek doen. In de eerste week krijgen ze de nodige relevante informatie die voor iedereen van belang is. Weer en Klimaat is een belangrijk onderdeel en discussiepunt in de huidige maatschappij, vandaar dat hun de essentiële lesstof wordt geboden. Halverwege week twee wordt er meer examengericht lesgegeven en geoefend. Dan kunnen de leerlingen met Aardrijkskunde in hun pakket goed begeleid worden, terwijl de leerlingen zonder Aardrijkskunde meer zelfstandig aan de slag gaan.

#### AFSLUITING:

- Schoolexamen (Hoofdstuk 1, 2, 3 en de Casus)

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Klas 9: periode Geologie
- Klas 9: periode Bronnen van Energie

## VAK: Aardrijkskunde

### Leerjaar: 10

Periode: Weer en Klimaat

Niveau: havo

#### INHOUD VAN DE LESSEN

##### *De eerste week*

In het 10<sup>e</sup> leerjaar staan in de havo-periode Weer en Klimaat de verschillen tussen beide begrippen centraal. De verschillende klimaatgebieden op aarde worden geïntroduceerd aan de hand van de aflevering 'From pole to pole' van de BBC serie 'Planet Earth'. Ter verwerking schrijven de leerlingen een (creatief) artikel over de film. Vervolgens leren ze meer over het klimaatsysteem van Köppen. Ook wordt er gewerkt met de atlas en worden de kaartvaardigheden geoefend.

##### *De tweede week*

In de tweede week staan de vier weerselementen centraal. In deze week wordt plenair en klassikaal gewerkt. De leerlingen nemen tekeningen van het bord over in hun schrift, maken aantekeningen en werken die uit. Er worden regelmatig PowerPoint presentaties en korte filmpjes vertoond.

##### *De derde en vierde week*

In de derde en vierde week staat de klimaatverandering centraal. In tegenstelling tot de tweede week zal in dit deel van de periode de nadruk liggen op zelfstandig en in groepjes werken aan verschillende opdrachten. Ook zal er gepresenteerd en/of gedebatteerd worden in de klas.

Allereerst wordt er stilgestaan bij klimaatveranderingen in het verleden, om een kader te bieden voor de huidige klimaatverandering. Vervolgens wordt er ingegaan op verschillende meningen over de klimaatverandering. Er zijn mensen, zoals Al Gore, die zeggen dat de temperatuur stijgt door de menselijke uitstoot van koolstofdioxide. Anderen zeggen dat de stijging een natuurlijke schommeling en de invloed van de mens te verwaarlozen is. Deze verschillende meningen komen ook naar voren in de reacties op de film 'An Inconvenient Truth' van Al Gore of tijdens de onlangs verschenen documentairefilm 'Before the Flood' gemaakt door Fisher Stevens en Leonardo DiCaprio. Een van deze films wordt ook tijdens de periode bekeken. Vervolgens komen aan bod:

1. Oorzaken en gevolgen van de klimaatverandering;
2. Adaptatie en mitigatie;
3. Energieverbruik;
4. Debatteren in de klas.

De volgende onderwerpen komen in ieder geval behandeld:

- Verschillende weerselementen
- Verschillende klimaatfactoren
- Bestuderen van de verschillende lagen van de atmosfeer.



- De korte en de lange waterkringloop.
- Verschillende vormen van neerslag.
- Kenmerken hoge- en lage drukgebieden.
- De mondiale luchtcirculatie.
- Klimaatstelsel van Köppen.
- Klimaatveranderingen in het verleden
- Het versterkte broeikaseffect.

## DOELEN

### VAKGERICHT.

De leerlingen leren:

- verschillende weersinstrumenten die gebruikt worden binnen de meteorologie.
- een weerkaart en een klimaatgrafiek analyseren.
- verschillende factoren kennen die het klimaat beïnvloeden.
- de verschillende lagen in de atmosfeer kennen.
- wat het 'gat in de ozonlaag' is en hoe dit is ontstaan.
- zowel de korte- als de lange waterkringloop verklaren.
- stijgingsregens, stuwingsregens en frontale regens kennen en hoe deze ontstaan.
- de eigenschappen van hoge- en lagedruk kennen en deze eigenschappen koppelen aan convectie.
- de verschillende luchtstromen binnen de verschillende cellen kennen en hoe de winden waaien.
- aan de hand van de Wet van Buys Ballot verklaren waarom de winden een afwijking naar links- of rechts hebben.
- de inter-tropische convergentiezone kennen en welke invloed deze zone heeft op het neerslagpatroon en de (passaat)winden.
- het klimaatstelsel van Köppen kennen en dit koppelen aan verschillende klimaatgrafieken.
- minimaal vier oorzaken van klimaatverandering is het verleden benoemen.
- verschillende onderzoeksmethoden kennen om de klimaten uit het verre verleden te onderzoeken.
- De Milankovitsch variabelen kennen en op welke wijze deze van invloed kunnen zijn op ons klimaat.
- waarin het versterkt broeikaseffect zich onderscheidt van het natuurlijk broeikaseffect.
- het klimaatvraagstuk kennen en hierover een standpunt innemen.

### ONTWIKKELINGSGERICHT:

Het aardrijkskundeonderwijs kent twee aspecten: het fenomeen van de aarde als organisme (gesteentevorming, vulkanisme, zeestromen en klimaten en het werken aan de aarde door de mensen. Soms is dat laatste in nauwe overeenstemming met wat door de ecologische omstandigheden wordt gevraagd, soms wordt het gehele ecosysteem door het menselijk handelen beïnvloed. Er is dus een spanningsveld tussen 'de aarde als woonplaats voor de mens' en 'de mens als bewoner van de aarde'. Zo wordt aardrijkskunde de spiegel van het streven naar het onafhankelijker worden van de mens, van de gebondenheid aan aarde en mensen en reikt het mogelijkheden aan om tot ideeën te komen voor een gezonde 'aard-ontwikkelingskunde'.

De periode Weer en Klimaat sluit hier nauw bij aan. De 10<sup>e</sup> klasser begint de wereld om zich heen als woonplaats van de mens te ontdekken, de natuurlijke omgeving is daar een belangrijk onderdeel van. Daarnaast ontwikkelen de leerlingen in de 10<sup>e</sup> klas verantwoordelijkheidsgevoel, leren ze samenhangen zien en verwerven ze het inzicht in processen. Met name het actuele klimaatvraagstuk leent zich hier heel goed voor. De oorzaken en gevolgen van de klimaatverandering zijn hierbij belangrijk, maar ook de verantwoordelijkheden van het individu. Door verschillende kanten van het klimaatdebat de revue te laten passeren, wordt ook het theoretisch oordeelsvermogen van de leerling ontwikkeld.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

- De leerlingen verwerken de aantekeningen die gegeven worden tijdens de les in hun eigen periodeschrift.
- Tijdens de lessen wordt er gewerkt worden met PowerPointpresentaties en met proefjes, documentaires, debatten, en zelfstandige opdrachten.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

De docent differentieert door middel van verschillende werkwijzen in instructie, leerstof en leertijd.

- In het aardrijkskundelokaal wordt gewerkt in verschillende groepsopstellingen, waarin leerlingen naar niveau en snelheid extra instructie kunnen krijgen. Hierdoor worden ze op het juiste niveau uitgedaagd.
- De docent maakt gebruik van de werkvorm *expertgroepen*. De leerlingen verdiepen zich in een thema en geven aan het einde van de les een klassikale presentatie. Hierdoor worden ze zelf verantwoordelijk voor hun leerproces.
- Aan het einde van de les bespreekt de docent klassikaal de leerdoelen. De leerlingen die moeite hebben met een onderwerp uit de lesstof, krijgen hierover een extra huiswerkopdracht mee.
- Door het aanbieden van een breed en gevarieerd lesaanbod (documentaires, discussies, werkopdrachten, presentaties) wordt er recht gedaan aan verschillende leerstijlen en zullen leerlingen vanuit verschillende invalshoeken de stof machtig worden.

#### AFSLUITING:

- Schoolexamen van behandelde lesstof.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

De periode Weer en Klimaat hangt samen met diverse modules die in de aardrijkskundelessen in de hogere leerjaren aan bod komen. In havo4 en havo5 is er aansluiting aan bij de modules 'Ontwikkelingsland Brazilië', 'Overleven in Europa' en 'Systeem aarde'. In vwo4, vwo5 en vwo6 is er aansluiting aan bij de modules 'Klimaatvraagstukken', 'Zuid-Amerika' en 'Systeem aarde'.

## VAK: Aardrijkskunde

### Leerjaar: 10

Vakles: Bevolking & Ruimte en Water

Niveau: vmbo-t

#### INHOUD VAN DE PERIODELESSEN

##### *Module Bevolking & Ruimte:*

In het 10<sup>e</sup> leerjaar gaan we in de vmbo-t-module Bevolking & Ruimte kijken naar hoe mensen de aarde tot hun thuis hebben gemaakt. Momenteel zijn er zo'n zeven miljard mensen op planeet aarde en dat zal de komende jaren blijven stijgen. Bepaalde delen van de wereld zijn nog steeds aan groeien, maar ook zijn er delen waar er sprake is van krimp. Hoe kan dit? En waarom besluit zo vaak de mens zich te verplaatsen, vaak ook weg van de plaats waar ze geboren zijn? In de loop der jaren zijn er steeds meer steden bijgekomen en wonen er meer mensen in een stad dan op het platteland. Hetzelfde geldt ook voor Nederland. Steden worden zelfs zo groot dat ze aan elkaar groeien en er een heel stedelijk gebied wordt gecreëerd. Waarom vinden mensen dit fijn, terwijl je zou denken dat meer ruimte en natuur de gewenste situatie zou zijn. De mens blijft een dynamisch wezen en migratie zal altijd een onderdeel van ons bestaan zijn. Vandaar dat er uitgebreid naar gekeken zal worden.

De volgende onderwerpen komen in ieder geval aan bod:

- Migratiegeschiedenis van Nederland, Duitsland en China.
- Demografische ontwikkeling van Nederland, Duitsland en China.
- Stedelijke ontwikkeling van Nederland, Duitsland en China.
- Ontwikkeling van grote economische gebieden zoals de Randstad, Ruhrgebied, Parelrivierdelta en de Yangtzedelta.
- Behandelde gebieden in Nederland, Duitsland en China worden met elkaar vergeleken.

#### *Module Water*

Water is een van de belangrijkste onderdelen van ons bestaan. We hebben het nodig om te overleven, we gebruiken het om te douchen, de tuin te besproeien, wassen en nog meer. In Nederland hebben we als waterland onze zaken in orde en er is water in overvloed. Maar vaak beseffen we niet dat er veel met water kan gebeuren. Soms is er een tekort aan, een andere keer is het vervuild en soms kunnen we er niet bij komen. Voor bepaalde landen is water een bron van oorlog. Iedereen wilt het hebben, want het is van levensbelang. Om meer inzicht te krijgen gaan we dus naar diverse landen kijken om de problemen en oplossingen te bekijken.

De volgende onderwerpen komen in ieder geval aanbod:

- Watermanagement in Nederland.
- Korte- en lange waterkringloop.
- China met de twee belangrijkste rivieren (de Yangtze en de Huang He).
- Voor- en nadelen van stuwdammen.
- Droogte in het Midden-Oosten
- Waterverdeling in Israël.
- Conflicten over de waterverdeling van de Nijl, Tigris en Eufraat.

#### DOELEN

VAKGERICHT De leerlingen leren:

#### *Bevolking & Ruimte*

- de kenmerken van een leeftijdsdiagram kennen.
- de herkomst van migranten in Nederland kennen.
- de verschillen in bevolkingsgroei of bevolkingskrimp in regio's van Nederland kennen.
- verklaren waardoor de urbanisatie en suburbanisatie op gang kwam.
- de kenmerken van de leeftijdsopbouw in Duitsland kennen.
- beschrijven welke verschillen er waren tussen oost en west.
- drie kenmerken van de suburbanisatie van Berlijn noemen.
- drie kenmerken noemen van de verstedelijk in Oost-Duitse steden.
- verklaren hoe het Ruhrgebied als stedelijk gebied is ontstaan.
- de verschillen en overeenkomsten kennen tussen Nederland en Duitsland op het gebied van: natuurlijke bevolkingsgroei, leeftijdsopbouw, bevolkingsdichtheid, werkloosheid, vergrijzing.
- een verklaring voor de ongelijke bevolkingsspreiding in China kennen.
- de omvang en richting van de binnenlandse migratie beschrijven en verklaren.
- uitleggen wat de rol van de overheid is bij het bouwen in de stad.
- drie voorbeelden opnoemen van maatregelen tegen vervuiling.
- de overeenkomsten en verschillen van de Parelrivierdelta in China omschrijven.

#### *Water*

- de kenmerken opnoemen van de verschillende landschapsvormen van laag-Nederland.
- de drie verschillende soorten polders en hun kenmerken kennen.
- drie verschillende manieren opnoemen waarop water wordt gewonnen.
- drie verschillende soorten vervuiling van water kennen.
- de vier functies van waterschappen opnoemen.
- de twee oorzaken van de ongelijke bevolkingsspreiding in China kennen.
- verklaren waarom er wateroverlast is bij de Yangtze.

- drie voor- en nadelen Drieklovendam opnoemen.
- twee kenmerken van de klimaten van het Midden-Oosten.
- verklaren waarom grote bevolkingsconcentraties dankzij rivieren mogelijk zijn.
- drie gevolgen opnoemen van de winning van fossiel water.
- de waterbronnen van Israël en de Palestijnse gebieden kennen.
- de kenmerken opnoemen van de verdeling van het water tussen Israëliërs en Palestijnen.
- uitleggen wat het Zuidoost-Anatoliëproject inhoudt: wat, waar en waarom daarom?
- drie oorzaken van het waterconflict over de Eufraat en Tigris opnoemen en verklaren.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

##### *Bevolking & Ruimte*

De leerling in 10-vmbot bereidt zich voor om geleidelijk de wereld in te stappen. Nederland is een klein land waar een grote hoeveelheid mensen wonen. De leerling gaat ontdekken waarom dit zo is en hoe het er in andere landen uitziet. Maar ook hoe de wereld en de bevolking is zich aan het ontwikkelen zijn en wat dat voor de leerling betekent. De leerling ziet in dat de omgeving constant zal veranderen en dat vanuit de leerling ook een actieve, flexibele, lerende houding verwacht wordt, ook als ze klaar zijn met school.

##### *Water*

De gemiddelde Nederlander heeft altijd wel water tot zijn beschikking. Daarnaast hoeven wij ons ook niet zoveel zorgen te maken als het gaat om overstromingen. Andere delen van de wereld hebben het daarentegen moeilijker. De verdeling van water heeft vooral te maken met de welvaart en rijkdom van een land. Vandaar dat het van belang is om niet alleen te kijken naar Nederland, maar ook onze situatie te vergelijken met die van andere landen. De leerling wordt zich bewust van niet alleen de situatie in Nederland en diverse andere landen, maar ook van het effect van het eigen watergebruik. De leerling is onderdeel van de samenleving en ook zijn of haar acties spelen een grote rol voor de toekomst.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Leerlingen werken met een werkboek en een tekstboek. De leerlingen verwerken de aantekeningen die gegeven worden tijdens de les in hun eigen aantekeningenschrift.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

- Leerlingen met behoefte aan uitleggen zitten voorin de klas en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen gaan zitten achterin. Hiervoor is een andere opstelling in de klas nodig.
- De leerlingen krijgen tijdens de les een select aantal opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heengaan, krijgen wat extra verwerkingsopdrachten. Deze gaan dieper in op de stof. Als ze klaar zijn, worden ze aangemoedigd de daarop volgende opdrachten ter verdieping te maken.
- Tijdens de lessen wordt er gebruik gemaakt van diverse werkvormen zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten. Die zorgen ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof nog eens met de leerling om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.

#### AFSLUITING:

- Proefwerk hoofdstuk 1: Bevolking & Ruimte in Nederland
- Proefwerk hoofdstuk 2: Bevolking & Ruimte in Duitsland
- Schoolexamen (Hoofdstuk 1, 2, 3 en de Casus)
- Proefwerk hoofdstuk 1: Water in Nederland

- Proefwerk hoofdstuk 2: Water in China
- Schoolexamen (Hoofdstuk 1, 2, 3 en de Casus)

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Klas 9 & 10: Vaklessen Geschiedenis  
Klas 9: Geologie
- Klas 9 & 10: Vaklessen Economie
- Klas 9 & 10: Vaklessen Aardrijkskunde
- Klas 9: Periode Bronnen van Energie
- Klas 10: Periodes maatschappijleer.
- Klas 10: periode Weer & Klimaat.

## VAK: Aardrijkskunde

### Leerjaar: 10

Vakles domeinen Wereld & Aarde, Wereld, Ontwikkelingsland Brazilië

Niveau: havo

#### INHOUD VAN DE VAKLESSEN

##### *Domein Ontwikkelingsland Brazilië*

In deze module maken havo-leerlingen in het 10<sup>e</sup> leerjaar kennis met dit grote en diverse land. In het eerste hoofdstuk leren ze meer over de (sociaal- en fysisch-) geografische kenmerken van het land en haar ontstaansgeschiedenis. In de andere hoofdstukken worden de stedelijke problematiek, het tropisch regenwoud en de verschillende bevolkingsgroepen in Brazilië behandeld.

##### *Domein Wereld: Arm & Rijk*

In de eerste twee hoofdstukken van de module 'Arm & rijk' staan de verschillen tussen de Verenigde Staten en het minder welvarende Mexico centraal. Er wordt ingezoomd op het grensgebied tussen beide landen en de daar aanwezige buitenlandse bedrijven. Ook wordt aandacht besteed aan de oorzaken en gevolgen van de migratie van Mexicanen naar de Verenigde Staten.

In het derde hoofdstuk staan de wereldwijde verschillen, maar ook de sterkere verbondenheid tussen landen en regio's centraal. Door landen in de wereld met elkaar te vergelijken komen leerlingen meer te weten over de overeenkomsten en verschillen tussen die landen. Leerlingen zullen merken dat er vaak bepaalde patronen te zien zijn in de verspreiding van allerlei menselijke verschijnselen, zoals bevolking en welvaart over de wereld. De meeste gebieden op aarde raken steeds meer onderling verbonden door de groei van de wereldhandel, door investeringen van het bedrijfsleven en door de migratie van grote aantallen mensen. De gevolgen van dit globaliseringproces worden in de laatste paragraaf toegepast op Groot-Brittannië en haar voormalige kolonie India.

##### *Domein Wereld & Aarde*

In hoofdstuk 1 bestuderen de leerlingen het zandlandschap in Nederland. De modernisering en schaalvergroting binnen de landbouw wordt behandeld. Daarnaast bestuderen de leerlingen de gevolgen van de toenemende mondiale handelsvrijheid in landbouwproducten voor de landbouw en het landschap in Europa. In hoofdstuk 2 staan de relaties tussen natuurlijke en landschappelijke verschijnselen in het Middellandse Zeegebied centraal.

De kennis die de leerlingen hebben opgedaan tijdens de vaklessen worden toegepast in een praktijkopdracht. Leerlingen doen onderzoek naar een specifieke agrarische sector (akkerbouw, veeteelt, tuinbouw). Ter verdieping van deze praktische opdracht brengen zij een bezoek aan een

agrarisch ondernemer. De resultaten van het theoretische onderzoek en het veldwerk worden beschreven in het eindverslag en gepresenteerd aan klasgenoten.

#### DOELEN:

#### VAKGERICHT

De leerlingen leren

##### *Domein Wereld*

- de economische, de demografische en de sociaal- culturele kenmerken van de Mexicaans-Amerikaanse grens aan weerszijden verklaren.
- aan de hand van diverse schaalniveaus de oorzaken en de gevolgen van de verschillende migratiebewegingen van de Mexicanen benoemen.
- de eigenschappen en de beperkingen kennen van de economische, demografische en sociaal- culturele factoren, die gebruikt kunnen worden om het ontwikkelingsniveau van landen te vergelijken.
- de gevolgen van globalisering op economisch en cultureel gebied kennen.

##### *Domein Ontwikkelingsland Brazilië*

- de relaties zijn tussen de ligging, de ontstaanswijze en de natuurlijke kenmerken van Brazilië kennen.
- de verschillen in de stedelijke ontwikkeling en de inrichting van het platteland in Brazilië verklaren.
- de politieke, sociaal-culturele, demografische en economische kenmerken van de Braziliaanse bevolking kennen en weet op welke manier deze kenmerken elkaar beïnvloeden.

##### *Domein Wereld & Aarde*

- hoe de landbouw in Nederland en Polen zich heeft ontwikkeld en wat hierin de rol van de EU en de WTO was.
- hoe de toekomst van de landbouw en in Polen uitzielt en weet welke rol de vrijhandel, voedselprijzen en de locatie en de manier van produceren hierin spelen.

##### *Praktische opdracht*

- De leerling formuleert een onderzoeksvraag en verzamelt voor het theoretisch en praktisch onderzoek relevante (primaire en secundaire) data. De leerling is in staat onderzoeksgegevens te bewerken en te analyseren.
- De leerling maakt een koppeling tussen de leerstof uit het boek Overleven in Europa en de verzamelde gegevens uit het praktijkonderzoek.
- Reflecteert op eigen handelen en dat van anderen.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT

De 10<sup>e</sup> klasser begint de wereld om zich heen (als woonplaats van de mens) te ontdekken. Er wordt verder gekeken en grenzen worden verlegd. Aardrijkskunde biedt de leerlingen hierbij een venster: het geeft leerlingen de mogelijkheid om over grenzen heen te kijken. In de havo-vwo-stroom is het vak aardrijkskunde met name gericht op het aspect van aardrijkskunde waarbij 'de mens als bewoner van de aarde' centraal staat. Er wordt echter ook aandacht besteed aan het fenomeen van de aarde als organisme (gesteentevorming, vulkanisme, zeestromen en klimaten). Daarnaast ontwikkelt de leerling in de 10<sup>e</sup> klas verantwoordelijkheidsgevoel, leert het samenhangen te zien en verwerft het inzicht in processen. Diverse thema's die bij aardrijkskunde aan bod komen, zoals het armoede- en het klimaatvraagstuk, lenen zich hier uitermate goed voor. De behandelde stof komt overeen met de (school)examenstof in de methode 'De Geo'.

Leerlingen leren

- Atlas- en kaartvaardigheden;
- oorzaak en gevolg onderscheiden;

- met ruimtelijke schaalniveaus werken;
- verschijnselen of gebieden vanuit verschillende dimensies bekijken;
- Gebieden vergelijken ;
- relaties tussen verschijnselen en gebieden leggen;
- Een eigen mening vormen

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

- PowerPoint presentaties;
- Samenvattingsopdrachten;
- Leerdoelenboekjes;
- Begrippenlijsten;
- Schrijfopdrachten: artikelen, werkstukken en verslagen;
- Film met filmopdracht;
- Discussievormen binnen de leerstof;
- Inleefopdrachten;
- Simulaties en rollenspellen;
- Presentatieopdrachten.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Tijdens de vaklessen zal de docent aan de hand van verschillende werkwijzen differentiëren in instructie, leerstof en leertijd.

- In het aardrijkskundelokaal wordt gewerkt in verschillende groepsopstellingen waarin leerlingen naar niveau en snelheid extra instructie kunnen krijgen. Hierdoor worden de leerlingen op het juiste niveau worden uitgedaagd.
- Tijdens de lessen maakt de docent gebruik van de werkvorm *expertgroepen*. De leerlingen verdiepen zich in een thema en geven aan het einde van de les een klassikale presentatie. Hierdoor worden leerlingen zelf verantwoordelijk voor hun eigen leerproces.
- Aan het einde van de les bespreekt de docent de opgestelde leerdoelen klassikaal. De leerlingen die moeite hebben met een onderwerp uit de lesstof krijgen hiervoor een extra huiswerkopdracht mee.
- Door het aanbieden van een breed en gevarieerd lesaanbod (documentaires, discussies, werkopdrachten, presentaties) wordt recht gedaan aan verschillende leerstijlen en kunnen de leerlingen vanuit verschillende invalshoeken de stof machtig worden.

#### AFSLUITING:

De modules worden afgesloten met een schriftelijke toets (Voortgangstoets of SE) of een praktische opdracht.

De voortgangstoetsen:

- Arm en rijk hoofdstukken 1 en 2.
- Overleven in Europa hoofdstukken 1 en 2.
- Ontwikkelingsland Brazilië hoofdstukken 1 en 2.

De schoolexamens:

- De module Arm en rijk
- De module Ontwikkelingsland Brazilië
- De Praktische opdracht

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

De thema's 'Ontwikkelingsland Brazilië' en 'Overleven in Europa' tonen in sommige paragrafen samenhang, waarbij er overlap is in fysische vraagstukken. Deze leerstof valt onder het domein Aarde. Periodes die ook aansluiten bij dit domein zijn: Geologie (klas 9) en Weer en klimaat (klas 10). De module 'Arm en rijk' en de module 'Ontwikkelingsland Brazilië' tonen in sommige paragrafen samenhang, waarbij er overlap is in de sociale vraagstukken. Deze leerstof valt onder het domein

Wereld. Periodes die ook aansluiten bij dit domein zijn; Politieke besluitvorming (klas 10), Nederlandse economie (klas 10), Debatteren (klas 11) en Milieu en ontwikkelingsproblematiek (klas 11).

## **VAK:       Aardrijkskunde**

**Leerjaar:   10**

**Vaklessen:  Arm & Rijk en Klimaatvraagstukken**

**Niveau:       vwo**

### **INHOUD VAN DE VAKLESSEN:**

#### *Arm & rijk*

In de module 'Arm en rijk' staan in het 10<sup>e</sup> leerjaar in de vwo-lessen drie verdelingsvraagstukken centraal: voedsel, water en olie.

Allereerst houden we ons bezig met de verdeling van voedsel over de wereldbevolking en zoeken we het antwoord op de vraag wat de kenmerken, oorzaken en gevolgen van het wereldvoedselvraagstuk zijn. Het voedselprobleem in de wereld wordt uitgewerkt met voorbeeldland Ethiopië. De leerlingen vormen zich een geografisch beeld van dit land en maken kennis met de bevolking en de landbouw. Ook krijgen ze zicht op de handels- en vervoersstromen tussen gebieden met voedseloverschotten en gebieden met voedseltekorten. Tenslotte onderzoeken leerlingen of er een verband bestaat tussen het voedselvraagstuk in Ethiopië en de wereldhandel en gaan ze op zoek naar oplossingen.

Daarnaast besteden we aandacht aan water als hulpbron op aarde en de problemen die hiermee samenhangen. Er wordt ingezoomd op Israël en de Palestijnen: twee samenlevingen die een beperkte hoeveelheid water te verdelen hebben. Ten slotte besteden we aandacht aan een regio waar watertekort en de ongelijke verdeling ervan leidt tot grote spanningen: het Midden-Oosten.

Dan leren de leerlingen hoe olie en gas zijn ontstaan, waar de belangrijkste olievelden liggen, wie de olie produceert en consumeert en hoe lang we nog over olievoorraden kunnen beschikken. Aan de hand van Irak wordt onderzocht wat de invloed van olie is op de ontwikkeling van een land en welke rol olie in de toekomst in de economie van Irak zal spelen.

#### *Klimaatvraagstukken*

In de module 'Klimaatvraagstukken' besteden we aandacht aan het klimaatsysteem, klimaatverandering en klimaatbeleid.

We beginnen met het klimaatsysteem. We bekijken de atmosfeer, de luchtcirculatie en de oceaanstromingen. Er wordt niet alleen aandacht besteed aan deze drie componenten afzonderlijk, maar ook aan de onderlinge relaties die bestaan tussen deze componenten.

Vervolgens bestuderen we klimaatveranderingen in het verleden. Centraal staat de vraag wat de oorzaken zijn van enkele grote klimaatveranderingen die de aarde in het verleden heeft gekend. Dit hoofdstuk biedt een kader voor het huidige klimaatdebat. Wellicht dat de kennis over het verleden kan helpen om modellen voor de toekomst op te stellen.

Vervolgens leren de leerlingen meer over actuele klimaatverandering en de rol van de mens hierin. Ook wordt aandacht besteed aan de gevolgen van klimaatverandering voor natuur en samenleving. Tenslotte verdiept de leerling zich in beleid dat gericht is op het oplossen van het klimaatvraagstuk, waarbij aandacht is voor verschillende schaalniveaus, lokale omstandigheden en alternatieve energiebronnen.

### **DOELEN**

**VAKGERICHT   De leerlingen leren**



### **Domein Wereld: Arm & rijk**

- uitleggen wat voedseltekorten betekenen voor het Afrikaanse land Ethiopië en wat de achterliggende oorzaken en gevolgen zijn.
- uitleggen waarom de verdeling van water kan leiden tot politieke spanning onder landen.
- uitleggen wat de gevolgen van de toenemende olieschaarste zijn voor olieland Irak, voor Europa en voor de wereld.

### **Domein Aarde: Klimaatvraagstukken**

- de wisselwerking beschrijven en verklaren tussen de atmosfeer, de oceanen en het land bij de totstandkoming van klimaten.
- de oorzaken benoemen en uitleggen van enkele grote klimaatveranderingen die de aarde heeft gekend.
- beschrijven en verklaren welke gevolgen klimaatverandering in de eenentwintigste eeuw kan hebben voor de natuur en mens.
- beschrijven en verklaren welke beleid er nodig is om klimaatverandering in goede banen te leiden.

### **ONTWIKKELINGSGERICHT:**

De 10<sup>e</sup> klasser begint de wereld om zich heen (als woonplaats van de mens) te ontdekken. Er wordt verder gekeken en grenzen worden verlegd. Aardrijkskunde biedt de leerlingen hierbij een venster: het geeft leerlingen de mogelijkheid om over grenzen heen te kijken. In de havo-vwo-stroom is het vak aardrijkskunde met name gericht op het aspect van aardrijkskunde waarbij 'de mens als bewoner van de aarde' centraal staat. Er wordt echter ook aandacht besteed aan het fenomeen van de aarde als organisme (gesteentevorming, vulkanisme, zeestromen en klimaten). Daarnaast ontwikkelt de leerling in de 10<sup>e</sup> klas verantwoordelijkheidsgevoel, leert het samenhangen te zien en verwerft het inzicht in processen. Diverse thema's die bij aardrijkskunde aan bod komen, zoals het armoede- en het klimaatvraagstuk, lenen zich hier uitermate goed voor. De behandelde stof komt overeen met de (school)examenstof in de methode 'De Geo'.

### **WERKWIJZE IN DE LESSEN:**

Over het algemeen zullen de lessen worden ingedeeld in een klassikaal deel en een deel waar de leerlingen zelfstandig aan het werk gaan. De eerste helft van de les wordt er klassikaal theorie overgedragen via directe instructie of een onderwijsleergesprek. Vervolgens gaan de leerlingen met opdrachten aan het werk. Bij deze opdrachten wordt veel gebruik gemaakt van de informatie in het handboek en de opdrachten in het werkboek. Ook wordt getracht met verschillende materialen en opdrachten de verschillende leerstijlen bij de leerlingen aan te spreken. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- PowerPoint presentaties;
- Samenvattingsopdrachten;
- Schrijfopdrachten: artikelen, werkstukken en verslagen;
- Film met filmopdracht;
- Discussievormen binnen de leerstof;
- Inleefopdrachten;
- Simulaties en rollenspellen;
- Presentatieopdrachten.

Er wordt in de les eveneens uitgebreid aandacht besteed aan het oefenen met geografische vaardigheden en werkwijzen (die worden gevraagd tijdens het centraal examen), zoals:

- Atlas- en kaartvaardigheden;
- oorzaak en gevolg onderscheiden;
- met ruimtelijke schaalniveaus werken;
- verschijnselen of gebieden vanuit verschillende dimensies bekijken;

- Gebieden vergelijken ;
- relaties tussen verschijnselen en gebieden leggen;
- Een eigen mening vormen

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Tijdens de vaklessen zijn daarvoor de volgende mogelijkheden bedacht. De docent zelf kan ook zijn eigen methodes toepassen, mocht dat als effectief worden gezien.

- Leerlingen met behoefte aan uitleggen zitten voorin de klas en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen gaan, zitten achterin. Hiervoor is een andere opstelling in de klas nodig.
- De leerlingen krijgen tijdens de les een aantal opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heengaan, krijgen wat extra verwerkingsopdrachten. Deze gaan dieper in op de stof.
- Er wordt ook gebruik gemaakt van diverse werkvormen, zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten. Dit zorgt ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof met de leerling om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden, zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.
- 

#### AFSLUITING:

De kennis wordt getoetst door middel van verschillende voortgangstoetsen en schoolexamentoetsen (SE) zoals opgenomen in het PTA.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Periode Geologie klas 9
- Periode Weer & Klimaat klas 10
- Periode Milieu en Ontwikkeling klas 11
- Vaklessen Geschiedenis, Economie en Aardrijkskunde klas 10

# VAK: Aardrijkskunde

## Leerjaar: 11

Periode: Milieu- en ontwikkelingsproblematiek

Niveau: havo/vwo

### INHOUD VAN DE LESSEN

In deze periode staan in de havo-vwo-lessen in het 11<sup>e</sup> leerjaar twee thema's centraal: Milieuvraagstukken en ontwikkelingsvraagstukken. In de eerste week worden milieuvraagstukken behandeld. Aandacht wordt besteed aan de vraag welke gevolgen ons consumptiepatroon heeft op het milieu, de mondiale voetafdruk en nieuwe oplossingen voor bekende problemen en klimaatverandering.

In de tweede week staan ontwikkelingsproblematiek en -samenwerking centraal. De leerlingen vormen zich een beeld van het begrip 'ontwikkelingsland' en de problematiek die zich in deze landen voordoet. Daarnaast wordt de aandacht gevestigd op het consumptiepatroon van de westerse wereld ten opzichte van de ontwikkelingslanden. De leerlingen vormen een mening over ontwikkelingshulp en -samenwerking.

In de derde week spelen de leerlingen een groot simulatiespel, waarbij het kabinet, politieke partijen, ontwikkelingslanden, multinationals, NGO's en de pers vertegenwoordigd zijn.

DOELEN De leerlingen leren:

VAKGERICHT:

- diverse milieuproblemen kennen en aangeven op welke manier deze milieuproblemen tot stand komen, wat zijn/haar eigen aandeel hierin is en wat mogelijke oplossingen zijn;
- reageren op stellingen met inhoudelijk argumenten;
- milieubeleid en de (internationale) aanpak van de mondiale klimaatverandering kennen;
- vanuit verschillende dimensies kenmerken van ontwikkelingslanden geven en toelichten;
- een beargumenteerde mening geven over ontwikkelingshulp en –samenwerking;
- enkele grote (internationale) ontwikkelingsorganen en –organisaties kennen;
- zich inleven in een rol en vanuit die rol standpunten uitdragen, naar anderen luisteren, reflecteren en tot compromissen komen.

ONTWIKKELINGSGERICHT:

Een belangrijk doel van het aardrijkskundeonderwijs in klas 11 is jongeren ervaringen te laten opdoen zodat ze zich kunnen ontwikkelen tot empathische wereldburgers, met een scherp en helder oordeelsvermogen omtrent ethische vraagstukken en een groeiend verantwoordelijkheidsgevoel. De thema's die tijdens deze periode aan bod komen, sluiten hier nauw bij aan en lenen zich uitstekend voor het innemen van standpunten, maatschappijkritiek en het vormen van een (moreel) oordelend vermogen. De leerlingen worden uitgedaagd om milieu- en ontwikkelingsvraagstukken te analyseren en oplossingen te bedenken. Door de ervaringen die de leerling opdoet tijdens het simulatiespel, kan de motivatie worden aangewakkerd om hier in de toekomst iets mee te doen en zelf initiatieven te ondernemen.

Een belangrijk aspect van deze periode is bewustwording en meningsvorming. Daarnaast ervaren de leerlingen dat de vraagstukken die aan de orde komen, ook morele vraagstukken zijn. De leerlingen werken veel zelfstandig en worden aangespoord om zelf na te denken en te onderzoeken. De meningsvorming en de discussie die daaruit volgt, sluit goed aan bij de leeftijdsfase.

WERKWIJZE IN DE LESSEN:

In deze periode vindt er weinig plenaire, klassikale instructie plaats. De nadruk ligt vooral op het (samen)werken aan opdrachten en discussie en debat. De volgende werkvormen worden (o.a.) ingezet:

- Het bekijken van een documentaire rondom een milieuvraagstuk en/of ontwikkelingsvraagstuk;
- Discussiëren over stellingen;
- Het lezen en analyseren van krantenartikelen en opiniestukken;
- Samenwerkingsopdrachten;
- Zoekopdrachten op internet;
- Het bedenken van een eigen politieke partij en het formuleren van standpunten;
- Het spelen van een simulatiespel gebaseerd op een casus in de vorm van een dilemma waar belangenverstrengeling plaatsvindt. Elke deelnemer of groep deelnemers krijgen hierin een rol met eigen belangen. Deze belangen moeten de deelnemers zo goed mogelijk zien te behartigen binnen de regels van het spel. De deelnemers leven zich in, zoeken extra informatie, communiceren met de andere rollen en stellen eigen standpunten op. De leerlingen houden over hun vorderingen een logboek bij. Aan het eind van het spel vindt er een presentatie en debat plaats waarbij ieders standpunten duidelijk worden, waarna een deelnemer of de hele groep een conclusie trekt. Het proces en de conclusie worden geëvalueerd.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Door het aanbieden van een breed en gevarieerd lesaanbod (documentaires, discussies, werkopdrachten, presentaties) wordt recht gedaan aan verschillende leerstijlen en worden leerlingen vanuit verschillende invalshoeken de stof machtig. De opdrachten zijn veelal 'open' opdrachten, waarbij leerlingen worden uitgedaagd om te onderzoeken en de uitkomsten zo goed mogelijk te verwoorden. Deze uitkomsten liggen niet vast en zullen per leerling verschillen.

Met name tijdens het simulatiespel kan ingespeeld worden op verschillen tussen leerlingen. Er zijn verschillende rollen die om verschillende vaardigheden vragen. De docenten kijken bij het toewijzen van deze rollen naar de individuele leerling. Een rol kan toegewezen worden omdat deze een leerling 'op het lijf geschreven is' of juist omdat een leerling bij het zich eigen maken van de rol, bepaalde vaardigheden (verder) kan ontwikkelen.

#### AFSLUITING:

De leerlingen werken alle opdrachten zorgvuldig in hun schrift uit. Daarnaast houden ze een logboek van het simulatiespel bij en schrijven ze een reflectie. Deze opdrachten, het logboek en de reflectie worden als verslag ingeleverd. Het geheel wordt beoordeeld met een cijfer dat meetelt als schoolexamencijfer voor aardrijkskunde (vwo) of Algemene Natuurwetenschappen (havo).

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

Deze periode hangt samen met diverse thema's die in de vaklessen Aardrijkskunde in de hogere leerjaren aan bod komen. Daarnaast is er een raakvlak met diverse periodes Maatschappijleer, zoals 'rechtstaat en politiek'.

# VAK: Aardrijkskunde

**Leerjaar: 11**

Vakles:

Niveau: havo

## INHOUD VAN DE VAKLESSEN:

### **Domein aarde**

In de havo-lessen Aardrijkskunde in het 11<sup>e</sup> leerjaar verdiepen de leerlingen verdiepen in diverse fysisch geografische onderwerpen. Allereerst staat de 'actieve aarde' centraal, waarbij plaattektoniek en endogene processen en de gevolgen daarvan worden behandeld. Vervolgens komen exogene processen aan bod. De leerlingen leren meer over de afbraak en vorming van landschappen. Ook leren de leerlingen meer over de klimaten en de landschapszones die de aarde kent. Tot slot richten de leerlingen zich op de vraag welke risico's mensen lopen in gebieden waar natuurlijke gevaren voorkomen en onderzoekt hoe de mensen daarmee omgaan. Er wordt gekeken naar twee gebieden in de Verenigde Staten met natuurlijke gevaren: Californië vanwege aardbevingen en Florida vanwege de jaarlijks terugkerende orkanen.

### **Domein leefomgeving**

We beginnen met verschillende aspecten van het overstromingsgevaar van de grote rivieren in Nederland en hoe deze zich verhouden tot elkaar. Vervolgens leren de leerlingen wat de relatie is tussen klimaatverandering, zeespiegelstijging, bodemdaling en wateroverlast. Ook wordt een antwoord gezocht op de vraag hoe de ruimtelijke inrichting van het landschap de kans op een overstroming beïnvloedt en staat het Nederlandse rivierbeleid centraal. Tenslotte verdiepen de leerlingen zich in de wereld van de stad en zoeken zij naar een antwoord op de vraag of de groei van de stedelijke economie samen kan gaan met een vergroting van welvaart en welzijn. Verschillende actuele thema's, zoals leefbaarheid, congestieproblemen, segregatie- en innovatievraagstukken, passeren de revue.

### **Herhaling van examenthema's, aardrijkskundige vaardigheden en werkwijzen**

In het laatste blok herhalen de leerlingen aan de hand van de syllabus alle examenthema's en oefenen ze met de aardrijkskunde vaardigheden en werkwijzen. Aan bod komen de kernbegrippen en kernthema's behorende bij de domeinen 'Wereld', 'Aarde', 'Gebieden' en 'Ontwikkelingsland'.

De leerlingen oefenen met het herkennen en beantwoorden van geografische vragen, vergelijken verschijnselen en gebieden, leggen relaties binnen een gebied en tussen gebieden en verschijnselen, en beschrijven en analyseren gebieden vanuit verschillende dimensies en op verschillende ruimtelijke schalen. Ook besteden ze aandacht aan het selecteren, lezen, analyseren en interpreteren van kaarten bij het beantwoorden van geografische vragen.

## DOELEN

### VAKGERICHT

De leerlingen leren:

#### *Domein aarde*

- de endogene processen die samenhangen met de platentektoniek verklaren;
- hoe exogene processen als erosie, verwerking en sedimentatie op het landschap inwerken en deze processen verklaren;
- hoe het (globale) klimaatsysteem werkt;
- de kenmerken van de verschillende landschapszones op aarde kennen en hoe veranderingen in de zones tot stand komen;

- welke risico's mensen in gebieden in de VS, waar natuurlijke gevaren voorkomen, lopen en hoe zij hier mee omgaan.

#### *Domein leefomgeving*

- op welke manier Nederland het integrale waterbeleid vormgeeft;
- wat de oorzaken en de gevolgen van overstromingsrisico's van de grote rivieren, van wateroverlast en watertekorten zijn en met welke maatregelen deze problemen kunnen worden aangepakt;
- wat de belangrijkste stedelijke ontwikkelingen in Nederland zijn en welke gevolgen deze ontwikkelingen hebben;
- hoe de leefbaarheid en de stedelijke kwaliteit van wijken en buurten in Nederlandse steden kan worden versterkt.
- een eigen onderzoek in de eigen omgeving uitvoeren en daarbij aardrijkskundige werkwijzen en vaardigheden toepassen.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

In klas 11 beginnen leerlingen subtiele correlaties in het web van oorzaak en gevolg te begrijpen. Dit soort denken is nodig om complexe verschijnselen zoals ecosystemen te begrijpen. Een specifiek geografisch thema voor deze klas is de *eco-geografie*. Hierbij word het samenspel tussen de ruimte/atmosfeer, de reliëfstructuur van het aardoppervlak, het klimaat, de vegetatie en de mens onderzocht. Hierbij is steeds meer aandacht voor meer economische en sociale geografie. Het is voor de leerlingen belangrijk dat niet alleen negatieve ontwikkelingen, zoals vervuiling en ecologische vernietiging worden besproken, maar er moet ook een begin getoond worden van een onderzoek naar hoe de aarde evolueert.

Een belangrijk doel van het aardrijkskundeonderwijs in klas 11 en 12 is om jongeren ervaringen te laten opdoen om zich te ontwikkelen tot empathische wereldburgers, met een scherp en helder oordeelsvermogen omtrent ethische vraagstukken en een groeiend verantwoordelijkheidsgevoel. De thema's die tijdens de vaklessen aardrijkskunde in klas 11 worden behandeld (en die hierboven zijn beschreven), lenen zich uitstekend voor het innemen van standpunten, maatschappijkritiek en het vormen van een (moreel) oordelend vermogen. De leerlingen worden uitgedaagd om aardrijkskundige vraagstukken te analyseren en oplossingen te bedenken op wijk-, stads- of nationaal niveau, zowel sociaal gericht als ruimtelijke gericht. Door dergelijke ervaringen tijdens het onderwijs op te doen, zoals tijdens veldwerk en onderzoek in een stadswijk, kan de motivatie worden aangewakkerd om hier in de toekomst iets mee te doen en zelf initiatieven te ondernemen.

Waar het om gaat, is dat leerlingen kunnen ervaren dat aardrijkskundige vraagstukken heel vaak morele vraagstukken zijn. Het vluchtelingenprobleem, de multiculturele samenleving, het wereldvoedselvraagstuk, de grondstoffendeling, de verdeling van de wereld in centrum, semiperiferie en periferie, de mondiale arbeidsverdeling, globalisering, cultuurverschillen, milieuvervuiling-, -uitputting en aantasting: in al die vraagstukken speelt de vraag: Hoe daarin zo te handelen, dat dit leidt tot welzijn voor alle betrokkenen?

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Over het algemeen worden de lessen ingedeeld in een klassikaal deel en een deel waar de leerlingen zelfstandig aan het werk gaan. De eerste helft van de les wordt klassikaal theorie overgedragen via een plenair hoorcollege of een onderwijsleergesprek. Vervolgens gaan de leerlingen met opdrachten aan het werk. Bij deze opdrachten wordt veel gebruik gemaakt van de informatie in het handboek en de opdrachten in het werkboek. Ook worden met verschillende materialen en opdrachten die door de docent worden geleverd, de verschillende leerstijlen bij de leerlingen aangesproken. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- PowerPoint presentaties;
- Samenvattingsopdrachten;
- Schrijfopdrachten: artikelen, werkstukken en verslagen;
- Film met filmopdracht;

- Discussievormen binnen de leerstof;
- Inleefopdrachten;
- Simulaties en rollenspellen;
- Presentatieopdrachten.

Er wordt in de les eveneens uitgebreid aandacht besteed aan het oefenen met geografische vaardigheden en werkwijzen (die worden gevraagd tijdens het centraal examen), zoals:

- Atlas- en kaartvaardigheden;
- Onderscheiden van oorzaak en gevolg;
- Werken met ruimtelijke schaalniveaus;
- Het bekijken van verschijnselen of gebieden vanuit verschillende dimensies;
- Het vergelijken van gebieden;
- Het leggen van relaties tussen verschijnselen en gebieden;
- Meningsvorming.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN

Om op een juiste manier met verschillen om te gaan, zetten wij de volgende methoden in. Deze methoden hoeven niet elke les te worden toegepast.

- Na de plenaire instructie is er de mogelijkheid tot een verlengde instructie. Leerlingen die behoefte hebben aan extra uitleg zitten voorin de klas en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen gaan, zitten achterin. Hiervoor wordt in het aardrijkskundelokaal gebruikt gemaakt van een binnenring en een buitenring;
- De leerlingen krijgen tijdens de les een selectie opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heengaan, krijgen extra verwerkingsopdrachten/verdiepingsopdrachten.
- Leerlingen kunnen tijdens het maken van opdrachten kiezen tussen diverse opdrachten: zij maken bijvoorbeeld de opdrachten die passen bij een onderwerp of thema dat ze nog niet beheersen;
- Tijdens de lessen wordt er gebruik gemaakt van diverse werkvormen, zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten, etc. Dit zorgt ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent de leerstof met de leerlingen om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden, zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.

#### AFSLUITING

De leerstof wordt getoetst door middel van verschillende schoolexamentoetsen (SE) zoals opgenomen in het PTA.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN

Het thema 'systeem aarde' hangt duidelijk samen met de periodes 'geologie' (klas 9) en 'weer en klimaat' (klas 10).

**VAK:       Aardrijkskunde**

**Leerjaar:   11**

Vakles:

Niveau:       vwo

INHOUD VAN DE LESSEN:

### **Domein Wereld**

In de vwo-lessen Aardrijkskunde in het 11<sup>e</sup> leerjaar beginnen de leerlingen met een verkenning van de verschillen tussen een aantal macroregio's in de wereld. Nadat de leerlingen hebben geleerd hoe en met welke typen kenmerken je kunt regionaliseren, verdiepen ze zich in de macroregio's Europa, de Islamitische wereld, sub-Sahara-Afrika, Oost-Azië en Zuidoost-Azië.

Vervolgens bestuderen de leerlingen de samenhang tussen deze regio's. Ze leren meer over het ontstaan van het wereldsysteem en houden zich bezig met recente veranderingen in dit systeem. Ook worden de politieke en culturele dimensies van globalisering besproken, waaronder de toename van ruimtelijke verschillen. Speciale aandacht gaat uit naar de mensen die door al die verschillen op zoek gaan naar een plaats waar ze misschien een beter leven zullen hebben.

Aansluitend zoeken de leerlingen het verband tussen het sociaaleconomische ontwikkelingspeil en een aantal bevolkingskenmerken en betrekken dit op een centrumland (Duitsland), een semi-perifeer land (Tsjechië) en een perifeer land (Egypte). De invloed van globalisering en de gevolgen daarvan voor de sociale en ruimtelijke ongelijkheid spelen op de achtergrond mee.

Tot slot wordt gekeken naar de rol en de functies die wereldsteden hebben. De mondiale invloed van deze steden wordt toegelicht aan de hand van de steden New York, Los Angeles en Washington.

### **Domein Zuid-Amerika**

In de module *Zuid-Amerika* maken de leerlingen kennis met dit grote en diverse continent aan de hand van een aantal thema's.

Allereerst houden ze zich bezig met de fysische-geografie van dit werelddeel. De leerlingen leren over de verschillende klimaten, de vegetatiezones, de geologie en de grote rivieren in dit continent.

Vervolgens bekijken ze het stedelijk landschap en staat de bevolking van Zuid-Amerika centraal. De demografische, economische, politieke en culturele kenmerken passeren de revue. De leerlingen bestuderen de sterke verstedelijking, de ongelijke bevolkingsspreiding en de betrekkelijk lage bevolkingsdichtheid. Er wordt gesproken over de economische ontwikkeling en de sociale tegenstellingen. Ze zien hoe de kolonisatoren een Zuid-Europees en rooms-katholiek stempel op het continent drukten.

Ook leren de leerlingen meer over de relaties binnen Zuid-Amerika. Er wordt geleerd hoe enerzijds conflicten en tegengestelde politieke en economische opvattingen hebben geleid tot verschillende machtsblokken. Ook richten we onze blik op de relaties tussen Zuid-Amerika en de rest van de wereld. Handel en globalisering staan hier centraal, met voorbeelden van uitwerking daarvan op lokale samenlevingen.

Tot slot staan enkele actuele vraagstukken in Zuid-Amerika centraal. De gevolgen van de winning van natuurlijke hulpbronnen wordt bekeken, waarbij wordt ingezoomd op Amazonië en Bolivia. Ook bestuderen ze de natuurlijke gevaren op het continent: Welke gevaren komen hier voor en hoe gaat men hier mee om? Tot slot wordt het verschil bekeken tussen stedelijke gebieden en plattelandsgebieden in Ecuador en Brazilië.

### **Eigen onderzoek**

De leerlingen voeren een sociaal- geografisch onderzoek uit in de eigen omgeving. Hierbij doen ze onderzoek naar de leefbaarheid in een aantal Rotterdamse wijken. Hierbij zal er zowel een theoretisch vooronderzoek als een praktisch veldwerkonderzoek worden verricht. Hierbij worden aardrijkskundige



werkwijzen en vaardigheden toegepast. Tevens wordt gebruik gemaakt van het Stappenplan geografisch onderzoek. De resultaten worden verwerkt in een onderzoeksverslag dat klassikaal wordt gepresenteerd.

## DOELEN

### VAKGERICHT

De leerlingen leren:

#### **Domein wereld**

- de belangrijkste sociaalgeografische indelingskenmerken van en processen in de macroregio's Europa, de islamitische wereld, Sub-Sahara-Afrika, Oost-Azië en Zuidoost-Azië kennen;
- welke processen hebben geleid tot het huidige patroon van samenhang tussen en verscheidenheid in relaties van de landen in het wereldsysteem;
- de verschillen, de overeenkomsten en de relaties kennen tussen de economie, de demografie en de verstedelijking in een centrumland, een semi-perifeer en een perifeer land;
- hoe de globalisering de ontwikkeling van de steden New York, Washington en Los Angeles heeft beïnvloed.

#### **Domein Zuid-Amerika**

- de relaties tussen de ligging, de natuurlijke kenmerken en het ingerichte landschap van Zuid-Amerika kennen;
- hoe Zuid-Amerika zich vanuit verschillende dimensies heeft ontwikkeld tot de tegenwoordige samenleving;
- door welke relaties en op welke wijze de landen in Zuid-Amerika onderling en met de wereld verbonden zijn;
- welke milieuvraagstukken over natuurlijke hulpbronnen in Zuid-Amerika voorkomen en hoe ze worden opgelost;
- welke natuurlijke gevaren in Zuid-Amerika voorkomen en hoe hiermee om wordt gegaan;
- welke vraagstukken er in Zuid-Amerika zijn over de verschillen tussen stad en platteland en hoe ze worden opgelost.

### ONTWIKKELINGSGERICHT:

In klas 11 beginnen leerlingen subtiele correlaties in het web van oorzaak en gevolg te begrijpen. Dit soort denken is nodig om complexe verschijnselen zoals ecosystemen te begrijpen. Een specifiek geografisch thema voor deze klas is de *eco-geografie*. Hierbij wordt het samenspel tussen de ruimte/atmosfeer, de reliëfstructuur van het aardoppervlak, het klimaat, de vegetatie en de mens onderzocht. Hierbij is steeds meer aandacht voor meer economische en sociale geografie. Het is voor de leerlingen belangrijk dat niet alleen negatieve ontwikkelingen, zoals vervuiling en ecologische vernietiging worden besproken, maar er moet ook een begin getoond worden van een onderzoek naar hoe de aarde evolueert.

Een belangrijk doel van het aardrijkskundeonderwijs in klas 11 en 12 is om jongeren ervaringen te laten opdoen om zich te ontwikkelen tot empathische wereldburgers, met een scherp en helder oordeelsvermogen omtrent ethische vraagstukken en een groeiend verantwoordelijkheidsgevoel. De thema's die tijdens de vaklessen aardrijkskunde in klas 11 worden behandeld (en die hierboven zijn beschreven), lenen zich uitstekend voor het innemen van standpunten, maatschappijkritiek en het vormen van een (moreel) oordelend vermogen. De leerlingen worden uitgedaagd om aardrijkskundige vraagstukken te analyseren en oplossingen te bedenken op wijk-, stads- of nationaal niveau, zowel sociaal gericht als ruimtelijke gericht. Door dergelijke ervaringen tijdens het onderwijs op te doen, zoals tijdens veldwerk en onderzoek in een stadswijk, kan de motivatie worden aangewakkerd om hier in de toekomst iets mee te doen en zelf initiatieven te ondernemen.

Waar het om gaat, is dat leerlingen kunnen ervaren dat aardrijkskundige vraagstukken heel vaak morele vraagstukken zijn. Het vluchtelingenprobleem, de multiculturele samenleving, het wereldvoedselvraagstuk, de grondstoffendeling, de verdeling van de wereld in centrum, semiperiferie

en periferie, de mondiale arbeidsverdeling, globalisering, cultuurverschillen, milieuvervuiling, - uitputting en aantasting: in al die vraagstukken speelt de vraag: Hoe daarin zo te handelen, dat dit leidt tot welzijn voor alle betrokkenen?

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Over het algemeen worden de lessen worden ingedeeld in een klassikaal deel en een deel waar de leerlingen zelfstandig aan het werk gaan. De eerste helft van de les wordt klassikaal theorie overgedragen via directe instructie of een onderwijsleergesprek. Vervolgens gaan de leerlingen met opdrachten aan het werk.

Bij deze opdrachten wordt veel gebruik gemaakt van de informatie in het handboek en de opdrachten in het werkboek. Ook worden met verschillende materialen/opdrachten die door de docent worden geleverd, de verschillende leerstijlen bij de leerlingen aangesproken. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- PowerPoint presentaties;
- Samenvattingsopdrachten;
- Schrijfopdrachten: artikelen, werkstukken en verslagen;
- Film met filmopdracht;
- Discussievormen binnen de leerstof;
- Inleefopdrachten;
- Simulaties en rollenspellen;
- Presentatieopdrachten.
- Onderzoekopdrachten.

Er wordt in de les eveneens uitgebreid aandacht besteed aan het oefenen met geografische vaardigheden en werkwijzen (die worden gevraagd tijdens het centraal examen), zoals:

- Atlas- en kaartvaardigheden;
- Onderscheiden van oorzaak en gevolg;
- Werken met ruimtelijke schaalniveaus;
- Het bekijken van verschijnselen of gebieden vanuit verschillende dimensies;
- Het vergelijken van gebieden;
- Het leggen van relaties tussen verschijnselen en gebieden;
- Meningsvorming.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Tijdens de vaklessen differentieert de docent met verschillende werkwijzen in instructie, leerstof en leertijd.

- In het aardrijkskundelokaal wordt gewerkt in verschillende groepsopstellingen waarin leerlingen naar niveau en snelheid extra instructie kunnen krijgen van de docent. Hierdoor zullen de leerlingen op het juiste niveau worden uitgedaagd.
- Tijdens de lessen maakt de docent gebruik van de werkvorm *expertgroepen*. De leerlingen verdiepen zich in een thema en geven aan het einde van de les een klassikale presentatie. Hierdoor worden leerlingen zelf verantwoordelijk voor hun leerproces.
- Aan het einde van de les bespreekt de docent klassikaal de opgestelde leerdoelen. De leerlingen die moeite hebben met een onderwerp uit de lesstof, krijgen hier een extra huiswerkopdracht van mee.
- Door het aanbieden van een breed en gevarieerd lesaanbod (documentaires, discussies, werkopdrachten, presentaties) wordt recht gedaan worden aan verschillende leerstijlen en worden de leerlingen vanuit verschillende invalshoeken de stof machtig.

#### AFSLUITING:

De leerstof wordt getoetst door middel van schoolexamentoetsen (SE) zoals opgenomen in het PTA.

- Globalisering hoofdstukken 1 t/m 3.
- Globalisering hoofdstuk 4 en Zuid- Amerika hoofdstuk 1.
- Zuid- Amerika hoofdstukken 2 t/m 5.
- Het eigen onderzoek.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

De module 'Zuid- Amerika' toont in sommige paragrafen samenhang met de modules Klimaatvraagstukken (klas 9) en Arm en rijk (klas 9), waarbij er overlap is in fysische vraagstukken. Deze leerstof valt onder het domein Aarde. Periodes die ook aansluiten bij dit domein zijn; Geologie (klas 9) en Weer en klimaat (klas 10).

De module 'Globalisering' en de module 'Zuid- Amerika' tonen in sommige paragrafen samenhang met de modules Klimaatvraagstukken (klas 9) en Arm en rijk (klas 9) , waarbij er overlap is in de sociale vraagstukken. Deze leerstof valt onder het domein Wereld. Periodes die ook aansluiten bij dit domein zijn; de maatschappijleerperiodes en de periode Milieu en ontwikkelingsproblematiek (klas 11).

## VAK: Aardrijkskunde

### Leerjaar: 12

Vakles:

Niveau: havo

#### INHOUD VAN DE VAKLESSEN:

##### **Domein aarde**

In de havo-lessen Aardrijkskunde in het 12 leerjaar verdiepen de leerlingen zich in diverse fysisch geografische onderwerpen. Allereerst staat de 'actieve aarde' centraal, waarbij plaattektoniek en endogene processen en de gevolgen daarvan worden behandeld. Vervolgens komen exogene processen aan bod. De leerlingen leren meer over de afbraak en vorming van landschappen. Ook leren de leerlingen meer over de klimaten en de landschapszones die de aarde kent. Tot slot richten de leerlingen zich op de vraag welke risico's mensen lopen in gebieden waar natuurlijke gevaren voorkomen en onderzoekt hoe de mensen daarmee omgaan. Er wordt gekeken naar twee gebieden in de Verenigde Staten met natuurlijke gevaren: Californië vanwege aardbevingen en Florida vanwege de jaarlijks terugkerende orkanen.

##### **Domein leefomgeving**

We beginnen met verschillende aspecten van het overstromingsgevaar van de grote rivieren in Nederland en hoe deze zich verhouden tot elkaar. Vervolgens leren de leerlingen wat de relatie is tussen klimaatverandering, zeespiegelstijging, bodemdaling en wateroverlast. Ook wordt een antwoord gezocht op de vraag hoe de ruimtelijke inrichting van het landschap de kans op een overstroming beïnvloedt en staat het Nederlandse rivierbeleid centraal. Tenslotte verdiepen de leerlingen zich in de wereld van de stad en zoeken zij naar een antwoord op de vraag of de groei van de stedelijke economie samen kan gaan met een vergroting van welvaart en welzijn. Verschillende actuele thema's, zoals leefbaarheid, congestieproblemen, segregatie- en innovatievraagstukken, passeren de revue.

#### **Herhaling examenthema's, aardrijkskunde vaardigheden en werkwijzen**

In het laatste blok herhalen de leerlingen aan de hand van de syllabus alle examenthema's en oefenen we met de aardrijkskundige vaardigheden en werkwijzen. Aan bod komen de kernbegrippen en kernthema's behorende bij de domeinen 'Wereld', 'Aarde', 'Gebieden' en 'Ontwikkelingsland'.

De leerlingen oefenen met het herkennen en beantwoorden van geografische vragen, verschijnselen en gebieden vergelijken, relaties leggen binnen een gebied en tussen gebieden en verschijnselen en gebieden vanuit verschillende dimensies en op verschillende ruimtelijke schalen beschrijven en analyseren. Ook besteden ze aandacht aan het selecteren, lezen, analyseren en interpreteren van kaarten bij het beantwoorden van geografische vragen.

## DOELEN

### VAKGERICHT

De leerlingen leren:

#### *Domein aarde*

- de endogene processen die samenhangen met de platentektoniek verklaren;
- hoe exogene processen als erosie, verwerking en sedimentatie op het landschap inwerken en deze processen verklaren;
- hoe het (globale) klimaatsysteem werkt;
- de kenmerken van de verschillende landschapszones op aarde kennen en hoe veranderingen in de zones tot stand komen;
- welke risico's mensen lopen in gebieden in de VS, waar natuurlijke gevaren voorkomen en hoe zij hier mee omgaan.

#### *Domein leefomgeving*

- op welke manier Nederland het integrale waterbeleid vormgeeft;
- de oorzaken en de gevolgen van overstromingsrisico's van de grote rivieren kennen, van wateroverlast en watertekorten en met welke maatregelen deze problemen kunnen worden aangepakt;
- de belangrijkste stedelijke ontwikkelingen in Nederland kennen en welke gevolgen deze ontwikkelingen hebben;
- hoe de leefbaarheid en de stedelijke kwaliteit van wijken en buurten in Nederlandse steden kunnen worden versterkt.
- een eigen onderzoek in de eigen omgeving uitvoeren, waarbij aardrijkskundige werkwijzen en vaardigheden worden toegepast.

### ONTWIKKELINGSGERICHT:

Zoekend naar een eigen oordeel verdiepen de leerlingen in de 12<sup>e</sup> klas zich in diverse wereld- en maatschappijbeelden. Zo ook bij het vak Aardrijkskunde.

Het domein aarde leent zich uitstekend voor het zien van samenhangen en het inzicht krijgen in oorzaak-gevolg relaties en het leren synthetiserend te denken. De leerlingen ontwikkelen daarnaast begrip voor de aarde als één organisme, waarin alle sferen (asthenosfeer, lithosfeer, hydrosfeer, biosfeer en atmosfeer) samenhangen en samenwerken. Alle elementen werken samen en maken het leven mogelijk. Het is belangrijk dat leerling het gevoel krijgen dat er heelheid is en samenhang. Een belangrijk doel van het aardrijkskundeonderwijs in klas 11 en 12 is om jongeren ervaringen te laten opdoen om zich te ontwikkelen tot empathische wereldburgers, met een scherp en helder oordeelsvermogen omtrent ethische vraagstukken en een groeiend verantwoordelijkheidsgevoel. Het domein *Leefomgeving* leent zich voor het innemen van standpunten, maatschappijkritiek en het vormen van een (moreel) oordelend vermogen. De leerlingen worden uitgedaagd om aardrijkskundige vraagstukken te analyseren en oplossingen te bedenken op wijk-, stads- of nationaal niveau. Zowel sociaal gericht als ruimtelijk gericht. Door dergelijke ervaringen tijdens het onderwijs op te doen, zoals tijdens veldwerk en onderzoek in een stadswijk, kan de motivatie worden aangewakkerd om hier in de toekomst iets mee te doen en zelf initiatieven te ondernemen.

Waar het om gaat, is dat leerlingen kunnen ervaren dat aardrijkskundige vraagstukken heel vaak morele vraagstukken zijn. Het vluchtelingenprobleem, de multiculturele samenleving, het wereldvoedselvraagstuk, de grondstoffendeling, de verdeling van de wereld in centrum, semiperiferie en periferie, de mondiale arbeidsverdeling, globalisering, cultuurverschillen, milieuvervuiling, -uitputting- en -aantasting: in al die vraagstukken speelt de vraag: Hoe daarin zo te handelen, dat dit leidt tot welzijn voor alle betrokkenen?

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Over het algemeen worden de lessen worden ingedeeld in een klassikaal deel en een deel waar de leerlingen zelfstandig aan het werk gaan. De eerste helft van de les wordt klassikaal theorie overgedragen via directe instructie of een onderwijsleergesprek. Vervolgens gaan de leerlingen met opdrachten aan het werk.

Bij deze opdrachten wordt veel gebruik gemaakt van de informatie in het handboek en de opdrachten in het werkboek. Ook worden met verschillende materialen/opdrachten die door de docent worden geleverd, de verschillende leerstijlen bij de leerlingen aangesproken. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- PowerPoint presentaties;
- Samenvattingsopdrachten;
- Schrijfopdrachten: artikelen, werkstukken en verslagen;
- Film met filmopdracht;
- Discussievormen binnen de leerstof;
- Inleefopdrachten;
- Simulaties en rollenspellen;
- Presentatieopdrachten.
- Onderzoekopdrachten.

Er wordt in de les eveneens uitgebreid aandacht besteed aan het oefenen met geografische vaardigheden en werkwijzen (die worden gevraagd tijdens het centraal examen), zoals:

- Atlas- en kaartvaardigheden;
- Onderscheiden van oorzaak en gevolg;
- Werken met ruimtelijke schaalniveaus;
- Het bekijken van verschijnselen of gebieden vanuit verschillende dimensies;
- Het vergelijken van gebieden;
- Het leggen van relaties tussen verschijnselen en gebieden;
- Meningsvorming.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN

Om op een juiste manier met verschillen om te gaan, zetten wij de volgende methoden in. Deze methoden hoeven niet elke les te worden toegepast.

- Na de plenaire instructie is er de mogelijkheid tot een verlengde instructie. Leerlingen die behoefte hebben aan extra uitleg zitten voorin de klas en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen gaan zitten achterin. Hiervoor wordt in het aardrijkskundelokaal gebruikt gemaakt van een binnenring en een buitenring;
- De leerlingen krijgen tijdens de les een selectie opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heengaan, krijgen extra verwerkingsopdrachten/verdiepingsopdrachten.
- Leerlingen kunnen tijdens het maken van opdrachten kiezen tussen diverse opdrachten: zij maken bijvoorbeeld de opdrachten die passen bij een onderwerp of thema dat ze nog niet beheersen.
- Tijdens de lessen wordt er ook gebruik gemaakt van diverse werkvormen, zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten, etc. Dit zorgt ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.

- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof met de leerlingen om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden, zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.

#### **AFSLUITING**

De leerstof wordt getoetst door middel van verschillende schoolexamentoetsen (SE) zoals opgenomen in het PTA.

#### **VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN**

Het thema 'systeem aarde' hangt duidelijk samen met de periodes 'Geologie' (klas 9) en 'Weer en Klimaat' (klas 10).

# VAK: Aardrijkskunde

## Leerjaar: 12

Vakles:

Niveau: vwo

### INHOUD VAN DE LESSEN:

In de vwo-lessen Aardrijkskunde in het 12 leerjaar verdiepen de leerlingen zich in diverse fysisch geografische onderwerpen. Allereerst staat de 'actieve aarde' centraal, waarbij plaattektoniek en endogene processen en de gevolgen daarvan worden behandeld. Vervolgens komen exogene processen aan bod. De leerlingen leren meer over de afbraak en vorming van landschappen. Ook leren de leerlingen meer over de klimaten en de landschapszones die de aarde kent. Tot slot richten de leerlingen zich op de vraag welke risico's mensen lopen in gebieden waar natuurlijke gevaren voorkomen en onderzoekt hoe de mensen daarmee omgaan. Er wordt gekeken naar twee gebieden in de Verenigde Staten met natuurlijke gevaren: Californië vanwege aardbevingen en Florida vanwege de jaarlijks terugkerende orkanen.

### Domein leefomgeving

We beginnen met verschillende aspecten van het overstromingsgevaar van de grote rivieren in Nederland en hoe deze zich verhouden tot elkaar. Vervolgens leren de leerlingen wat de relatie is tussen klimaatverandering, zeespiegelstijging, bodemdaling en wateroverlast. Ook wordt een antwoord gezocht op de vraag hoe de ruimtelijke inrichting van het landschap de kans op een overstroming beïnvloedt en staat het Nederlandse rivierbeleid centraal. Tenslotte verdiepen de leerlingen zich in de wereld van de stad en zoeken zij naar een antwoord op de vraag of de groei van de stedelijke economie samen kan gaan met een vergroting van welvaart en welzijn. Verschillende actuele thema's, zoals leefbaarheid, congestieproblemen, segregatie- en innovatievraagstukken, passeren de revue.

### Herhaling examenthema's, aardrijkskunde vaardigheden en werkwijzen

In het laatste blok herhalen de leerlingen aan de hand van de syllabus alle examenthema's en oefenen we met de aardrijkskundige vaardigheden en werkwijzen. Aan bod komen de kernbegrippen en kernthema's behorende bij de domeinen 'Wereld', 'Aarde', 'Gebieden' en 'Ontwikkelingsland'.

De leerlingen oefenen met het herkennen en beantwoorden van geografische vragen, verschijnselen en gebieden vergelijken, relaties leggen binnen een gebied en tussen gebieden en verschijnselen en gebieden vanuit verschillende dimensies en op verschillende ruimtelijke schalen beschrijven en analyseren. Ook besteden ze aandacht aan het selecteren, lezen, analyseren en interpreteren van kaarten bij het beantwoorden van geografische vragen.

### DOELEN

#### VAKGERICHT

De leerlingen leren:

#### *Domein aarde*

- de endogene processen die samenhangen met de platentektoniek verklaren;
- hoe exogene processen als erosie, verwerking en sedimentatie op het landschap inwerken en deze processen verklaren;
- hoe het (globale) klimaatsysteem werkt;
- de kenmerken van de verschillende landschapszones op aarde kennen en hoe veranderingen in de zones tot stand komen;

- welke risico's mensen lopen in gebieden in de VS, waar natuurlijke gevaren voorkomen en hoe zij hier mee omgaan.

#### *Domein leefomgeving*

- op welke manier Nederland het integrale waterbeleid vormgeeft;
- de oorzaken en de gevolgen van overstromingsrisico's van de grote rivieren kennen, van wateroverlast en watertekorten en met welke maatregelen deze problemen kunnen worden aangepakt;
- de belangrijkste stedelijke ontwikkelingen in Nederland kennen en welke gevolgen deze ontwikkelingen hebben;
- hoe de leefbaarheid en de stedelijke kwaliteit van wijken en buurten in Nederlandse steden kunnen worden versterkt.
- een eigen onderzoek in de eigen omgeving uitvoeren, waarbij aardrijkskundige werkwijzen en vaardigheden worden toegepast.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

Zoekend naar een eigen oordeel verdiepen de leerlingen in de 12<sup>e</sup> klas zich in diverse wereld- en maatschappijbeelden. Zo ook bij het vak Aardrijkskunde.

Het domein aarde leent zich uitstekend voor het zien van samenhangen en het inzicht krijgen in oorzaak-gevolg relaties en het leren synthetiserend te denken. De leerlingen ontwikkelen daarnaast begrip voor de aarde als één organisme, waarin alle sferen (asthenosfeer, lithosfeer, hydrosfeer, biosfeer en atmosfeer) samenhangen en samenwerken. Alle elementen werken samen en maken het leven mogelijk. Het is belangrijk dat leerling het gevoel krijgen dat er heelheid is en samenhang. Een belangrijk doel van het aardrijkskundeonderwijs in klas 11 en 12 is om jongeren ervaringen te laten opdoen om zich te ontwikkelen tot empathische wereldburgers, met een scherp en helder oordeelsvermogen omtrent ethische vraagstukken en een groeiend verantwoordelijkheidsgevoel. Het domein *Leefomgeving* leent zich voor het innemen van standpunten, maatschappijkritiek en het vormen van een (moreel) oordelend vermogen. De leerlingen worden uitgedaagd om aardrijkskundige vraagstukken te analyseren en oplossingen te bedenken op wijk-, stads- of nationaal niveau. Zowel sociaal gericht als ruimtelijk gericht. Door dergelijke ervaringen tijdens het onderwijs op te doen, zoals tijdens veldwerk en onderzoek in een stadswijk, kan de motivatie worden aangewakkerd om hier in de toekomst iets mee te doen en zelf initiatieven te ondernemen.

Waar het om gaat, is dat leerlingen kunnen ervaren dat aardrijkskundige vraagstukken heel vaak morele vraagstukken zijn. Het vluchtelingenprobleem, de multiculturele samenleving, het wereldvoedselvraagstuk, de grondstoffendeling, de verdeling van de wereld in centrum, semiperiferie en periferie, de mondiale arbeidsverdeling, globalisering, cultuurverschillen, milieuvervuiling, -uitputting- en -aantasting: in al die vraagstukken speelt de vraag: Hoe daarin zo te handelen, dat dit leidt tot welzijn voor alle betrokkenen?

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Over het algemeen worden de lessen worden ingedeeld in een klassikaal deel en een deel waar de leerlingen zelfstandig aan het werk gaan. De eerste helft van de les wordt klassikaal theorie overgedragen via directe instructie of een onderwijsleergesprek. Vervolgens gaan de leerlingen met opdrachten aan het werk.

Bij deze opdrachten wordt veel gebruik gemaakt van de informatie in het handboek en de opdrachten in het werkboek. Ook worden met verschillende materialen/opdrachten die door de docent worden geleverd, de verschillende leerstijlen bij de leerlingen aangesproken. Hierbij kan men denken aan de volgende opdrachten:

- PowerPoint presentaties;
- Samenvattingsopdrachten;
- Schrijfopdrachten: artikelen, werkstukken en verslagen;
- Film met filmopdracht;
- Discussievormen binnen de leerstof;



- Inleefopdrachten;
- Simulaties en rollenspellen;
- Presentatieopdrachten.
- Onderzoekopdrachten.

Er wordt in de les eveneens uitgebreid aandacht besteed aan het oefenen met geografische vaardigheden en werkwijzen (die worden gevraagd tijdens het centraal examen), zoals:

- Atlas- en kaartvaardigheden;
- Onderscheiden van oorzaak en gevolg;
- Werken met ruimtelijke schaalniveaus;
- Het bekijken van verschijnselen of gebieden vanuit verschillende dimensies;
- Het vergelijken van gebieden;
- Het leggen van relaties tussen verschijnselen en gebieden;
- Meningsvorming.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Om op een juiste manier met verschillen om te gaan, zetten wij de volgende methoden in. Deze methoden hoeven niet elke les te worden toegepast.

- Na de plenaire instructie is er de mogelijkheid tot een verlengde instructie. Leerlingen die behoefte hebben aan extra uitleg zitten voorin de klas en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen gaan zitten achterin. Hiervoor wordt in het aardrijkskundelokaal gebruikt gemaakt van een binnenring en een buitenring;
- De leerlingen krijgen tijdens de les een selectie opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heengaan krijgen extra verwerkingsopdrachten/verdiepingsopdrachten.
- Leerlingen kunnen tijdens het maken van opdrachten kiezen tussen diverse opdrachten: zij maken bijvoorbeeld de opdrachten die passen bij een onderwerp of thema dat nog niet wordt beheerst;
- Tijdens de lessen wordt er ook gebruik gemaakt van diverse werkvormen zoals presenteren, klassengesprek, quiz, posteropdrachten, etc. Dit zorgt ervoor dat leerlingen met andere vaardigheden ook de kans krijgen om hun kwaliteiten te laten zien.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof met de leerlingen om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.

#### AFSLUITING:

De leerstof wordt getoetst door middel van verschillende schoolexamentoetsen (SE) zoals opgenomen in het PTA.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

Het thema 'systeem aarde' hangt duidelijk samen met de periodes 'Geologie' (klas 9) en 'Weer en Klimaat' (klas 10).

# VAK: Economie

## Leerjaar: 8

Periode: Productie, Inkomen en Consumptie,  
Niveau: alle niveaus

### INHOUD VAN DE PERIODELESSEN:

In de periode Productie, Inkomen en Consumptie in de 8<sup>e</sup> klas (alle niveaus) maken de leerlingen kennis met de economie. Voor het eerst wordt besproken en onderzocht wat zich in het economisch leven afspeelt. Waar gaat het eigenlijk over bij het woord 'economie' en welke rol heeft de leerling daar zelf in? Wat hebben ontwikkelingen als mechanisatie, automatisering, specialisatie en stijging van de arbeidsproductiviteit (productie) voor de welvaart betekend?. De biografie en de opvattingen van de eerste 'economisch denker' Adam Smith worden behandeld. Ook het wonder en geheim van het ontstaan van geld en geldschepping komt voorbij. De wens naar feitenkennis kan op veel manieren worden beantwoord. Voorbeelden zijn: behandelen van inkomen (welvaart en rijkdom), ontwikkeling van geld en bankbiljetten. Ook komen verschillende soorten van behoeften aan bod, het consumeren, eigen consumptiegedrag (wat heb ik allemaal?) en de keurmerken. Boekhouden (ook eigen inkomsten en uitgaven bijhouden), het maken van een eigen begroting, hoofdrekenen (in gedachten door een supermarkt), maar ook procentuele veranderingen en het maken van precieze grafieken en tabellen vormen belangrijke onderdelen van de periode.

Om de rekenvaardigheid te versterken wordt er extra aandacht aan gegeven. Het eerste deel van de les wordt gebruikt om de onderstaande rekenvaardigheden te ontwikkelen.

- Schatten
- Afronden
- Van week naar maand
- Grote getallen
- Indexcijfer
- Hoeveel betaal je voor je verzekering?
- Schadevergoeding bij onderverzekering
- De bonus/malusladder
- Verzekeren
- Prijs per standaard hoeveelheid
- Verkoopprijs en consumentenprijs
- Het begrip toegevoegde waarde
- Omzet, inkoopwaarde, bruto – netto
- Prijs en winst

### DOELEN:

#### VAKGERICHT:

De leerlingen maken voor het eerst kennis met het vak economie. Een aantal kinderen heeft op de basisschool (vrijeschool) al 'handel' gehad.

De leerlingen leren:

- eerste economische begrippen benoemen en onderlinge relaties verklaren;
- gevoel voor het begrip toegevoegde waarde ontwikkelen;
- economische begrippen, verbanden, keurmerken, verzekeringen en wetmatigheden in het dagelijks leven en in de werkelijkheid herkennen;
- vanuit verschillende data grafieken en tabellen maken;
- een gevoel voor grote getallen en verbanden ontwikkelen via procentuele veranderingen en indexcijfers;

- Ontwikkelt door sterke biografieën van belangrijke economen en ondernemers inzicht in het scheppen van waarde en ondernemersgeest;

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

Leerlingen maken door deze periode kennis met de economie. Zij ontwikkelen gevoel voor het economisch leven dat vooral nog feitelijk wordt weergegeven. De leerlingen krijgen een gevoel van zekerheid doordat economische wetmatigheden, ook via de berekeningen, feitelijk worden. Daarnaast ontwikkelen de leerlingen een idee van het begrip toegevoegde waarde en hoe dat vorm kan krijgen. Door voorbeelden en de interessante biografieën van de 'aartsvaders', wordt enigszins zichtbaar welk verschil een mens in zijn leven kan maken. In de 9<sup>e</sup> klas wordt hiermee verder gegaan.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

De leerlingen werken met periodeschriften.

De les is verdeeld in 3 blokken.

- 30 minuten zelfstudie rekenvaardigheid vergroten
- 30 minuten uitleg van nieuwe stof
- 30 minuten verwerking van nieuwe stof / werkvorm gericht dat betrekking heeft met het besproken onderwerp.

#### AFSLUITING:

- Het periodeschrift  $\frac{1}{4}$
- Proefwerk  $\frac{3}{4}$

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

Er is door de berekeningen samenhang met wiskunde en voor wat betreft de productie een duidelijk verband met de periode Industriële Revolutie die ook in dit jaar wordt aangeboden.

# VAK: Economie

## Leerjaar: 9

Periode Winkelbedrijf  
Niveau alle niveaus

### INHOUD VAN DE PERIODELESSEN:

In de periode Winkelbedrijf in het 9<sup>e</sup> leerjaar (alle niveaus) leren de leerlingen belangrijke begrippen en activiteiten in het economisch leven kennen en gaan daarbij verder met wat in de 8e klas is aangezet: de toegevoegde waarde. Het financiële reilen en zeilen van het winkelbedrijf vormt hierbij de leidraad. Dit ook als voorbereiding op de winkelstage die later in het schooljaar zal plaatsvinden. De toegevoegde waarde wordt door middel van de vier productiefactoren en hun beloningen besproken en onderzocht.

Niet alleen binnen bedrijfstakken, ook iedere schakel in een bedrijfskolom voegt waarde toe. In samenhang met 'toegevoegde waarde' worden begrippen als: kosten en kostprijs; arbeid en ondernemerschap (bedrijfsvormen); opbrengst, winst/verlies en concurrentie behandeld. Daarnaast wordt er gekeken naar de verschillende bedrijfsvormen. De functie van geld en de verschillende betaalvormen worden uitgediept en vergeleken met elkaar.

Wat kan de leerling op zijn stageplek verwachten? De stage wordt in deze periode voorbesproken. In vervolg op de biografieën in de 8e klas worden ook andere grondleggers en 'de aartsvaders van het Nederlandse economisch leven' behandeld.

Daarnaast worden directe economische verschijnselen en feiten die ons omringen onderzocht, zoals: rente en kostprijsverhogende belastingen, de marketing mix en de geschiedenis en ontwikkeling van reclame. Rekenvaardigheid wordt verder geoefend: rente, kortingen (hoofdrekenen), kostprijzen en diagrammen worden herhaald en getekend.

Leerlingen in de h/v-stroom gaan dieper in op genoemde onderwerpen, zoals het onderscheid tussen enkelvoudige en samengestelde interest. Verder wordt de stof verder uitgebreid met het samenstellen en het analyseren van de bedrijfsbalans en de resultatenrekening.

Om de rekenvaardigheid te versterken wordt hier extra aandacht aan gegeven. Het eerste deel van de les wordt gebruikt om de onderstaande rekenvaardigheden te ontwikkelen.

- Een getal berekenen met procenten
- Een percentage berekenen
- Hoeveel procent meer of minder
- Als 100% niet bekend is
- Procenten
- BTW afdragen
- Arbeidsproductiviteit
- Van bruto – naar nettoloon
- Minimumloon omrekenen
- Een nieuw banksaldo berekenen
- Een rentebedrag berekenen
- Kredietkosten bij een lening
- Vreemd geld kopen en verkopen

### DOELEN:

#### VAKGERICHT:

De leerling oefent met rekenbladen. Uitgebreide opgaven over winst en verlies vormen een belangrijk onderdeel evenals de verschillende opdrachten in diverse vormen. Gekoppeld aan deze opdrachten is er ook regelmatig een artistiek element. Verschillende lesvormen kunnen hierbij ondersteunend werken evenals het wel overwogen gebruik van de smart phone. Gebruik van stukjes beeldmateriaal om de kritische consument in de leerling wakker te schudden geeft aanleiding tot interessante

discussies (denk aan de Keuringsdienst van Waarde, de Rekenkamer en de Monitor). Door de geboden lesstof ontwikkelt de leerling gevoel voor een nieuwe wereld die is op te bouwen door juist menselijk handelen.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

De 9<sup>e</sup>-klasser is op zoek naar nieuwe dingen en wil zo nieuwe ervaringen op doen. De handelingen van mensen in de buitenwereld kunnen daarin een belangrijk 'voorbeeld' zijn. In de winkelstage komen zij met die buitenwereld in contact. Zij gaan een nieuwe werkelijkheid ontdekken; nu niet meer voor de toonbank, maar erachter. Een nieuwe omgeving met bijbehorende nieuwe persoonlijke ontmoetingen doet zijn intrede (hoe verhoud ik mij t.o.v. leidinggevende, de collega's en de klanten en wat is mijn eigen plaats in het geheel?). Waarden zoeken en het begrip toegevoegde waarde hebben samenhang, die na de stage en de lessen meer hanteerbaar zijn geworden.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

De leerling werkt met:

- Periode schrift
- Rekenbladen
- Uitwerking van inhoud (verstrekkt door docent).

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

- De docent kan aan verschillende leerlingen, verschillende opdrachten verstrekken waarbij er rekening wordt gehouden met de kennis, inzicht en vaardigheden van de leerling. Leerlingen kunnen hierbij op onderdelen zelf een keuze maken.

#### AFSLUITING:

- Praktische Opdracht
- Periodeschrift
- Periodeproefwerk

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Deze zijn er vooral vanuit het mensbeeld. Bijvoorbeeld met de periode Revolutie, het beginnen van een nieuwe wereld en je daarin manifesteren.

# VAK: Economie

**Leerjaar: 9**

Vakles

Niveau: vmbo-t

## INHOUD VAN DE VAKLESSEN:

In het 9<sup>e</sup> leerjaar, het voorexamenjaar, leggen de leerlingen in de vmbo-t-vaklessen een gedegen basis voor het examenjaar. Aan het einde van het jaar rondt ze het eerste schoolexamen af, dat in het teken staat van de exameneenheid Consumptie. Naast de inhoud van de methode is er nog ruimte voor het (economisch) rekenen, voorbereiding van de winkelstage en economische actualiteiten. Er wordt gewerkt met: Pincode 3 vmbo-gt leerboek editie 6.

De volgende onderwerpen komen in ieder geval aan bod:

- Exameneenheid consumptie
- Exameneenheid arbeid en productie
- Exameneenheid overheid en bestuur
- Exameneenheid internationale ontwikkeling
- (Economisch) algemene vaardigheden
- Rekenen op een rij (formules en hoe deze te gebruiken)

## DOELEN

### VAKGERICHT:

Tijdens de lessen wordt er gewerkt aan een aantal punten ter voorbereiding van het examenjaar. De leerlingen leren:

- zich oriënteren op de eigen loopbaan en het belang van economie in de maatschappij.
- basisvaardigheden toepassen die betrekking hebben op communiceren, samenwerken en informatie verwerven en verwerken.
- strategische vaardigheden toepassen die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen en het vermogen met economische vaktaal te communiceren en onderzoek te doen.
- aspecten van het consumentengedrag kennen, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.
- Functies van het bankwezen kennen, zoals verkrijgen van vreemd geld, spaarvormen en leningsvormen, en in motieven en kenmerken van verzekeringen en hierbij informatie van consumentenorganisaties gebruiken.
- aspecten van het producentengedrag kennen, zoals kosten, opbrengsten, winst, toegevoegde waarde, arbeid, arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.
- De productie van goederen en diensten kennen en de fasen die een product doorloopt vanaf de producent van grondstoffen tot en met de detaillist/ winkelier, en voorbeelden geven van beroepen/ werkzaamheden die typerend zijn voor verschillende economische sectoren.
- sociale, economische en financiële functies van de overheid kennen en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.
- internationale economische betrekkingen kennen, zoals Nederland als open economie, de Europese Unie, ontwikkelingsproblematiek en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.
- samenhang tussen consumptie, productie en het milieu kennen, en aan de hand van voorbeelden op het gebied van milieuschade de rol van overheid, maatschappelijke organisaties en individuele personen beschrijven.
- de achtergronden van de problematiek kennen betreffende:
  - de ontwikkeling van het begrotingstekort en de staatsschuld

- de systematiek en uitgangspunten van loon- en inkomstenbelasting
  - de oorzaken en gevolgen van de waardeverandering van geld
  - de prijscompensatie als middel om koopkrachtverlies tegen te gaan en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.
- zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken in het kader van het sectorwerkstuk (stageverslag).
  - de vaardigheden uit het kerndeel in samenhang toepassen.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

De leerling:

- raakt bekend met het vak economie
- herkenning van het vak in de eigen leefwereld
- ontwikkelt inzicht in economisch-maatschappelijke vraagstukken
- leert verbanden leggen tussen verschillende onderwerpen
- maakt zich het (economisch) rekenen eigen

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Leerlingen werken met een werkboek. Ze verwerken de aantekeningen die gegeven worden tijdens de les in hun eigen aantekeningenschrift. Voor het eerste schoolexamen ontvangen de leerlingen de leerstof in de vorm van een reader van de docent (het betreft de exameneenheid Consumptie Geldzaken en verrijkingstof).

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Tijdens de vaklessen zijn de volgende mogelijkheden bedacht. De docent kan zijn eigen methodes toepassen, mocht dat als effectief worden gezien.

- Leerlingen met behoefte aan uitleg zitten vooraan en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen, gaan achteraan zitten. Andere klasopstelling is nodig.
- De leerlingen krijgen tijdens de les een aantal opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heen gaan krijgen extra verwerkingsopdrachten. Deze gaan dieper in op de stof.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof met de leerling om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden, zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.

#### AFSLUITING:

- De behandelde hoofdstukken worden afgesloten met voortgangstoetsen.
- Toetsing 1<sup>e</sup> schoolexamen in overeenstemming met het PTA voor het betreffende schooljaar

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Tijdens de lessen zal er geregeld een vakoverstijgend onderwerp worden belicht vanuit een economische invalshoek.

**VAK:        Economie**

**Leerjaar:   10**

**Periode       Verzorgingsstaat**

**Niveau        alle niveaus**

**INHOUD VAN DE PERIODELESSEN:**

In de periode Verzorgingsstaat in het 10<sup>e</sup> leerjaar (alle niveaus) wordt met het vier sectorenmodel de Nederlandse economie uitgelegd en verdiept. Met videoclipjes, syllabus en spreekbeurten komt de bedrijvigheid, gerangschikt in de sectoren, tot leven. Ook worden de 'algemeen maatschappelijke' goederen behandeld. Het sociale stelsel en de overheid nemen een grote plaats in. Het sociale aspect is zeer belangrijk. Dat blijkt niet alleen uit de manier van belastingheffing en het afdragen van premies (sociale vangnet), ook MVO-bedrijven en Cradle-to-Cradle-(C2C) producten kunnen hierbij naar voren komen. Klassieke economen versus Marx en Keynes en de manier waarop een samenleving economisch moet worden ingericht wordt behandeld.

**DOELEN:**

**VAKGERICHT:**

De leerling wordt in klassikale lessen onderwezen in de soorten verzorgingsstaten door de jaren heen. Verder worden er artikelen bestudeerd, filmclipjes bekeken, radiofragmenten beluisterd en wordt de actualiteit in de kranten uitgelicht

**ONTWIKKELINGSGERICHT:**

De verbinding met de klas en de wereld wordt belangrijk en de eigen persoonlijkheid in het geheel. Juist daarom wordt hier de overheid besproken, aangezien onze samenleving op basis van tolerantie en het draagkrachtbeginsel is opgebouwd

**WERKWIJZE IN DE LESSEN:**

Leerlingen werken met een periodeschrift, rekenbladen, poster, PowerPoint en krantenartikelen.

**OMGAAN MET VERSCHILLEN:**

Binnen het klassenverband kunnen leerlingen oefenen met diverse opdrachten die de docent hen aanreikt. Afhankelijk van wat de leerlingen meebrengen kunnen opdrachten op maat worden gemaakt.

**AFSLUITING:**

- Periodeschrift
- Presentatie
- Posteropdracht
- Toets

**VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:**

- Maatschappijleer
- Aardrijkskunde



# VAK: Economie

**Leerjaar: 10**

Vakles

Niveau: vmbo-t

## INHOUD VAN DE VAKLESSEN:

De volgende onderwerpen komen in ieder geval aan bod:

- Examen eenheid consumptie en verrijksstof
- Examen eenheid consumptie: geldzaken
- Examen eenheid arbeid en productie
- Examen eenheid overheid en bestuur + verrijksstof
- Examen eenheid internationale ontwikkelingen
- Examen training met examenbundel sectie economie RSC

Er wordt gewerkt met: Pincode 4 vmbo-gt leerboek editie 6.

## DOELEN

### VAKGERICHT:

De leerlingen leren:

- zich oriënteren op de eigen loopbaan en het belang van economie in de maatschappij.
- basisvaardigheden toepassen die betrekking hebben op communiceren, samenwerken en informatie verwerven en verwerken.
- strategische vaardigheden toepassen die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen en het vermogen met economische vaktaal te communiceren en onderzoek te doen.
- aspecten van het consumentengedrag kennen, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.
- Functies van het bankwezen kennen, zoals verkrijgen van vreemd geld, spaarvormen en leningsvormen, en in motieven en kenmerken van verzekeringen en hierbij informatie van consumentenorganisaties gebruiken.
- aspecten van het producentengedrag kennen, zoals kosten, opbrengsten, winst, toegevoegde waarde, arbeid, arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.
- De productie van goederen en diensten kennen en de fasen die een product doorloopt vanaf de producent van grondstoffen tot en met de detaillist/ winkelier, en voorbeelden geven van beroepen/ werkzaamheden die typerend zijn voor verschillende economische sectoren.
- sociale, economische en financiële functies van de overheid kennen en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.
- internationale economische betrekkingen kennen, zoals Nederland als open economie, de Europese Unie, ontwikkelingsproblematiek en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.
- samenhang tussen consumptie, productie en het milieu kennen, en aan de hand van voorbeelden op het gebied van milieuschade de rol van overheid, maatschappelijke organisaties en individuele personen beschrijven.
- de achtergronden van de problematiek kennen betreffende:
  - de ontwikkeling van het begrotingstekort en de staatsschuld
  - de systematiek en uitgangspunten van loon- en inkomstenbelasting
  - de oorzaken en gevolgen van de waardeverandering van geld
  - de prijscompensatie als middel om koopkrachtverlies tegen te gaan en dit inzicht toepassen in een gegeven casus.

- zelfstandig informatie verwerven, verwerken en verstrekken in het kader van het sectorwerkstuk (stageverslag).
- de vaardigheden uit het kerndeel in samenhang toepassen.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

- De leerling ontwikkelt het economisch denken, herkennen van en het leggen verbanden in relatie tot de (economische) actualiteiten.
- De leerling kan economische vraagstukken vanuit verschillende standpunten bekijken en verwoorden.
- De leerling raakt bekend met de eigen economische identiteit en de daar aan gekoppelde rechten/plichten/gevolgen.
- De leerling blijft in ontwikkeling in het (economisch) rekenonderwijs.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Leerlingen werken met een werkboek. Ze verwerken de aantekeningen die gegeven worden tijdens de les in hun eigen aantekeningenschrift. Voor het eerste schoolexamen ontvangen de leerlingen de leerstof in de vorm van een reader van de docent (het betreft de exameneenheid Consumptie Geldzaken en verrijkingstof).

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Tijdens de vaklessen zijn de volgende mogelijkheden bedacht. De docent kan zijn eigen methodes toepassen, mocht dat als effectief worden gezien.

- Leerlingen met behoefte aan uitleg zitten vooraan en krijgen meer aandacht van de docent. De leerlingen die zelfstandig aan de slag willen, gaan achteraan zitten. Andere klasopstelling is nodig.
- De leerlingen krijgen tijdens de les een aantal opdrachten te maken. Leerlingen die sneller door de opdrachten heen gaan krijgen extra verwerkingsopdrachten. Deze gaan dieper in op de stof.
- Aan het eind van de les herhaalt de docent het lesstof met de leerling om een beeld te krijgen wat de leerlingen begrijpen en waar nog aan gewerkt moet worden. Dit kan op diverse manieren gedaan worden, zoals klassikaal vragen stellen of met behulp van een werkvorm.

#### AFSLUITING:

- De behandelde hoofdstukken worden afgesloten met voortgangstoetsen.
- Toetsing 1<sup>e</sup> schoolexamen in overeenstemming met het PTA voor het betreffende schooljaar

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Tijdens de lessen zal er geregeld een vakoverstijgend onderwerp worden belicht vanuit een economische invalshoek.

**VAK:        Economie**

**Leerjaar:    10**

Vakles

Niveau:        havo

#### INHOUD VAN DE VAKLESSEN:

In de Havo4-leerweg zitten de leerlingen geclusterd. De stof wordt tegelijkertijd aangeboden aan zowel havo4-leerlingen uit de 10<sup>e</sup> klas als aan 11<sup>e</sup>-klassers. Er wordt aangesloten bij de

ontwikkelingsvragen van de leerlingen, doordat er onderwerpen worden gekozen die zowel iets van de leerling zelf vragen als van hun omgeving. De economische crisis uit het begin van dit millennium wordt besproken, in relatie tot de grote gevolgen van deze veelzijdige en ingewikkelde maatschappelijke vraagstukken. Ook de keuze om zelfstandig of in loondienst te werken komt voorbij. Het afdragen van belastingen en de zin van nivelleren wordt uitgebreid besproken. Bij deze problematiek wordt onderzocht hoe de werking is (via onder andere verzekeringen) tussen arm en rijk, tussen jong en oud en tussen ziek en gezond. Zo wordt op diverse plaatsen het solidariteitsbeginsel besproken. Daarnaast worden de volgende onderwerpen voorbij:

- Consumeren en sparen;
- Ruilen over de tijd bij het studeren, het kopen van een huis of het doen van een investering;
- Belastingheffing en de werking van volksverzekeringen;
- De Lorenz-curve en het verschil tussen diverse inkomensverdelingen;
- De toegevoegde waarde van bedrijven;
- Sociale verzekeringen, de AOW en het bedrijfspensioen;
- Koopkracht, inflatie en nominale inkomens;
- Veranderingen in vraag, door verandering in prijzen, inkomens en andere goederen;
- Verandering in aanbod als gevolg van prijsveranderingen;
- De vier verschillende marktvormen;
- Waarom de overheid ingrijpt op niet goed functionerende markten (subsidies en heffingen).

#### DOELEN:

#### VAKGERICHT:

De leerlingen leren:

- de verschillende bronnen van inkomen benoemen;
- het verschil tussen de primaire en secundaire arbeidsverdeling kennen;
- het begrip ruilen over de tijd in diverse contexten toepassen;
- beargumenteren met welk doel er diverse verzekeringen zijn;
- diverse (complexere) vraagstukken met betrekking tot de elasticiteiten uitrekenen de antwoorden interpreteren;
- de kenmerken van de verschillende marktvormen kennen en de voor- en nadelen van iedere marktvorm beredeneren;
- de motieven kennen waarom de overheid op sommige markten ingrijpt
- achterliggende paradigma's kennen van het micro-economische model en hoe die werken in ons dagelijks handelen;

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

De leerlingen ontdekken in dit leerjaar hoe er in Nederland wordt omgegaan met verdelingsvraagstukken, verzekeringen en solidariteit. Door deze thema's te behandelen ontstaat er inzicht in het balanceren tussen het vraagstuk wat voor mijzelf is en blijft en dat wat aan anderen – om wat voor reden dan ook - ten goede komt. Dat beperkt zich niet alleen tot geprogrammeerde mechanismen via bijvoorbeeld een belastingstelsel, ook de eigen economische positie en wat iemand zelf kan doen voor de ander, worden besproken. Zo wordt het verdelingsvraagstuk vanuit meerdere perspectieven behandeld en begrepen.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Leerlingen werken met een aantekeningblok, een lesbrief en met wat de docent hen verder nog aanreikt. Als huiswerk kan dat een documentaire en/of een opdracht zijn, maar ook een lesvoorbereiding op film. Het is mogelijk dat de leerlingen een praktische opdracht of handelingsdeel moeten inleveren dat dieper ingaat op een besproken onderwerp in de klas.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Binnen de homogene klassen in de bovenbouw is differentiatie mogelijk in leerstijlen en enigszins in leeftijd. Daarnaast wordt gedifferentieerd door het aanbieden van verschillende opdrachten die al dan niet in vooraf gevormde of zelfgekozen groepjes gemaakt worden.

**AFSLUITING:**

- Schriftelijke toetsen
- Praktische opdrachten
- Klassikaal experimenten om de stof te verduidelijken en te verlevendigen.

**VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:**

- Aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer en wiskunde.

## **VAK:        Economie**

### **Leerjaar:    10**

**Vakles**

Niveau:        vwo

**INHOUD VAN DE VAKLESSEN:**

In het 10<sup>e</sup> leerjaar beginnen de vwo4-vaklessen Economie met het behandelen van de levensloop van de mens. Het afdragen van belastingen en de zin van nivelleren wordt uitgebreid besproken. Bij deze problematiek wordt onderzocht hoe de werking is (via onder andere verzekeringen) tussen arm en rijk, tussen jong en oud en tussen ziek en gezond. Zo komt op diverse plaatsen het solidariteitsbeginsel voorbij. Daarnaast komen worden de volgende onderwerpen behandeld:

- Consumeren en sparen;
- Ruilen over de tijd bij het studeren, het kopen van een huis of het doen van een investering;
- Belastingheffing en de werking van volksverzekeringen;
- De Lorenz-curve en het verschil tussen diverse inkomensverdelingen;
- De toegevoegde waarde van bedrijven;
- Sociale verzekeringen, de AOW en het bedrijfspensioen;
- Koopkracht, inflatie en nominale inkomens;
- Veranderingen in vraag, door verandering in prijzen, inkomens en andere goederen;
- Verandering in aanbod als gevolg van prijsveranderingen;
- De vier verschillende marktvormen;
- Waarom de overheid ingrijpt op niet goed functionerende markten (subsidies en heffingen).

**DOELEN:**

**VAKGERICHT:**

De leerlingen leren:

- de verschillende bronnen van inkomen benoemen;
- het verschil tussen de primaire en secundaire arbeidsverdeling kennen;
- het begrip ruilen over de tijd in diverse contexten toepassen;
- beargumenteren met welk doel er diverse verzekeringen zijn;
- diverse (complexere) vraagstukken met betrekking tot de elasticiteiten uitrekenen de antwoorden interpreteren;
- de kenmerken van de verschillende marktvormen kennen en de voor- en nadelen van iedere marktvorm beredeneren;
- de motieven kennen waarom de overheid op sommige markten ingrijpt
- achterliggende paradigma's kennen van het micro-economische model en hoe die werken in ons dagelijks handelen;

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

De leerlingen ontdekken in dit leerjaar hoe er in Nederland wordt omgegaan met verdelingsvraagstukken, verzekeringen en solidariteit. Door deze thema's te behandelen ontstaat er inzicht in het balanceren tussen het vraagstuk wat voor mijzelf is en blijft en dat wat aan anderen – om wat voor reden dan ook - ten goede komt. Dat beperkt zich niet alleen tot geprogrammeerde mechanismen via bijvoorbeeld een belastingstelsel, ook de eigen economische positie en wat iemand zelf kan doen voor de ander, worden besproken. Zo wordt het verdelingsvraagstuk vanuit meerdere perspectieven behandeld en begrepen.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Leerlingen werken met een aantekeningblok, een lesbrief en met wat de docent hen verder nog aanreikt. Als huiswerk kan dat een documentaire en/of een opdracht zijn, maar ook een lesvoorbereiding op film. Het is mogelijk dat de leerlingen een praktische opdracht of handelingsdeel moeten inleveren dat dieper ingaat op een besproken onderwerp in de klas.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Binnen de homogene klassen in de bovenbouw is differentiatie mogelijk in leerstijlen en enigszins in leeftijd. Daarnaast wordt gedifferentieerd door het aanbieden van verschillende opdrachten die al dan niet in vooraf gevormde of zelfgekozen groepjes gemaakt worden.

#### AFSLUITING:

- Schriftelijke toetsen
- Praktische opdrachten
- Klassikaal experimenten om de stof te verduidelijken en te verlevendigen.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer en wiskunde.

# VAK: Economie

**Leerjaar: 11/12**

Vakles

Niveau: havo

## INHOUD VAN DE VAKLESSEN:

In de gemengde havo-eindexamenklas met 11<sup>e</sup>- en 12<sup>e</sup>-klassers worden de leerlingen in de vaklessen Economie meegenomen naar de grotere wereld die voor hun voeten ligt. Het kleine Nederland wordt eerst zelf nogmaals besproken in een macro-economisch perspectief, om vervolgens van nog grotere afstand de relatie met Europa en de wereld te bekijken. De internationale betrekkingen komen aan de orde en er wordt geprobeerd om de dingen die zo vanzelf sprekend lijken (als geld, welvaart en de politieke belangstelling voor koopkracht) ook anders te zien. De volgende onderwerpen worden behandeld:

- De economische crisis, het ontstaan en de gevolgen;
- De klassieke visie op de economie en de theorie van Keynes;
- Welvaart en het bruto binnenlandsproduct;
- De structuurkant van de economie en haar productiefactoren;
- De conjunctuur begrijpen en de diverse gezichtspunten hierop;
- De rol van de overheid in de conjunctuur en structuur van de economie;
- De geaggregeerde vraag en het geaggregeerde aanbod op korte en lange termijn.
- Betalingsbalans en wisselkoersen;
- De Europese integratie en de internationale handel;
- De Europese Monetaire Unie en de gevolgen van de Euro voor de lidstaten;

## DOELEN:

### VAKGERICHT:

De leerlingen leren:

- de oorzaken noemen van de economisch crisis;
- benoemen hoe financiële markten werken en welk doel zij dienen;
- de drie manieren van het berekenen van het BBP benoemen en de voor en nadelen beschrijven;
- beargumenteren wat de verschillen zijn tussen een aanbodgerichte en vraaggerichte kant van de economie;
- de economische begrippen als conjunctuur en productiefactoren kennen en deze toepassen op een nieuwe situatie;
- het verschil tussen begrotingsbeleid en conjunctuurbeleid kennen;
- de kenmerken van het geaggregeerde vraag en aanbod model benoemen;

de oorzaken van schommelingen in de wisselkoersen kennen;

- de doelen en de keerzijde van de economische integratie kennen;
- hoe achterliggende paradigma's van het economische model in ons dagelijks handelen werken;
- begrijpen wat geld is, hoe het geschapen wordt en welke gevolgen dit kan hebben voor de reële economie.

### ONTWIKKELINGSGERICHT:

De leerlingen ontdekken de werking van internationale (financiële) markten. Zij ontwikkelen gevoel voor economische motieven, het op zoek zijn naar meer, beter en hoger. Door enkele economische theorieën te bespreken wordt iets zichtbaar van waar de mens, bedrijven, instituties en/of de politiek direct of indirect naar op zoek zijn, indien waarde alleen wordt uitgedrukt in materie. Naast de enge blik op welvaart ontwikkelen de leerlingen een bredere kijk en worden zij uitgedaagd om in de groter wordende wereld met andere waarden naar het huidige wereldbeeld te kijken.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Leerlingen werken met een aantekeningblok, een lesbrief en met wat de docent hen verder nog aanreikt. Als huiswerk kan dat een documentaire en/of een opdracht zijn, maar ook een lesvoorbereiding op film. Het is mogelijk dat de leerlingen een praktische opdracht of handelingsdeel moeten inleveren dat dieper ingaat op een besproken onderwerp in de klas.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Binnen de homogene klassen in de bovenbouw is differentiatie mogelijk in leerstijlen en enigszins in leeftijd. Daarnaast wordt gedifferentieerd door het aanbieden van verschillende opdrachten die al dan niet in vooraf gevormde of zelfgekozen groepjes gemaakt worden.

#### AFSLUITING:

- Schriftelijke toetsen
- Praktische opdrachten
- Klassikaal experimenten om de stof te verduidelijken en te verlevendigen.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer en wiskunde.

**VAK:        Economie**

**Leerjaar:   11**

Vakles

Niveau:        vwo

#### INHOUD VAN DE VAKLESSEN:

In de vwo5-vaklessen worden diverse thema's behandeld die de leerling moet helpen te begrijpen waarom de mens in economische zin doet wat hij doet. Het streven naar maximale welvaart wordt behandeld. Ook de uitdagingen waarvoor de overheid staat op markten die niet goed functioneren, worden uitgelegd en van diverse kanten bekeken. De keerzijden van concurrentie als negatieve externe effecten niet in de prijs worden meegenomen, worden besproken en er wordt uitgebreid gerekend met de voor- en nadelen van heffingen en subsidies op verschillende markten. Verder komen de volgende onderwerpen aan de orde:

- Welvaart in enge en in ruime zin;
- De prijsvorming als uitkomst van hevige of gebrekkige concurrentie;
- Marktvormen en marktfalen;
- Het producenten- en consumentensurplus;
- Het principaal-agentprobleem;
- Micro-economie, gevangen dilemma en Nash vraagstukken.
- Een oefening om anders te denken: een opdracht over de sociale driegeleding.

#### DOELEN:

##### VAKGERICHT:

De leerlingen leren:

- de verschillende bronnen van inkomen benoemen;
- de begrippen rondom maximale welvaart uitleggen;
- de uitkomst van prijsvorming bij diverse marktvormen kennen;
- het begrip marktfalen in diverse contexten toepassen;

- beargumenteren met welk doel er toezichhouders zijn bij principaal-agentvraagstukken;
- diverse (complexere) vraagstukken met betrekking tot de micro economie oplossen en interpreteren;
- de kenmerken van de verschillende marktvormen kennen en de voor- en nadelen van iedere marktvorm beredeneren;
- de motieven waarom de overheid op sommige markten ingrijpt, kennen;
- hoe achterliggende paradigma's van het micro-economische model in ons dagelijks handelen werken.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

De leerlingen ontdekken hoe welvaart eigenlijk gemeten wordt en wat de kanttekeningen zijn bij deze benadering. De leerling wordt uitgedaagd om precies uit te leggen hoe er in het economisch verkeer gedacht wordt en hoe je hier ook anders naar kunt kijken. Een eigen mening mag hierover voor het eerst gegeven worden, waardoor persoonlijke voorkeuren zichtbaar worden. Discussie wordt aangemoedigd om de eigen oordeelsvorming te verstevigen.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Leerlingen werken met een aantekeningblok, een lesbrief en met wat de docent hen verder nog aanreikt. Als huiswerk kan dat een documentaire en/of een opdracht zijn, maar ook een lesvoorbereiding op film. Het is mogelijk dat de leerlingen een praktische opdracht of handelingsdeel moeten inleveren dat dieper ingaat op een besproken onderwerp in de klas.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Binnen de homogene klassen in de bovenbouw is differentiatie mogelijk in leerstijlen en enigszins in leeftijd. Daarnaast wordt gedifferentieerd door het aanbieden van verschillende opdrachten die al dan niet in vooraf gevormde of zelfgekozen groepjes gemaakt worden.

#### AFSLUITING:

- Schriftelijke toetsen
- Praktische opdrachten
- Klassikale experimenten om de stof te verduidelijken en te verlevendigen.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer en wiskunde.



# VAK: Economie

## Leerjaar: 12

Vakles

Niveau: vwo

### INHOUD VAN DE VAKLESSEN:

De leerlingen kijken verder om zich heen. In de vwo-economielessen komen de internationale betrekkingen aan bod en wordt er vanaf een macro economisch perspectief naar Nederland gekeken. In de 12<sup>e</sup> klas wordt geprobeerd economische principes en wetmatigheden in eerste instantie letterlijk na te denken. Vervolgens wordt besproken hoe hun wakker wordende idealen hierbinnen een plek kunnen krijgen. De vraag: Hoe zou het anders kunnen en wat zou een andere indeling en inrichting zijn, wordt met enige regelmaat gesteld. Het 12<sup>e</sup> leerjaar is, naast de andere vakken en programmaonderdelen, een vol jaar waarin de volgende inhoudelijke onderwerpen worden besproken.

- De economische crisis, het ontstaan en de gevolgen;
- Financiële markten, huizen en hypotheek, aandelen en obligaties;
- De klassieke visie op de economie en de theorie van Keynes;
- Welvaart en bruto binnenlands product;
- De structuurkant van de economie en haar productiefactoren;
- De conjunctuur begrijpen en de diverse gezichtspunten hierop;
- De rol van de overheid in de conjunctuur en structuur van de economie;
- Naast begrotingsbeleid, het monetaire beleid en de verkeersvergelijking van Fisher;
- De geaggregeerde vraag en het geaggregeerde aanbod op korte en lange termijn.
- Betalingsbalans en wisselkoersen;
- De Europese integratie en de internationale handel;
- De Europese monetaire unie en de gevolgen van de Euro voor de lidstaten;

### DOELEN:

#### VAKGERICHT:

De leerlingen leren:

- de oorzaken noemen van de economische crisis;
- benoemen hoe financiële markten werken en welk doel zij dienen;
- de drie manieren van het berekenen van het BBP benoemen en de voor en nadelen beschrijven;
- beargumenteren wat de verschillen zijn tussen een aanbodgerichte en vraaggerichte kant van de economie;
- de economische begrippen als conjunctuur en productiefactoren kennen en deze toepassen op een nieuwe situatie;
- het verschil tussen begrotingsbeleid en conjunctuurbeleid kennen;
- de kenmerken van het geaggregeerde vraag en aanbod model benoemen;
- de oorzaken van schommelingen in de wisselkoersen kennen;
- de doelen en de keerzijde van de economische integratie kennen;
- hoe achterliggende paradigma's van het economische model in ons dagelijks handelen werken;
- begrijpen wat geld is, hoe het geschapen wordt en welke gevolgen dit kan hebben voor de reële economie.

#### ONTWIKKELINGSGERICHT:

De leerlingen ontdekken in dit leerjaar de werking van internationale (financiële) markten. Zij ontwikkelen een gevoel voor economische motieven, het op zoek zijn naar meer, beter en hoger. Door enkele economische theorieën te bespreken, wordt iets zichtbaar van waar de mens, bedrijven,

instituties en/of de politiek direct of indirect naar op zoek zijn, indien de waarde wordt uitgedrukt in materie. Naast de enge blik op welvaart, ontwikkelen de leerlingen ook een bredere kijk en worden zij uitgedaagd om in de groter wordende wereld met andere waarden naar het huidige wereldbeeld te kijken.

#### WERKWIJZE IN DE LESSEN:

Leerlingen werken met een aantekeningblok, met een lesbrief en met wat de docent hen aanreikt. Als huiswerk kan dat een documentaire en/of opdrachten zijn, maar ook een lesvoorbereiding op film. Het is mogelijk dat de leerlingen ook een praktische opdracht of handelingsdeel moeten inleveren dat verder in gaat op een besproken onderwerp in de klas.

#### OMGAAN MET VERSCHILLEN:

Binnen de homogene klassen in de bovenbouw is differentiatie mogelijk in leerstijlen. Daarnaast wordt gedifferentieerd door het aanbieden van verschillende opdrachten die al dan niet in vooraf gevormde of zelfgekozen groepjes gemaakt worden.

#### AFSLUITING:

- Schriftelijke toetsen
- Praktische opdrachten
- Klaslokaal experimenten om de stof te verduidelijken en te verlevendigen.

#### VAKOVERSTIJGENDE SAMENHANGEN:

- Aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer en wiskunde.

*Dit leerplan is geschreven door:*

***Economie:***

*Sebastiaan Cooman, Pieter van Harten, Paul Karreman*

***Aardrijkskunde:***

*Art Broekman, Thomas Vermeiden, Marko Divkovic, Laurien Boers*

***Geschiedenis en maatschappijleer:***

*Micha Tempelman, Rob Bulens, Zoë van 't Hoff, Darly Benneker*